Tartalom

XLVIII. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

1994. OKTÓBER

CSOÓRI SÁNDOR: Októbervégi este; Madárijesztők a dombon (csonka szonett); Ólomkatona; Szobor és jácint (Szécsi Margit emlékezetére) 3

FERDINANDY GYÖRGY: Látogatók; Porte des Lilas; Djuri; Patikusok; Az amerikai telefon; Akusztika; Imrém; Policsány; Házőrzők 7

ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: „Én nem akartam soha más lenni, mint magyar író" (Beszélgetés Ferdinandy Györggyel) 18

FODOR ANDRÁS: Orfeusz távozása; Két újsághír; Usztyilug 22

MOHÁS LÍVIA: Theodora (Azóta izgat a női lélek rejtelmessége) 25

DOBOZY HAJNALKA: Káprázat 33

BEKE GYÖRGY: „Mindig kiegyenlítésre törekedtem" (Beszélgetés a 60 éves Pomogáts Bélával) 39

FUNK MIKLÓS: Vörös László születésnapjára (Baráti sorok egy osztálytárstól) 51

TANULMÁNY

SZIGETI LAJOS SÁNDOR: „Nemet intek én is" (Illyés hazatérése és műfajébresztése) 54

BODRI FERENC: Illyésék Kállaynál (New York – 1966. június) 66

POMOGÁTS BÉLA: A lázadástól a szkepszisig (A száz éve született Déry Tiborról) 68
FABULYA ANDREA: A szigetekre szánon (Baka István: Sztyepan Pehotnij testamentuma) 76

KRITIKA

ALFÖLDY JENŐ: Marsall László: Város papírmadárból 80
VASY GÉZA: A változó és a változatlan (Marsall László új verseskönyve) 84
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: Oravecz Imre: 1972. szeptember 86
FEJÉR ÁDÁM: Hogyan szorongunk mi itt, Kelet-Közép-Európában? (Juhász Erzsébet: Esti följegyzések) 90

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZALAY LAJOS rajzai a 6., 21., 24., 32., 50., 53. és a 79. oldalon

DIÁK-MELLÉKLET

CSŰRÖS MIKLÓS: Harc az ünnepért
(Kísérlet Szabó Lőrincről)

Csoóri Sándor

Októbervégi este

Szép, hideg este van.
Most gyújtja meg a csősz
a letarolt, száraz kukoricatáblát.
És elindulnak lassan a tüzek
a Duna felé,
mint amikor földigérő, sárga ruhádban
bálba indultál te is.

Hegedű, dob, klarinét sehol.
Csak valami hang suhog, súrlódik
fölöttem az estben,
mintha rámhagyott,
nehéz hajadat
most vonszolnák felhők mögé
éteri vadlibák.

Megállnak a neszre
az őzek is hallgatózni.
Kitágult szemükön csakugyan te
vonulsz át. Most sétálsz ki
a kórházból végleg, álruhában,
és a halált most hagyod ott
magad helyett az ágyon.

Nincs tó előtted, nincs kő,
nincs vihar, ijesztő birsalmahegy
a temető felé kanyarodó úton.
Szabadon lépkedhetsz a jegenyék közt,
mint gyújtatlan gyertyák között
a katáng-szemű, idegbeteg asszony,
aki ha közeledett is – távolodott.

Szép, hideg este van.
Kristályos, kék, októbervégi este.
Sárgán villog a kukoricaszár-tüzektől
megriadt fácánok szeme
a dombtetőről.
Sárgán a megmaradt diófalomb a közelemben.
Behúzódom alája dideregni.

Madárijesztők a dombon

– csonka szonett –

Ki tudja, mért, de nagyon vártam
erre a napra. A dombtetőn, fenn,
két madárijesztő jelent meg a nyárban.
Király és királynő. Rögtön tudtam, hogy nekem

akarnak hódolni, csak nekem, szakadt
eleganciájukkal. A szoknyás
úrnő kezében megrágott dinnyehéj. A nyamvadt
fenségében, jogar helyett, egy tört kólás

üveg. Körülöttük lepkék csapongtak:
fölizgatott udvari népség. S a fény
fölöttük tízezer érem fénye volt.

Vagy tán a köztársaság megrendelhető
mosolya? A semmi előlege? A holt idő
bárgyú dicsfénye, amely annyiszor megkísértett?

Ólomkatona

Kilép egy csontos férfi a tömegből,
rámnéz és azt mondja elsápadva:
hiszen te ólomkatona vagy,
a világ minden fáradtsága benned
és rajtad! Rámosolygok, ahogy a
szemalatti, kék gödrök tudnak mosolyogni.
Igen, az vagyok: ólomkatona,
a gyűrött szárazföld és a megülepedett
hamu tengerésze. Nem tudtad, hogy már
évek óta fehér sóágyban fekszem

és társaságomban csak vasláncok,
csigakötelek alusznak összetekerőzve,
mint a kígyók? És azt se, hogy nem én játszom
a széllel, a fűzfavesszőkkel s a falakon
átgyalogló tankokkal a tavaszban,
hanem mások játszanak velem, mintha
az ide-oda taszigált népek hunyója volnék?
Mások, kiket vadszőlőlevelek
takarnak el előlem s gitárnyakak,
és mesterséges felhők már kora reggel?

Szobor és jácint

Szécsi Margit emlékezetére

Téged mindig kihagytak,
kikerültek,
csak a halál játszott veled fogócskát, Margit.
Csak a börzsönyös erdők
ejtettek válladra vörös kendőt.

Ó, mennyi nagymenő cipőjén
csillámlott üstököspor!
Mennyi hölgyike nyakában hósál!
Pedig senki se tudott úgy a kocsmákban
s a dicsőség felé száguldó vonat
büféjében könyökölni, ahogy te tudtál.

Magasan ácsorgó ujjaid közt
a hosszú szipka
lehetett volna madár-trombita,
angyali fanfár –
de te az Isten közelében is
inkább az elkárhoztató
füstöt fújtad,
nem a hozsánna-zsoltárt.

Szobor és jácint egyszemélyben!
Balassi kóbor lelkétől
női vitéz! Kit ha hétszer
körüláll a villám,
a lángoló rácsokon hétszer kinéz.

Éltek itt királynők, kurvák, nagyszüzek,
szerelmes malteros lányok, mezítláb
lépegetve a talicska-padlón.
Ha megszólaltak, elindult
minden rajongó porszem a túlvilágra.
De ha te szóltál,
visszatért minden tűzvész, gyöngédség,
minden álom,
vissza a házba.

Bimbósodik a Nap, mint a te
vadóc pipacsaid a dombon,
s kibomlik nemsokára,
ahogy a házasságtörő szenvedélyek.
Mind a tíz szememmel egyszerre nézlek:
féltékeny vagy-e rám, ránk?
féltékeny-e a szélhámos halálra?
De te csak mosolyogsz,
mint a szavaktól eltiltott árva.

FERDINANDY GYÖRGY

Látogatók

Eljönnek ide hozzám, megmerítkeznek a vízben. Szürcsölik a cukornád levét, pillednek a ventilátor acélszárnya alatt. Körülszimatolnak, nem értik, hogy miért panaszkodom. Végeredményben mindent elértem; házam van és hazám, szép, engedelmes feleségem, tágranyílt szemű kisfiam. Írom a könyveimet, és körülöttem egész évben süt a nap.

Ahogy így elnézem őket, boldogok. Belestek, vélik, a kulisszák mögé. Én pedig nem ábrándítom ki őket. Eljátszom a jó gringót vagy a részeges csavargót. Nem adom ki magam.

Amíg itt vannak, elfelejtem valamennyi bajomat. A zajt. Azt, hogy egy pillanatig se marad magára az ember. Vagy hogy nincs körülöttem semmi, de semmi mozdulatlan. Mindig csak a tenger. A hiábavaló erőfeszítés. Sehol egy fa, egy víztükör vagy egy hegyvonulat.

Amikor elmennek, dolgozom tovább. Nem hagyom összezavarni magam.

Tulajdonképpen nem hiányoznak. Elszoktam a beszédtől, fárasztanak. Kiviszem őket a partra, árnyékot keresek. Ők meg napoznak, pancsolnak a vízben, kenegetik magukat.

Néha intenek, kacsintanak. Azt hiszik, értik. A honvágy! – bólogatnak. Nekik már ez is van, három nap után. Három napig volt nekem is, igaz. De azután soha többé, harmincszor háromszáz hatvanöt nap alatt.

Máskor vigasztalnak. A magunkfajta – mondogatják – mindenütt idegen. Még a szülőfalujában is az. Nem látják, hogy én ebbe a képbe itt beletartozom. Jó gringó vagy részeges csavargó, s bennszülöttek idevalósinak tartanak.

Ha mégis észreveszik, elnémítja őket a tisztelet. Ők is szerettek volna egy ilyen második dobást. Azt hiszik, hogy a tudathasadás valami nagyszerű dolog. Odaát tér és idő keresztfájára feszítve él az ember. Én pedig leszálltam erről a keresztről. Tér, idő: kiléptem belőlük itt a trópuson.

Szóval, tulajdonképpen egész jól megvagyok. Csak egy kicsit belefáradtam az alkalmazkodásba. Idegesítenek a színek, a szavak. Ez ellen pedig nincs csodaszer. Hiába szép, engedelmes feleségem, árnyékosszemű fiam.

Dolgozom. Biztos, ami biztos. Ha levetném ezt a maskarát, mi maradna? Hogyan tudnám elviselni magam?

Megmerítkeztek az Óceánban, elpilledtek a ventilátor acélszárnya alatt. Boldog ember vagy – mondják. Micsoda légüres tér! Megvalósítottam az álmaimat.

Porte des Lilas

Nyúl Péter itt Párizsban végzett magával. Egy zugszállóban találtak rá, a Porte des Lilas közelében. Akkor már hetedik éve élt Nyugaton.

Tulajdonképpen nem is rosszul: ügynök volt, számítógépekkel foglalkozott. Csakhogy azon a nyáron kijött Párizsba a magyar válogatott. Ő pedig, Nyúl úr, hosszú-

távfutó volt. Először csak felkereste a haverokat, de azután velük is maradt. Amikor pedig elutaztak, felakasztotta magát. Még nem volt harmincéves, és ennek ma már több mint harminc éve van.

A diákotthonban, ahol összekerültünk, mindenből kettő: két ágy, két polc, két asztal és két éjjeliszekrény volt a szobákban, két mosdó, két fogas. Ő pedig mindjárt első nap leszerelte a berendezés felét. Amikor megkérdeztem tőle, hogy mi ütött belé, azt felelte, hogy gyűlöli a szimmetriát.

– Nyúl! – mérgelődtem. – Ne hülyéskedj!

– Neked csak Nyúl úr – felelte komoran.

A haja vörös volt, a szeme zöld. A fogai, hogy úgy mondjam, egymásra tolódtak, mindent összevetve inkább rókához, mint nyúlhoz hasonlított. Mégis, vonzotta a nőket. Ápolt volt, szótlan, titokzatos. Nem felejtette el, aki látta. A csend burka, ami körülvette, nekem is mindig elszorította a torkomat.

Pedig nem volt érzéketlen, ó dehogy! Ha néha megcsuklott a hangja, vagy ha elpirult, mintha összedőlt volna a világ: azt hittem, menten sírva fakad. Magányos sem: volt már neki menyasszonya is. Minket akkoriban még az utcalányok is kinevettek, de neki volt, és nem is akármilyen. Egy számtantanárnő, aki a leánygimnáziumban tanított.

Nagy, debella lány, nem emlékszem a nevére, meghatóan esetlen, amint francia módira nevelte a könnyed, világfias Nyúl urat. Hiába látszott rajta a szolid, polgári környezet, olyan szerelmes volt, hogy mindenki megszerette érte. A diákotthonban ő képviselte az idegent, ami majd egyszer minket is befogad.

Később szobát béreltek valahol, a lány autót vett, egyre ritkábban láttam a barátomat. Azután hirtelen vége lett az egésznek. Szakítottak. Monsieur Nyúl megint egyedül üldögélt a törzshelyén, és ceruzával a szájában böngészte az újságokat.

Egyszer megkérdezte, hogy akarok-e pénzt. Dolgozni kellett volna érte. Másnap reggel felhívtam őt:

– Nyúl úr? Itt vadász. Bumm! Ön halott!

Nem felelt, letette. Később, amikor szóba hoztam a munkát, válaszra se méltatott. Már nem volt autója, én vittem fel Párizsba, valami tanfolyamra, a koromfekete kölcsöntaximon.

Azokban az időkben még egész éjjel tartott a kocsikázás Párizsig a régi, a négyes műúton. Nyúl úr sosem volt beszédes. De akkor éjjel már olyan védtelen volt, mint a kiselejtezett versenylovak. Félt volna? Inkább azt hiszem, nem érdekelte az élet. Ebben állt volna a titka. A csend burka. Hogy már mindentől elbúcsúzott.

Volt egy hosszú, fehér heg a homlokán. Mintha tegnap lett volna: ül mellettem a sötétben, még szól a dzsessz az amerikai támaszpontokon. A kocsiban csak a rádió skálája világít, és ez a finom, hosszú sebhely a halántékán, a felém eső oldalon.

Később azt hallottam róla, hogy Belfortban, a Bull-cégnél dolgozott. Nehéz elhinni, hogy már nem él. Talán nem is hittem el soha igazán. Talán nem is létezett soha az a szálloda.

*

Elmúlt harminc év. Pierre-nél csöveztem, egy magyarnál, aki már abban a régi diákotthonban is mellettem lakott. Egy este, hazafelé menet, a Porte des Lilas közelében tilosba váltott a lámpa. Szemerkélt az eső, álltunk a rue de Belleville torkolatában. És akkor hirtelen hadonászó kamaszok szaladtak át az úton.

Amikor elénk értek, egyikük ráhasalt a motorra, és a szélvédőhöz szorította az arcát. Rövid, vörös haza volt, a szeme zöld, a fogai hegyes rókafogak.

A lámpa már zöld volt. „Menj a fenébe"! – morogta Pierre, az pedig leugrott, és rohant a többiek után. Barátom gázt adott.

– Láttad? – kérdeztem, és ő azt felelte: – „Nem tudom."

– Szóval felismerted te is.

Nem ittunk aznap este. És mégis, mind a ketten felismertük Nyúl urat.

– Hacsak nem a fia – töprengett Pierre. – Mintha hallottam volna róla, hogy Nyúl Péternek fia van.

Visszamentünk a Porte des Lilas-hoz, de a tántorgó kamaszoknak addigra nyomuk se maradt.

– Egyszer meglátogatott – mondtam. – Akkor még élt a feleségem. Talán egyéves lehetett a fiam.

Álltunk az autósztráda felett, a hídon.

– Aztán, tudod, nem volt pénzünk vacsorára. „Véletlenül van nálam" – mondta. Otthagyta, számolatlanul, az asztalon.

– Elfogadtad?

– Nem mentem utána. Gondoltam, majd csak visszaadom.

Éjfél elmúlt, már elállt az eső. A ring olyan üres volt, mint az idegen, amiről úgy képzeltük, hogy egyszer befogad.

– Menjünk – mondta barátom. Ez volt az a szálloda – tette hozzá. Annak idején itt szállt meg a válogatott.

Djuri

A magyar turista, aki végigballag a Szent Mihály útján, talán nem is tudja, hogy az ötvenes évek: *Gainsbourg,* Jóska *Németh,* Boris *Vian* Párizsából megint elment valaki. Legendás társai után *Djuri,* a rue des Cannettes trubadúrja is magunkra hagyott. Megint egy kicsit magányosabbakká váltak a párizsi öregfiúk, akiknek a Mabillon, az Old Navy és Pergola háromszögében évtizedeken át Djuri pincéje volt az otthonunk.

Nem volt zeneszerző, mint *Brassens,* sem virtuóz, mint Manitas *de Plata* vagy Django *Reinhardt.* A szó mai értelmében nem volt sem ismert, sem sikeres. A zenés kabarékból éjfél után mégis hozzá tértek be egy utolsó pohárra a színészek. Akkor, amikor – belefáradva a komédiába – valami mást, valami valódit szerettek volna hallani.

Mert Djuri nem örökzöld melódiákat énekelt és nem a mindenkor divatos műdalokat. A peremnépek dalnokának indult, így járta be Görögországtól Mexikóig a világot, és az idegenek, a száműzöttek gitárosa maradt Párizsban is. A kiiktatottak, az elcsatoltak trubadúrja. Kallódók, lepecsételtek, megszámozottak adtak nála egymásnak találkát. Argentínából, Ausztráliából jártak vissza hozzá, hogy újra és újra végighallgassák makogó, lassú halálra ítélt dallamaikat.

Orosz arisztokraták, a Halászó macska utcája, az Exodus törődött hajórakománya, manusok, latinok, galíciaiak ültek körülötte, mint mondogatta: az Egyesült (én inkább úgy mondanám: a Kiirtott) Nemzetek. Azok, akik mégiscsak megmenekültek a Gulágból, és az újvilág olvasztótégelyéből is, hiszen lám, itt vannak, és egymást hallgatva sem szégyenlik a szemükből szivárgó könnyeket.

Nem emlékszem, ki vitt el hozzá először. De arra igen, hogy minden este ült nála egy fészekalja ötvenhatos. Azokban az időkben magyarnótákat pengetett, csak a bennfentesek tudták róla, hogy Djurinak hosszú, furcsa görög neve van. Néha betért hozzá

egy-egy balkáni társaság, olyankor jiddisre vagy romára váltott. Máskor a *Preguntitas a Díos* – a *Kérdések Istenkéhez* – lamentációját könnyezték nála végig ágrólszakadt latinamerikaiak. *„Apám zsidó volt, anyám pedig cigány"* – szokta a kíváncsiskodóknak mondani, de ez a családfa – gyanítom – jelképes lehetett. Azt jelezte, hogy nemcsak a zenéje, hanem Djuri maga is, utolsó véréig a kiirtottak mellett tette le a garast.

Akkor, 1956 után, furcsa, tudathasadásos életet éltünk, huszonéves, újdonsült Párizsiak. Nappal a franciákat majmoltuk, raccsolni tanultunk, tükör előtt és ceruzával a nyelvünk alatt. Azután este leittuk magunkat, és az *Akácos ut*at üvöltve ténferegtünk a latin negyed sikátoraiban. A két véglet között – ezt csak később vettük észre – Djuri pincéje jelenthette volna a józan, a harmadik utat. Elfogadni, hogy idegenek leszünk ezentúl mindenütt a világban, és hogy csak a hasonszőrűek között fogjuk majd néha, tévedésből otthon érezni magunkat, velük hallgatva a héber, a görög, az örmény, a román dalokat. Hogy a Djuri pincéjén kívül nem lesz ezentúl számunkra hely, ahol a meggyalázott múltnak: a vágóhídra vitt, az elgázosított apáknak, a világgá üldözött játszópajtásoknak polgárjoga van.

A rue des Cannettes azokban az időkben nem volt még turistanevezetesség. Egy auvergne-inek volt itt üzlete, *„fa, szén, bor"* – *vin, bois, charbon* – hirdette a falra festett cirkalmas felirat. Djurival szemben pedig ott állt Georges fűszerüzlete, ahol egy hordóra kuporodva mindenki megehette a sajtját és megihatta a vörösbort, amit itt bolti áron fizetett.

Többnyire mi is így vacsoráztunk, és csak utána mentünk le a mélyvízbe, Djurihoz. Nála ötvenhat után még sokáig nem fizettek a magyarok. Tudja, mit csinál – mondogattuk –, megtérül majd neki kamatostól, amikor már megszedtük magunkat, franciák leszünk, és híres emberek. Szánnivalóan elesettek lehettünk, naiv, hosszú hajú álmodozók, Párizs alacsony égboltja alatt.

Múltak az évek, szétszéledtünk a világban. Én a trópusra kerültem. Tucatnyi alkalommal láttam őt viszont három évtized alatt. Nemrég még *Latzkó* Petivel, akiből időközben tősgyökeres párizsi lett. Djuri fáradt volt, átadta neki a gitárt, strassbourgi évfolyamtársam pedig egész éjjel orosz népdalokat pötyögtetett. Máskor, 1992 májusában, levittem hozzá a párizsi éjszakával ismerkedő trópusi kisfiamat.

– *Megtanítottad magyarul* – bólintott Djuri. – *Viszi majd ő is magával.*

Hogy mit, azt nem mondta meg. Valamit talán abból is, amit a holocaust, a gulágok nemzedéke egy balparti pince mélyén tőle, a kiirtottak trubadúrjától kapott.

Még szüksége lehet rá: körülöttünk fröcsög már újra a gyűlölet, a művelt Nyugat gyártja már újra a békeszerződéseket és a drótakadályokat.

Patikusok

Néha segít a véletlen, és megtalálom egyiket-másikat.

Még csak meg sem öregedtek. Ápoltak, illatosak. Soha nem értettem: miért van, hogy a jómód szépít, a sikeres emberek pedig vonzanak.

A patikusok – példának okáért – már a táborban is elkülönültek. Pedig akkor még nem is voltak azok. De kint, a buszmegállóban volt egy gyógyszertár, és a tulajdonos, Waechter úr meghívott két fiút. A véletlen úgy hozta, hogy a választás a csúf Gerzsonra és a szép Eugénre esett.

Mi akkor még a Vöröskereszt bakancsaiban bukdácsoltunk, és a máltai lovagrend szerezte nekünk az ordas télikabátokat. De Waechter úr már felöltöztette őket. Tapintatos eleganciával: a minőség mindig diszkrét és tapintatos.

Amúgy rendes fiúk voltak, nem nézték le a többieket. Legfeljebb átnéztek rajtuk, és ezt is csak később, amikor a csúf Gerzson már a Waechteréknél dolgozott.

Közben, ezt azért meg kell mondanom, mind a ketten befejezték a tanulmányaikat. A szép Eugén valamivel nehezebben: egy szűrőpróbán foltot találtak a tüdején az orvosok.

Mások is voltak így a táborban, a három roma például pozitív volt, de hogy egy napon említsük őket, eszünkbe se jutott. Hamarosan meg is haltak egyébként. Eugén pedig, akárcsak Lord Byron, gyógyultan távozott.

Gerzson közben benősült Waechterékhez. A barátjának csak egy naftalinszagú vidéki gyógyszertár jutott. Néha még láttam az ifjú férj cseresznyepiros sportkocsiját. Befarol a buszmegállóba, ahol állok, int és rohan.

*

Harminc év után kerültem vissza a Rajna mellé. Véletlenül: a lektor, aki a könyvemen babrált, erre lakott. A tábort már felszámolták, Waechterék háza helyén hatsávos autóút kígyózott. A barakkoknak, ahol két évig éltem, nyomuk se maradt.

Egész éjjel javítottuk a kéziratokat.

– Van itt egy honfitársa – mondta hajnal felé lektorom. – A patikus. Tudja, hol van a patika?

Felhajtotta a kávét, indult; napközben gimnáziumban tanított.

– Nem valami barátságos ember – tette hozzá, kint a kapuban. – Látogassa meg, ha kedve támad. Az ajtón hagyom a kulcsokat.

Délben kimentem a szabadba. Eugén éppen lehúzta a redőnyt, amikor megálltam előtte. „Zárva van" – mondta, és az órájára mutatott. Csak akkor nézett fel, amikor látta, hogy nem mozdulok.

Beengedett, kikapcsolta a telefont.

– Mindent nekem kell csinálnom – magyarázta –, mióta egyedül vagyok.

Elegáns volt most is, ápolt, illatos. De mintha egy kicsit megviselte volna már az élet. A halántékán lüktetett az ér, és remegett a keze, miközben fényesre törölt két hosszú nyakú pezsgőspoharat.

– Szatócs lettem – mondta. – Láttad?

Hát igen, megváltozott a világ. Ma már, ha élni akartak, rágógumit és napszemüveget árultak a gyógyszertárosok.

– Én meg vigéc – feleltem. Nem értette.

– A könyveimet árulom.

– Ez lett belőlünk – mondta, miután megittuk a pezsgőt. – Ki hitte volna!

Tengerentúlra került a vidéki kezdet után. Háromszor robbantották fel az üzletét, hiába mondta, hogy idegen ő is. Hogy ő sem francia. Az első bomba után a gyerekeket telepítette vissza, a másodiknál felesége is követte a fiúkat. Most pedig itt van újra ő is, árulja a rágógumit és a golyóstollakat.

– És Gerzson? – kérdeztem.

– Gerzson! – legyintett. – A Gerzson francia.

Nevettünk. Furcsán hangzott ez a „francia". Tulajdonképpen megvetettük a befutottakat.

Kettőkor Eugén felhúzta a redőnyt. Kint már ácsorogtak az asszonyok. „Vigyázz! – mondta. – Letaposnak." Többet nem is beszéltünk. Javítottam tovább a kéziratokat.

Egy folt a tüdőn, egy hűtlen barát, vagy egy vidéki patika. Ilyen apróságokon múlik az élet. A szép Eugén! Harminc év kellett hozzá, és három robbanás, hogy most, ebben a naftalinszagú külvárosi patikában szóba álljon velem.

Az amerikai telefon

Húsz éve élek a trópuson, és fel se hívtam az anyámat. Pedig itt van előttem a kagyló: csak ki kellene nyújtanom a kezem. Mások is így lehetnek vele, legalábbis az én korombeliek. Ha hív valaki, rendszerint éppen csak megkérdezi, hogy átjövök-e, vagy hogy ő mikor jöhet. És még ez sem fordul gyakran elő. Ebben a furcsa, cseppfolyós világban nem divat a barátság, dominózni meg, lent a téren, telefon nélkül is lehet.

Az egyetlen kivétel a Tamkó. Számára létszükséglet: oxigén a telefon. Már több mint tíz éve hív: nyilván a huszonöt éves találkozón kapta meg a címemet. Először nem is emlékeztem a nevére. De azután kikerestem: a tabló jobb sarkában áll, szőke, kerek képű gyerek.

Vasárnap este szól tehát a telefon. Régen rágyújtottam ilyenkor, most már inkább csak amerikai mogyorót ropogtatok. Ő pedig beszél. Eleinte a gyerekekről, később a kertről. Addigra felnőttek már a gyerekek. Amikor meghalt az apja, egész éjjel tartotta a vonalat. Aznap nem keverte a nyelveket. A válásáról viszont inkább csak angolul beszélt. Egész éjjel akkor is, nagy szünetekkel. Találgathattam: ásít, vagy éppen sírva fakad.

Egyszer megkérdeztem tőle, hogy rámállították, vagy hogy tényleg ilyen sok pénze van? Hiába egyazon ország, New Jersey mégiscsak egy másik kontinens. Nem haragudott meg, jót nevetett. Nem tévedtél sokat – mondta. Magánnyomozó volt egy biztosítónál. Ő döntötte el, hogy szimulálnak, vagy tényleg betegek az emberek.

Meg kell mondjam: nem volt számomra rokonszenves ez az állás. Megérezhette: nincsen senkije – mondta. És ilyenkor, vasárnap este, különben is csak félárat fizet.

Nem is firtattam volna tovább a témát, ám valahányszor otthon jártam, ő szabályosan kivallatott. Hogy mit mondtak és mit kérdeztek az Illetékesek.

– Azt, amit te! – mérgelődtem.

Nagyot nyelt:

– És az asszony? – kérdezte. – Add át neki kézcsókjaimat!

Nem feleltem, mást pedig aznap már ő sem kérdezett.

*

A nyáron két otthoni kollégával: M. Miklóssal és Sz. Lacival ültünk a Gerbaud teraszán. Szokásom szerint hangosan beszéltem, nem is vettem észre, hogy Sz. Laci valamit mutogat. Csak akkor hallgattam el, amikor már a vállamon éreztem egy súlyos, nagy kezet.

A Tamkó volt, fölösleges is mondanom. Megbeszéltünk valamit, felírta a telefonomat. „Meg mertem volna esküdni rá"... töprengett Sz. Laci. „Nem is tévedtél volna!" – feleltem. És elmondtam, hogy a Tamkó mivel foglalkozik odaát, New Jersey-ben.

Szegény barátom! Kinevettük. Akkor láttam őt utoljára. Az, hogy évek óta erről a találkozásról álmodoztunk, én Délen, ő pedig Északon, se neki, se nekem eszünkbe se jutott.

*

Ilyen volt ez a barátság: nem működött, csak gépi úton. Tamkó egész nap műszerekkel dolgozott. Este is; az egyik képernyőt nézte, a másikkal pedig sakkozott. Velem – beszélgetett. Nem panaszkodott, ilyen volt az élete. Ilyen... embertelen.

Ezen az őszön Floridába készült. Azt mondta, vesz magának egy nyaralót, és ezentúl lent, Délen tölti majd a hideg hónapokat. A közeledben – mondogatta. Nem tudta, hogy a Szigetvilágból föl, Newarkba mennek a gépek, és hogy eddig élt hozzám közelebb.

Lent minden más lesz – mondogatta. Jenki volt már: ő is a hidegre fogta ezt az egész elrontott életet. De lehet, hogy mégsem volt balek. Csak hát a korlátlan lehetőségek honában az éghajlat az egyetlen, amin változtatni lehet.

Hogy leköltözött-e, nem tudom. Eljött a nyár, átrepültem az Óvilágba. Ő pedig nem jelentkezett.

A negyvenedik találkozón tudtam meg a címét. Egyúttal azt is, hogy Tamkó már nem él. Megállt a szíve lent, Floridában. Nem értesítettünk – mondták a régi társak. Azt hittük, hogy tudod. Szomszédok voltatok, a búcsúlevelében rólad is megemlékezett.

Valóban: én voltam az egyetlen barátja, állt a levélben. Én segítettem át ezeken a nehéz éveken.

Akusztika

Nem volt igazi barátság: házaspárok létesítenek egymással ilyen kényelmes, négyszemélyes kapcsolatokat. Ikszék és Ipszilonék. Ha szétmegy a pár, a barátságnak is vége van.

Én sem emlékszem a nevükre. Kanadából jöttek át, örültünk nekik, ide a meleg tengerekre ritkán vetődnek európaiak. Esténként összeültünk, és nagyokat nevettünk. Ikszék utánozták a kanadaiakat.

Lehet, hogy túl sokáig maradtak ott fenn Északon. Tény, hogy hiába öblögették a torkukat, sok minden rájuk ragadt. Példának okáért, nem tudtak borozni. Az ivóvíz mellé Iksz minden étkezésnél kitett négy éles nyelű, metszett kristálypoharat. A bort pedig jegelte, mint a limonádéjukat jegelik az amerikaiak.

Itt sem találták a helyüket, a trópuson. De nekünk jól jött még ez is. Akkor már készülődtünk vissza az Óvilágba, együtt csepülhettük, mint mondtuk, az indiánokat.

Igaz, hogy kijártunk a tengerpartra, órákon át gyalogoltunk a forró homokon. De ami összefűzött, a sóvárgás volt Európa után, valami anakronikus, önkínzó nosztalgia.

Két részletben szedtük a nyakunkba a világot, először feleségem és a gyerekek. Barátaink szerencsére maradtak, nem voltam egyedül számkivetésünk utolsó éve alatt.

Minden este együtt terveztük a hazatérést. Vidéken fogunk élni, döntöttük el, harminc év távlatából a vidéknek mindig nagyobb vonzóereje van. Hogy miből? Nem nyugtalanított. Iksznek volt félretéve pénze, azt mondta, pékséget nyitunk. Ő süti a kenyeret, én pedig házhoz szállítom.

Már-már megszerettem, olyan bizakodó volt, olyan elragadtatott. De azután elmúlt ez az év, és mentem én is a feleségem után. Száműzetésből megtérni nehéz: Ikszékkel is elveszítettem a kapcsolatot.

*

Az Alpokban éltünk. Tudtuk már, hogy az Óvilágban nem könnyű vidéken, és hogy egy sütödéhez több engedély kell, mint egy főiskola megnyitásához a trópuson. Feleségem Párizsban járt, egyedül voltam otthon, amikor a két Iksz beállított.

Terepjárón és fürdőruhában. Állták a szavukat: megvették a házat, ott, ahol terveztük, a szomszéd faluban. Építkeztek, most épp egy uszodát. Behozzák – mondták – a városi vízvezetéket és a telefont. Hallgattam őket, és az járt az eszemben, hogy ezen a vidéken fekete hosszúnadrágot hordanak a férfiak. És még az ingüket sem gombolják ki nyilvánosan.

Ők nem vették észre, hogy ebben az oxigéndús környezetben pengeélesek a körvonalak. Hogyan is mondjam: egy szövegnél sem mindegy, hogy hol hangzik el. Ez az, amit akusztikának neveznek a szónokok. Ikszék bántóan idegenek voltak az Óvilágban. Igazi amerikaiak.

Egy ideig ott éltek még, a szomszéd faluban. Azután leesett a hó, és többé nem láttuk őket. Hogy mi lett velük, nem tudom. Igaz, hogy elváltunk mi is, és az ilyen kényelmes, négyszemélyes kapcsolatokban – ha szétmegy egy pár – a barátságnak is vége van.

Néha még eszembe jutnak. Elárultam volna őket? Tény, hogy én – bárhová vetett a sors – mindig megtaláltam a helyem. Nem lógtam ki a sorból. Ha mások begombolták, begomboltam én is az ingemet.

Egy pékség! Micsoda őrület! És mégis: magukra hagytam őket. Igazam volt, most pedig, ha eszembe jutnak, szégyellem magam.

Imrém

Aznap valamelyik aluljáróban dedikáltam. Régen volt, csak arra emlékszem, hogy még csak nem is a saját könyvemet. Többen váltogattuk egymást az asztal mögött, és volt valami demonstratív jellege az egésznek. Mintha tiltakoztunk volna, hogy mi ellen, azt már nem tudnám megmondani, de a kötet, amit dedikáltam, verseket tartalmazott, és a költő – ez volt a legfurcsább – még csak nem is volt jelen.

Az akció már a vége felé járt, aláírtam már fél tucat kötetet. Akkor állt meg előttem ez az ember:

– Szevasz – mondta – megismersz?

Van úgy, hogy kételyem támad, amikor így – csinált vidámsággal, de tulajdonképpen kétségbeesetten – megállnak előttem ismeretlenek. Most azonban biztos voltam benne, hogy ezt a zömök, kopasz embert nem ismerem.

Közben kitört valami tüntetésféle is. Egy munkás külsejű férfi belekiabált a mikrofonba, hogy a külvárosokban éhen hal a nép, miközben a zsidók dollárért árulnak zavaros, értelmetlen verseket.

Nem tudom, miért maradtam a helyemen. Talán az idegen régi szabású, gyűrött zakója miatt.

– Nos? – kérdezte gyáván. – Mert én azonnal megismertelek.

Nem volt nehéz dolga: az asztalon ki volt téve a nevem.

A szeme volt talán, ez a zöld kutyaszem. Vagy ezek a gyűrött bokszolófülek. Harminc éve topogott így előttem egy ember. Azaz hogy nem is így, nem egészen. Akkor, ott Hollandiában, hetyke volt, magabiztos. A parasztfiú, aki egyik napról a másikra világhírű lett.

– Imrém! – kaptam észbe. – Te lennél?

– Én, én – motyogta.

Akkor vadul burjánzó szőke haja volt, néha belemarkolt, mint a szilaj, a fékezhetetlen emberek. A hajkoronából egyetlen ritkás, vizes tincs maradt. Az is, mint a tehén farka: fakó, színtelen.

– Jössz dedikálni? – kérdeztem után.

Vállat vont, elmosolyodott. Ő volt az, kétségtelenül. Gál Imre, az őstehetség, aki annak idején mindnyájunkat ámulatba ejtett, lekörözött, majd faképnél hagyott.

*

Az első időkben Hollandiában találkoztunk, akik csak 56 őszén a nyakunkba szedtük a világot, és valahol Nyugaton lézengtünk, mint mondtuk, tanulmányúton. Hogy a többiek mit tanultak, nem tudom. De azt igen, hogy mind, kivétel nélkül, verseket írtunk. Ezeken a találkozókon pedig felolvastuk egymásnak a verseket.

Ő, Imre, nem sokáig írt és olvasott. Már ötvennyolcban fekete limuzinon hozta át Hollandiába egy asszony. Elterjedt a hír, hogy a könyvét megfilmesítették, és hogy festett hajú amerikai felesége van. Egy ízben meghívott minket a Bodeni tóhoz, ahol, mint mondta, vadászkastélya áll. Ő maga ugyan nem lehetett jelen, valahol Itáliában forgatott. De akik elmentek, mesélik, hogy az életéről szóló filmnek az volt a címe: Szabadságharcosok.

Azután pedig már senki se látta. Nem jött át Hollandiába, és a nevét se közölték többé az irodalmi rovatok. Közöttünk időközben egyre több tudós és tanár, sőt egy igazi költő is akadt. Róla pedig úgy hírlett, hogy magyarul is már csak törve tudott.

Az aluljáróban lassan kifulladt a tüntetés. Társaim mentek a dolgukra, a boltos összecsomagolta a facér, gazdátlan könyveket.

Gál Imre, a költő álldogált egyedül az asztal előtt. Nem nézett rám, úgy állt ott, a szűk kétsoros kabátban, mint a vicinális végállomásán ácsorgó vidékiek. Azután egyszer csak nem volt többé sehol. Lehet, hogy a tüntetőkkel jött ide ő is, és most magával sodorta a tömeg. Ma se tudom, ki volt, aki meglátogatott: Imrém, a világhírű rendező, vagy az, aki lett volna belőle, ha akkor, ötvenhat őszén itthon marad.

Policsány

A telefonban egészen meggyőzően beszélt. Okvetlenül – mondta. Találkozni akart velem. Emlékeztem rá, hogyne: a kis Policsány. Ott áll a felső sarokban, a képen, amit negyven éve őrzök. A csapat.

Hogy mikor? Azonnal, ha lehet. Igaz, hogy közben elmúlt negyven év, de most – vagy éppen ezért – kezdett sürgőssé válni a dolog.

– Nézd – magyarázom. – Nekem, mióta hazajöttem, hogy úgy mondjam, felgyorsult az életem. Most példának okáért stúdióm van. Kerekasztal. A Rádióba megyek. Délután pedig...

Nem hagyta folytatni, belevágott:

– Szerencséd van – mondta. – Pont a Rádióval szemben dolgozom. Felugrasz, és megbeszéljük a részleteket!

Felugrottam. Iskolatársam mérnök volt, és egy óriási üres irodában dolgozott. Az asztalon cseresznyepálinka várt és pogácsa. Ő maga pedig lent várt rám a kapuban.

Legközelebb villányi vörösbort és parasztkolbászt hozott, mert, mint mondta, a pálinka egy kicsit nehezen fogyott. A kerekasztalról lemaradtam. Az az igazság, hogy eszembe se jutott.

Pedig nem történt semmi különös. Borozgattunk. A furcsa az volt az egészben, hogy miután kitöltötte az italt, társam nem beszélt. Csak ült, hümmögött és hallgatott.

Nézem őt: komoly, ötvenes ember. Néha megvillan valami huncut fény a szemében, mintha azt mondaná, hogy hát igen, ide jutottunk, és hiába vetett olyan messzire az élet, azért értjük mi egymást, nem tűnt el nyomtalanul a múlt. A csapat.

– Ki hitte volna! – mondom. Ő pedig kacsint, tölt, hümmög és bólogat.

– Jól elbeszélgettünk! – mondja dél felé.

Másnap reggel pedig újra szól a telefon.

*

A Rádióban hiába várnak: nélkülem megy tovább a sorozat. Elmosolyodom. Ott bezzeg beszélnek! Hogy milyen is ez az ország: elmagyarázzák, szépen, okosan.

– Mire gondolsz? – kérdi a kis Policsány, és teletölti a két vizespoharat.

– Az Akasztósgödörre – felelem.

Hosszú árok volt, ismerte, aki csak az alvégen lakott. No nem igazi szakadék, nem a Törökugrató vagy a Grand Canyon. De vad hely azért, a vetődés mélyét sosem érte a nap. Úgy tudtuk, hogy az isaszegi ütközet után itt végezték ki a negyvennyolcasokat.

Máskor a homokbarlangok jutnak eszembe. A töltés oldalában, ahol Besnyő felé kanyarodik a vonat. Vagy a régi gazdaság vadvizei, a langyos, lágy vizű halastavak.

Az Erzsébet-parkba csak meccsre jártunk. Volt egy ragyás képű half a csapatban, aki megállította a bőrt a fején, akárcsak a később a Globe-Trotterek. De ő egyedül is elszórakozott. Azután ott volt a sánta Rózsa, a gólkirály, meg Mészáros, a szélső, aki Elzászban volt fogoly, és most franciát tanított.

– Emlékszel a Csoszára? – kérdem, és Policsány rábólintja:

– Meg a Pupákra! Eötvös Karcsi bácsira...

A szertorna sosem volt leányálom. Miért szerettük mégis annyira ezeket a régi tornatanárokat? Talán, mert olyan egyenes ember volt valamennyi.

Mint ez is itt, ez a Policsány. Az anyja nevelte őt is: az apja neki is a Donnál maradt. Az egész múltunk közös, az alvég és a klottgatyák, a zizegő küllők és a nádasok. A szigorú Pupák, aki mindig elsírta magát a Himnusz alatt. Ennek itt nem kell magyaráznom: fél szóból is megérti, hogy mire gondolok.

– Jól elbeszélgettünk! – mondja dél felé.

Tudja, eljövök újra. Hogy a rádiósokkal a legjobb esetben is csak egyetértek. És hogy vele talán még azt sem. De hogy a szívem mélyén mégis csak hozzá, a kis Policsányhoz tartozom.

Házőrzők

Néha visszalátogatok az Óvilágba, és felkeresem egyiket-másikat. Megöleljük egymást, pezsgőt bontanak. Ahogy így elnézem őket, boldogok. Házuk van és hazájuk, megvalósították az álmaikat.

Ilyenkor elfelejtem, hogy magamra maradtam. Régi életem színhelyeit hideg láva borítja. Dermedt emlékek temetőkertje már csak számomra az Óvilág.

Azután megyek tovább.

Pedig hogy hiányoztak! Velük ébredtem és velük aludtam el éveken át. Most felvisznek a hegyekbe, körbehajózzuk a tavat. Üldögélek egy-egy kávéház teraszán, míg ők vásárolnak, intézik a dolgaikat.

Néha – jól látom – összenéznek. Azt hiszik, értik. Túl sokat csavarogtam: elveszítettem, és most nem találom magam. Hiába veszek házat a hegyekben, telket a tó partján, útközben ér majd el a vég. Valahol tranziton.

Van úgy, hogy vigasztalnak. Hazajössz! – mondják. Mindenütt boldogultál, itt is fel fogod találni magad. Nem látják, hogy belőlem hiányzik már az erő. Nem a képesség, hanem a jóakarat.

Néha elkápráztatom őket. Például leadok egy írást. Annak idején megírtam a kalandjaimat. A világcsavargó! Elnémítja őket a tisztelet. Te éltél legalább! – mondják. Mi meg itt... Ilyenkor körbemutatnak, gyűlölködve nézik a veteményest a ház körül, a nappaliban a könyvespolcokat.

Nevetünk. Szóval, tulajdonképpen egész jól megvagyok. Csak egy kicsit belefáradtam a csavargásba. Házőrzők! – magamban így hívom a barátaimat. Ez ellen pedig nincs csodaszer. Sem az Óvilág, sem a trópus. Sem ez a lebegés, tranziton.

Dolgozom még, biztos, ami biztos. Ha levetném ezt a maskarát, mi maradna? Hogyan tudnám elviselni magam?

Meglátogattam őket. Felvittek a hegyekbe, körbehajóztuk a tavat. Most megyek tovább. Boldog ember vagy – mondják. Gyűlölködve nézik a veteményest a ház körül, a nappaliban a könyvespolcokat.

(1993)

„Én nem akartam soha más lenni, mint magyar író"

BESZÉLGETÉS FERDINANDY GYÖRGGYEL

– Ferdinandy György élete jelen idejét megosztja a trópus és Közép-Európa között. Puerto Ricóban ír, fordít, tanít az egyetemen, Budapesten pedig... Mit is csinál Budapesten?

– Azt, amit íróbarátaim egész évben: adminisztrálom magam. Egy hónapom van erre, ezért nagyon sok a tennivalóm, rohanok egyik szerkesztőségből a másikba, egyik kávéházból a másikba, és igyekszem úgy intézni a dolgaimat, mintha itthon tölteném az egész évet.

– Szórakozásra, kikapcsolódásra nem is jut idő?

– Pillanatnyilag az átjáróházakat keresem Pesten. Ezt az ötletet egy szerkesztőségben kaptam, és hirtelen rájöttem, hogy amikor mi a nyugati városokban járunk-kelünk, rettenetes izgalommal és örömmel fedezünk fel olyan dolgokat, amiket itthon még csak észre sem veszünk. Kubai feleségem figyelmeztetett először arra, hogy tornyok, tetőszerkezetek, homlokzatok gyönyörűszépek vannak Pesten. Én mindig lefelé nézek az utcán, mint minden pesti: leszegem a fejem és rohanok. Kubai feleség fölfelé néz. Néhány éve már én is úgy járok Pesten, mintha ez is egy felfedezésre váró nyugati város lenne. Az átjáróházak költészete is egészen csodálatos dolog. Például ott van a Kálvin téren a Két oroszlán fogadó, a Ráday utca sarkán. 1800 körül épült ez a ház. Ha az ember bemegy az udvarba, egy pillanat alatt egészen más világban találja magát. Tartok tőle, hogy a pesti barátaim inkább csak azt érzékelnék, hogy mennyire lerobbant állapotban van. Nagy szerencse, hogy nem voltunk elég gazdagok, és így tönkre tegyük, eltöröljük a föld színéről ezeket a gyönyörű helyeket. Most már talán az is eszünkbe jut, hogy meg kellene őrizni ezeknek a belső udvaroknak a hangulatát. Olyan ez az udvar, mint egy kis falu, földszintes kis házikók állnak egymás mellett, és az udvar közepén, a bokrok, virágok és romok között ott van az a szobor, amely azelőtt kinn állt a Kálvin téren. Le lehet ülni ezen a helyen és gyönyörködni. Nyugaton vannak olyan nagyvárosok, amelyeknek az egész idegenforgalma az átjáróházakra épül, Lyon is ilyen például. A traboule-okon (az elnevezés a latin trans ambulare, azaz átsétálni kifejezésből származik) a turisták térképpel járnak keresztül-kasul, és így ismerik meg a várost.

– Egy rádiónyilatkozatában azt mondta nemrégiben: „Távol élünk, és mégis magyar írók vagyunk." Mi őrizte meg magyar író voltát ezen az irdatlan nagy távolságon át?

– Én nem akartam soha más lenni, mint magyar író. Azt hiszem, hogy ez elhatározás dolga. Hogyha valaki úgy megy el innen, hogy szakítani akar, akkor el is szakadnak a hajszálgyökerek. Ha pedig valaki úgy megy el körülnézni a nagyvilágba, ahogyan én, vagyis tanulmányútra megy, akkor nincsen semmiféle drámai fordulat, az ember megmarad annak, ami. Mindnyájan ismerünk olyanokat, akik öt-hat év után már törve beszélnek magyarul és hibásan. Vannak azonban olyanok is, akik fél évszázada élnek távol a magyar nyelvterülettől, és nincs is alkalmuk magyarul beszélni, mégis hibátlanul beszélik anyanyelvüket.

– Feleségével és 13 éves fiával együtt magyar költőket fordít a Szigeten spanyolra. Van-e ott „fogyasztója", befogadója a mai magyar irodalomnak? Van-e „trópusi magyar irodalom"?

– Magyar olvasónk nincsen – ez természetes. Nagyon kevés hazámfia él ott. Viszont már megjelent Kukorelly Endre és a már újra Magyarországon élő Parancs János válogatott verseinek spanyol nyelvű kötete. Ezekre van talán félszáz érdeklődő Puerto Ricóban, másik félszáz kötetet pedig elküldünk latin-amerikai folyóiratoknak, olyan helyekre, ahol úgy gondoljuk, hogy fel tudjuk hívni a figyelmet rájuk. Ez tehát száz kötet. Az egyetemen viszont az én diákjaimnak beletartozik ez a költészet a programjukba, ezért ők képletes áron – mindössze egy dollárért – megvásárolják, s ez újabb ezer példányt jelent. De az igazán fontos az az ötven kötet, amit szétküldünk a nagyvilágba.

– És hogyan dolgozzák föl ezek a diákok a számukra nyilván idegen világot jelentő magyar költészetet?

– Hozzátartozik a módszerünkhöz, hogy a szerzőket meghívjuk Puerto Ricóba. Ott töltenek két-három hetet, néha többet is. Van, aki le is telepszik nálunk egy időre, és a diákok megismerik őket személyesen. Tehát amikor elkezdik a spanyolra fordított magyar verseket elemezni, akkor minden diák tudja, hogy ez a költő, akinek a fényképe egyébként rajta van a köteten, itt lesz velünk két-három hónap múlva, és akkor tőle magától fogjuk megkérdezni azt, amit esetleg nem értünk. Ez az emberi kontaktus igen stimulálóan hat a diákokra.

– Kritikai munkája végigkíséri szépírói működését. Segíti-e a két tevékenység egymást? Meg tud-e élni az egyik a másik nélkül?

– Én nem vagyok kritikus alkat, legszívesebben mindenkiről jót mondanék, vagy pedig felháborodásomban nagyon rosszat. A kritikai munkásságom a Szabad Európa Rádiónál indult, annál az egyszerű oknál fogva, hogy nem akartam máshol szerepelni, csak kizárólagosan magyar irodalmi műsorokban. Tíz évig dolgoztam náluk 1977 és 86 között. Ezalatt megírtam 400 könyvismertetést, ennek egy tizede benne is van a most megjelent kötetemben, a *Távlattan*ban, a többi meg az éter hullámsírjában. Így aztán botcsinálta kritikus lett belőlem, menet közben tanultam meg ezt a mesterséget. Olyan közönséghez szóltam a rádióban, amely nem ismerte a nyugati körülményeket, ezért némiképpen meg kellett azokat magyaráznom. Így kissé didaktikusak ezek a könyvismertetéseim, kritikáim. Talán az egyetlen kivétel az, amikor valami kiadvány valamilyen oknál fogva mélyen felháborított.

– Nem szerzett ezzel haragosokat a megkritizált írótársak közül?

– Átmenetileg igen. Én mindig is segítő szándékú és építő munkát végző embernek tartottam magam, és végül az a néhány író, akiről kellemetlen dolgokat kellett mondanom, az évek folyamán rájött, hogy az valamiképpen talán segítette őket. Tény az, hogy most pillanatnyilag nincsen harag senkivel, és mivel kritikai munkásságom a Szabad Európa Rádiónál befejeződött, remélem, hogy nem is lesz.

– Befolyásolhatja-e a kritika keménységét a baráti viszony, vagy mondjuk, elnézőbb-e a határon túl élő magyar írókkal, mint az itthoniakkal?

– Semmiképpen sem, sőt sokkal kegyetlenebb voltam a nyugaton élőkhöz, mert az volt az érzésem, hogy ha valaki mindent erre az egy lapra tesz fel Ausztráliában vagy Kanadában, akkor vegye komolyan magát és a magyar irodalmat. Tehát sokkal nagyobb elvárásaim vannak egy nyugaton élő alkotóval szemben, mint a hazaiakkal, akik itt, a mi irodalmi életünk istállómelegében élnek. És nem ostoroznám az itthoniakat, akiknek egyébként sokat köszönhetek.

– Mostanában jelent meg Távlattan című kötete glosszákkal, riportokkal, kritikákkal. Visszaemlékezései, akárcsak talán legkedveltebb igazi műfaja, a novellák, tele vannak líraisággal. Lehetséges, hogy egy lírikus rejtekezik ezekben a művekben?

– Húszéves koromban még verseket írtam. Keszei Istvánnak köszönhetem, hogy a versírást abbahagytam, ezért mind a mai napig hálás vagyok neki. A lírai alkat megmaradt, egyébként sem látok határt próza és líra között.

– *Családja szétszóródva él a világon, ez a család a múltat is jelenti az író számára. „Amikor róla álmodom, még ma, tizenöt év után is a gyomromba markol a fájdalom." – írja. Az álom meghatározója talán lírai prózájának?*

– Vannak korszakok, amikor az ember sokat álmodik, vagyis, amikor nem felejti el az álmait. Ezek nagyon szerencsés korszakok minden alkotó ember életében. Sajnos, általában rövid ideig tartanak, és ritkán ismétlődnek ezek a korszakok. Vannak olyan íróbarátaim, akik még rögtön éjjel lejegyzik az álmaikat. Velem is előfordul, hogy még félálomban lejegyzem őket. Ez a szerencsésebb megoldás, mert ha az ember másnapra halasztja, valahogyan elvész a lényeg. Hiszen a memóriánk csak konkrét érzékszerveken át felfogható dolgokat őriz meg, és az álom nem az érzékszerveken keresztül érkező üzenet. Talán ezért szép. Most éppen egy ilyen írásom született. Apám húsz éve halt meg. Ott a trópuson azt álmodtam, hogy egy nagyon szép verőfényes vasárnap volt, apánk jött Budán, a Sashegyen, és megállt a kertkapuban. Ennyi az egész. Csak ennek a hangulata maradt meg. Apám valamiféleképpen figyelmeztetett ebben az álomban, hogy miért nem használom fel az ő emlékeit. Ebből született egy kis novella, aminek ez a mondat a címe: *Verőfényes vasárnap, apánk megáll a kertkapuban.* Ezt a mondatot úgy fogtam fel, mint egy másvilágról érkező üzenetet. Azt hiszem, hogy akiket szerettünk, és akik már nincsenek velünk, azok változatlanul utasításokat adnak nekünk, hiszen elég egy régi fényképet megtalálni, vagy egy étlapot. Ezeket az üzeneteket meg kell hallgatni, nem szabad botfülűnek lenni, és ki kell belőlük hámozni azt, amit a régiek, a tárgyak és az emberek a mi számunkra üzennek.

– *És ezekből az álmokból soha nem lett szürrealizmus Ferdinandy György írásművészetében?*

– A 70-es években próbálkoztam automatikus írással, és még néhány avantgárd módszerrel, de ez nem elégített ki engem, és elég volt kipróbálnom, hogy ezt is lehet, és ezt is tudom. Azután többé már nem műveltem.

– *„Az új idők új dalnokai a pendlizők" – írja. Új művészi életformává válhat a pendlizés?*

– A pendlizők az én fiatalkoromban a Gödöllőről HÉV-vel bejárók voltak, én is közéjük tartoztam. Szatyrokkal megpakolva jöttünk és mentünk, hoztuk és vittük a holmit a 40-es, 50-es években Gödöllő és Budapest között. Most ez a fogalom sokkal általánosabb érvényűvé vált, hiszen nem csak én pendlizem Amerika és Európa között, hanem az egész emberiség átállt egy ilyen életmódra. Ez azért fájdalmas, mert állandó elválásokból, kis halálok sorozatából áll. Gondoljunk csak arra, hogy az északi, fejlett országokból a szürkeállomány vándorol a déli, fejletlenebb országok felé. A déli félteke egyetemei tele vannak ezekkel az északi intellektüelekkel. Ezzel ellentétes irányból jönnek a mezőgazdasági munkások, akiket óriásgépek gyomrába pakolnak, és szállítják a fejlett országokba. Elvégzik a munkát, és amikor a szezonnak vége van, akkor visszatoloncolják őket. Ez a „modern" módszer megakadályozza őket abban, hogy itt megtelepedjenek. Az emberiség kétlakivá válik, pendlizővé, gyökértelenné, idegenné. Csak a tranzitzónákban van ideje gondolkodni ezen a sehová sem tartozó, furcsa életen. Lehetséges, hogy lesz a tranzitzónáknak is költészete, de egyelőre inkább csak azt látjuk, hogy milyen nagy károkat okoz ez az életmód, főleg az erre fel nem készült egyszerű emberekben.

– *„Aki hatni akar, arra is ügyelni szokott, hogy el is jusson a címzetthez az üzenet." Megvalósulhat-e ez a szándék?*

– 1988-ban, amikor az első kötetem megjelent itthon, Magyarországon, az volt az érzésem, hogy igen, megvalósulóban van. Most, az utóbbi években csökkent ez a nagy bizalom, ezek a nagy remények egy kicsit meginogtak, hiszen lehetetlen nem észrevennünk, hogy az akkori hét–nyolcezer példányszámú novellaskötetek ma ezer–ezerötszáz példányban jelennek meg, és azokból sem jut el sok a közönséghez. Természetesen ez egy átmeneti korszak, nem szabad ebből túl messzemenő következtetéseket levonni, de ma bizony elég nehezen ér el az írott szó az olvasóhoz. Vidéken talán inkább, mint Budapesten.

– *Ön talán kivételes helyzetben van, hiszen Franciaországban, Németországban jelennek meg könyvei. Talán ez a borúlátás saját írói munkásságára nem is illik teljesen.*

– Franciaországban nem annyira az állam, inkább maguk a kiadók támogatják azokat az íróikat, akik hasznos, érdekes életművet hoznak létre, de nem tartanak számot nagyobb olvasóközönségre. Nekem soha nem volt Franciaországban több mint ötezer olvasóm. Egy kötetem lépte túl csak ezt a felső határt. Általában háromezer körül van az én olvasóközönségem. Persze a Le Monde-ban megjelent novelláimat egyetlenegy vasárnap elolvasta egymillió ember. Ennek örültem, de hát ezek nem annyira lényeges dolgok. Én nem a franciáknak írtam és írok, hanem inkább egy képzeletbeli magyar olvasónak.

Budapest, 1994. június 22.

Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván

Fodor András

Orfeusz távozása

Láttam a dalnokot imént,
ahogy a Monteverdi-zene szárnyán
magasztosan fölszállt az égbe.
Legyinthettek-e rá?
A levegő
tele van sárkányrepülőitekkel,
de bujdosik a líra
s fogyatkozik a lelkes
lény, aki még fölsajdul érte.

Jöhet-e más jövendő,
mint ez a köznapi pokol,
hol egymást félemlítik, irtják
tovább-tovább,
hatalmak, hitek, elvek;
utódaink netán
úgy élik meg halálig
elrendelt sorsukat,
hogy meg sem ismerték
a Hádesz kapuján
átemelő,
a megváltó szerelmet?

Két újsághír

1944 nyarán

Itt láttam őket, ezen a sarkon,
az akkor már nem működő
Basch-örökösök parcellázó irodája
mellett, a hírlapárus
friss kínálata élén:

JAJ, ANGLIÁNAK!

merthogy A V 1 rakéták
elárasztották a La Manche
csatornát.
Zúdulnak Londonra.

No lám! A csodafegyver...
És a beomlott Atlanti Fal?
A nyomuló invázió?
Hová lett Rommel marsall?
Mi készül
a Kárpátok fölött?
Minderről kushadó csend.

A másik szalagcím:

MERÉNYLET HITLER ELLEN!

Isten őrzi a Führert.

Csak évtizedek múltán
tudtuk meg, hogy bűnhődtek
az összeesküvők, hogy állt

nadrágja korcát fogva
Witzleben tábornok
a vérbíró Fleisner előtt,

hogyan akasztották fel
a Gondviselés törvénye szerint
henteskampóra, Isten nevében.

Usztyilug

Meghívtak Ukrajnába egy
Sztravinszkij-konferenciára.
Akadémia – Konzul,
Kijev és Budapest közt
soká bolyongott a levél.
S bár benne életemben először
Glubokouvazsajemij
zenetudósnak tituláltak,
nem érkezhettem el
a Luga és a Bug
torkolatához Usztyilugba.

Jártam viszont,
úgy tetszik, éppen akkor,
Beregben, a Felső-Tisza vidékén,
a nevezetes Tivadarban.

Mondják, odavalósi volt a menyecske,
kit Petőfi meglátott, amiközben
korsaját a vízbe merítette,
rá nézett át; aztán ment sietve.

Ha nem láthattam is,
azért pár átabota rajzként
megképződött agyamban
a volhiniai falu,
a zeneszerző-komponálta ház,
melyből a Tűzijáték, *a* Csalogány, *s a*
Tavaszi áldozat *kiviharzott.*

Vajon a feleségék egykori birtokán túl,
a négyezernyi orthodox lakóból
maradt-e hírmondónak
egyetlenegy leszármazott?

S kitől térdére vont füzetbe,
a bejárati lépcsőn, Igor úr
népdalt jegyezgetett, vajon
a vak nyenyerés unokája most,
kinek s miféle
muzsikát abajgat?

MOHÁS LÍVIA

Theodora

AZÓTA IZGAT A NŐI LÉLEK REJTELMESSÉGE

Azon a napon Theodora, a bizánci császárnő elhagyta a Szent Palotát, és amit ritkán tett, utazni indult. Papok serege kísérte, kolostorokat látogattak. Papok! Emlékszik-e barátném, amikor szerelmes lett Malatidész tisztelendő úrba, a katolikus kislányok hittanárába? A szívem szorult össze, amiért nem énbelém lett akkoriban szerelmes. Bár nyeszlett kis ciszter gimnazista voltam még, magasszárú cipős, kinőtt lengyel bundás, bizonyára pattanásos és mafla, Malatidész pedig nemes arcélű, elegáns, sudárkarcsú szép férfi, jól megnéztem magamnak, amint a Foglár utcán sietett felfelé, mindig sietett, csapkodott térde körül a reverendája. Maga, barátném, „amásvallásúkislány" volt. Ez így egybeírandó fogalom: amásvallásúkislány. Amikor a növendékeknek a hittanórája következett, a nagy testű Mater Lechoczky megállt az osztály ajtajában, szigorúan azt mondta: „amásvallásúkislány most átjön a rajzterembe!", „amásvallásúkislány most átjön a biológiaszertárba!" Akkor maga fogta a holmiját és ment. Az ajtónál, kívül, Mater Lechoczky mögött már ott várakozott ez a fekete hajú pap, a karcsú Malatidész, udvariasan oldalra lépett, kiengedte amásvallásúkislányt, Maga kedvesem először, mint mondta volt, csupán kíváncsiságból nézett rá. Később már szándékosan szemezett vele abban a kétpillanatnyi időben, amíg elhaladt előtte. Ilyenkor izgatott boldogságot élt át, sóvár vágyat, nem tudni, a szép férfiért sóvárgott-e, reszketve csillog az erdő, reszketve csillog a harmat, vagy az a vágy fűtötte, ami az odatartozásé; szeretett volna benn maradni Malatidész óráján, szeretett volna olyan lenni, mint a többi gyerek. Malatidész is nézte magát, mélykék szeme volt a papnak, és a szemezés pillanatában rózsaszín lett az arca. Ezeket a szemezéseket részletesen elmesélte az Érsek kertben, a fehér székeken, amikor teniszezni ment, én meg elkísértem, s ott üldögéltem, latin memoritert magoltam, amíg Maga teniszezett, és vártam. De tenisz után rendszerint Löwl Laciékkal és Löwl Lilivel, Schwartz Gyurival meg Schneeweiss Vicával rajcsúrozott, és már nem törődött velem.

Borsodnádasdon nyaraltam nagyanyámnál azon a nyáron. És ki más jött hűsölni a faluba a főjegyzőékhez? Mater Lechoczky. Határos volt nagyanyám kertje a főjegyzőék kertjével, és Mater Lechoczky hatalmasan hullámzó pipipiros pongyolában hevert a kerti nyugágyban, és naphosszat sárga fedelű detektívregényeket olvasott. Mennyire elbámult, barátném, alig hitte, amikor elmeséltem a pipipiros pongyolát, a nyugágyat, a sárga tetejű ponyvákat! Jóval később meséltem erről, azokon a heverészős délutánokon, a fülönfüggők és a gyűrűk kocogtatásának idején, fehérrel erezett fekete márványlapja volt az éjjeliszekrényem tetejének.

Papok! Theodora a monofizitákat szerette; valaha Egyiptomban találkozott velük, még amikor menekült és mélyponton volt, „féreg vagyok"-érzéssel. Elmocskolódott főnixmadár – akkor. Ötszáz évenként egyszer érkezik főnix Egyiptomba a Nap oltárához. Fahéjat hoz, és miközben imát mond, fény gyullad magától, elégeti a madarat, a hamuból féreg lesz, a féreg növekszik, újból madárrá változik, majd visszaszáll oda, ahonnan érkezett. Theodorát, a férget kikapták a hamuból, etették, gondozták,

nyugtatták, nem akarták lenyelni, letarolni, noha Theodora féreg voltában is igencsak nő volt, a monofiziták meg férfiak. A monofizitákat szerette. Hanem a meteorbeli aszkétákat utálta volna, ha ismeri őket. Azok a koszosok! Magas sziklákra biggyesztik fészküket, egyedül akarják talán élvezni a pompás kilátást, maradjon mindenki más odalenn a francban, ők meg odafönn belehülyülnek a szenteskedésbe. Kifordult belei Bizáncnak. Jézusért bűzlenek, azt mondják. Mert igaz, minden rossz megtalálható Bizáncban, intrika, címkórság, mindenfajta gyilkosság, de emellett a kényes kifinomultság, az arannyal-zafírral díszes bonyolult magasrendűség, és istenléptékű a stílus. Ami Bizáncban mézes árulás, az Meteorban lábszag. Ami ott a hatalom kéje, az itt az álnok tudatlanság, a bolhás és tetves lomposság. Koszolódnak, aszalódnak a szirteken, hogy elnyerjék a mennyet, de közben nem és nem, nem bírnak meghalni, a jó Istennek se mennének az égbe. Ki érti ezt a fertőzött élniakarást? A halál szerénység! Mikor itt az idő, akkor alázatosan el kell takarodni, nagylelkűen kiállni a sorból.

Maga kedvesem nem látott halált, pedig megjárta volt a hitleri munkatábort, csakhogy hála, hála az égnek, vasgyárban reszeltek és csomagoltak valamiféle acél alkatrészeket, kicsiket, nagyokat, egész nap. Csupa erős, fiatal nő kopaszon. Különös, ördögi, rideg lehetett! Hihetetlen. Éhesek voltak, de az éhhaláltól távol, hiszen etetni kell a bárányt, ha nyírni akarjuk a szőrét, és azok az acélmicsodák nyilván a harchoz fontosak lehettek. De halált nem látott. Én igen. A fogolytábor kórházában, többször is, mondhatom tapasztalatból, csak akkor rettenetes, ha nem tudjuk neki időben megadni magunkat – ahogyan a meteorbeli szerzetesek se tudták. Máskülönben nem olyan borzasztó, „ha nem a tiédről van szó!", mondta erre okos barátom, aki angolból és oroszból fordít, és engem vén hülye kiscserkésznek tart, mert még ma is vannak illúzióim. A fogolytábor, tudja, amerikai fogolytábor volt, fiatal voltam, erőtől kicsattanó, a kórházban se betegként, hanem tolmácsként forgolódtam. Az őrnagy, szép testű, nagydarab, kissé dinnyeképű amerikai férfi, olyan kék szeme volt, mint a Maga Malatidészének, azt hiszem, szerelmes volt belém. Nagyon nehezen kapcsoltam, miről van itt szó. Elengedett a táborirodáról tolmácsolni és bárhová, mondhatni, a tenyeremből evett volna, ha akarom. A kórházbeli halál akkor tett rám erős hatást, amikor már nem volt a testben lélek. Egyszercsak ott fekszik egy burok. Többnyire szürke, a semmi árad körülötte, és eltűnt az ige belőle. Látja, ezt a részekre bontó látásmódot: test–ige, rossz–jó, halandó–halhatatlan, burok–tartalom, szürke–piros – így tudunk gondolkodni. Pedig minden, ez az egész Benne együtt van, megfér, még az a szürke test-burok is, amiből hamarosan kezd kipárologni a halálszag, és el kell takarítani.

Nehezen kapcsoltam az őrnagy érzelmeit illetően! Nem voltam én felvilágosodott ifjú, nem találkoztam férfiakat szerető férfival soha addig, ha tudtam is (nem biztos, hogy tudtam), miszerint létezik ilyen, gondolhattam talán: ötvenévenként egy-egy előfordulhat Kaliforniában, mondjuk, valamilyen mondén, lila lebujban. De ott, a katonai táborban? Azok között az enerváltnak igazán nem mondható remekebbnél remekebb férfipéldányok közt? Ezeket, mint a broyler csirkéket, izompuffasztó bébitápszerekkel tömték kicsi korukban, később sportoltatták rogyásig. Én az átlagnál egy kicsivel alacsonyabb vagyok, amit nem szeretek elismerni, de MOTESZ-jelvényes tornász voltam! Rendesen kidolgozott vállal, talán tornászhátam is van, azaz domború kissé, vagyis erősnek tűnök. De ezek mellett a tápszerreklám képű férfiak mellett elbújhattam. Sóvárogva néztem őket, a pálya szélére kuporogva, amint rettentő tempóban játszották azt a métaféle baseballjátékukat. A játék végén, fürdő felé igyekezve, verítéktől ázva, hátamra, vállamra csapott egyik vagy másik, ilyenkor elfogott az öröm. És az odatarto-

zás vágya, mint Magát barátném, amikor Malatidész tisztelendőt nézte vágyakozva. Hát nekem meg az őrnagy volt a Malatidészem... Vagy én neki? És ahogyan Maga vágyott titokban a többségi katolikus kislányok közé tartozhatni, úgy én azok közé az izzadó, rohanó, erős férfiak közé.

Az őrnagy roppant óvatosan közelített. Akkoriban még nem ütötte fel a fejét a Barbi-kultúra, a barbifejű Clinton elnök még nem tett engedményeket a férfit szerető katonáknak. Akkor szigorúbbak voltak az idők, az őrnagynak jó oka volt az óvatoskodásra. Az egzisztenciáját veszélybe sodorhattam volna. Gyilkos verekedéssel végződött az ügy, de – ha őszinte akarok lenni magamhoz és Magához – ma is nosztalgikus szeretettel gondolok az őrnagyra. Tűnődtem azon az őrült verekedésen, ami azután a végét jelentette ennek a szerelemnek. Ma is hordom a nyomát, a nyakamon fehér félhold alakú sebhely formájában. Megcirógatta ujjaival, s egyszer, egyetlenegyszer az érett fügéhez hasonlító rózsaszín szájával is megsimogatta ezt a fehér félholdat barátném, valamelyik fülönfüggő-kocogtató és gyűrűt márványhoz ütögető délutánon. Miért verekedtünk össze az őrnaggyal és Jimmyvel hármasban, amikor mélyen szerettük egymást? Ha összehasonlítom őket Magával, a kapcsolatuk árnyaltságát hozzám, úgy látom, hogy Maga, barátnőm tud édesgetni és eltaszítani, kényszeríteni és önmagát alárendelni, uralni, egyben szolgálni a szeretkezés közben, tud örülni a diadalnak és a legyőzöttségnek, átfogni és bújni, méghozzá szinte egy percen belül vagy szimultán. Nem tudom, a kereszténység után vágyódó „amásvallásúkislány"-ság teszi-e eme összetettségét. Ami végül is a teljességet keltette fel a zsigereimben legalább egy fülbevaló-koccintgatós délutánra. Amiből aztán eléldegél, feltöltődik és táplálkozik a vegetatív idegrendszer és a szív hosszú időre. Jimmy és az őrnagy ezt nem hozta. Nincsenek nagyszámú tapasztalataim, aránylag aszkétikusan éltem az életem, így azt mondhatom határozottan, hogy a férfiak szeretkezése egyszerűbb, árnyalatlanabb, mondhatni, parasztosabb és egyben valóságosabb mint a nőké, és úgy gyanítom, veszedelmesebb.

Jusztinianusz császár, Theodora férje és uralkodótársa büntette őket, de ez a büntetés főképp vagyonelkobzásban nyilvánult meg, hiszen semmi pénz, semmi vagyon nem volt elegendő Jusztinianusznak, különösen, amikor újjáépítette a Hagia Sophiát, a szent bölcsesség ölét, mert

Sophia a kupolakirálynő,
Sophia az Istenország össz-szimbóluma,
Sophia a tércsoda, mint aranykorona lebeg a tér fölött,
Sophia a paradicsomi üdeség,
Sophia az Édenkert aranyos hírnöke.

Építéséhez felhasználtatott:

a verde antico mély zöldje,
a tébai porfir,
a szemcsés vérlila,
a prokonnézoszi kő minden bájával,
a rózsaszín frigiai kő,
a jassosi aranysávos kő,
az aranysávos kő Libyából,
a fekete-fehér márvány a kelta hegyekből, onyxszal és smaragddal.

Jól jött a gazdag homoszexuálisok vagyona az építkezésekhez, egyébként magánügynek tekintették a dolgot, a szegény ördögöket nemigen zaklatták. Vagyonosnak lenni Bizáncban pedig jelentett valamit! Akit gazdagnak mondtak, annak volt húsz

palotája, húsz magánfürdője, húsz birtoka, tömörezüst ágyban aludt, színarany étkészletből evett, saját zenekara volt orgonával, nagy istállója és kétezer rabszolgája. Ha két-három őrnagyot és Jimmyt elítéltek szerelmükért, akkor aztán lehetett tovább szépíteni Hagia Sophiát. Gondolja el, kedvesem, a Hagia Sophia ambonjáért (az a hely, ahol a császárokat koronázzák), illetve ennek *aranycsíkos* kövéért Jusztinianusz egész Egyiptom egyévi jövedelmét áldozta. Elhiszi? Hiszi, nem hiszi, így írja Galahad. A kreatúra számára Sophia volt a nagy anyaöl, a női őrangyal, kívüle mindenkinek csak árnyékélete van, ha nem kerül a teremtmény a nagy anyaölbe, akkor Isten őt meg nem ismeri, márpedig létezni annyi, mint Istentől elgondoltatni. Ezért gratulált Jusztinianusz Észak-Afrika meghódított, letiport alattvalóinak: „Tudjátok meg, kemény rabszolgasorsból szabadítottalak ki benneteket! Most szabadsággal ajándékozlak meg titeket, azzal, hogy a mi boldog birodalmunkhoz tartozhattok! Hiszen az ember csak ösztövér félteremtmény addig, amíg nem tartozik Hagia Sophiához és a birodalomhoz. De mivel ti már odatartoztok, így Isten szeme elé vezettetik ez a nép, ettől a naptól vagytok, mert ettől a naptól kezdve Isten elgondol benneteket. Gratulálok!"

Így, ilyen derekasan megforgatta a szabadság fogalmát, miután megtiporta őket. Hasonlóképp itt is, amikor a szovjetek „elhozták a szabadságot" minekünk, ahogyan ők mondták, minekutána legázoltak bennünket. Tudja-e, amikor már közelítettek a szovjet csapatok 1944-ben (ez még a fővárosba szökésem előtt történt), akkor a Bükkhegységbe ledobtak egy ejtőernyős nemzetközi partizáncsoportot. Minket meg, kis zöldfülű leventéket kirendeltek, és csatárláncban kellett átfésülni az erdőt, kerestük a partizánokat. Nekem nem kellett volna mennem, az ózdi rokonoknál lebzseltem akkor, de kalandvágyból mentem. Puska, fegyver alig, száz leventére egy puska, ha jutott. A csendőröknek volt fegyvere. Csörtettünk első nap a bokrok, a horhosok, a fennsíkok között. Semmi. Másnap aztán nem találomra ment a kószálás – a csatárláncnak egyenesen és célratartottan be kellett keríteni a Pozsdi-tanyát. Azon a tanyán fogták el Szőnyi Mártont, az egyik partizánt, a jászolban aludt. Az istálló mellett azonmód kivégezték, és a tanyásgazdának kellett eltemetnie, aki Szőnyi Mártont feladta. Mikor aztán bejöttek a szovjetek, a tanyásgazdának nyoma veszett. Szőnyi Mártonnak pedig emlékművet emeltek. Sorjáztak nagy fekete autókon a bolsevista vezetők, ünnepelni, emlékezni, előbb felvették a kocsiba Szőnyi Márton anyját, aki jó messze lakott Ózdtól, fekete fejkendős parasztasszony volt, őt is vitték koszorúzni, utána a Bükk vendéglőben díszebédet adtak, jó sok rántott hússal. A hős anyját az asztalfőre ültették, felköszöntötték, evés-ivás után az elvtársak vörös tarkóval bevágódtak a nagy fekete kocsikba, elporoztak, az öregasszonyt meg ottfelejtették. Gyalog menetelt haza az országúton a keménykötésű anyó, jó messzi, nagy nyugalomban ment, mint mindig. Ünnepi cipője fűzőit összekötötte, a cipőket a vállán átvetette, mezítláb menetelt.

Magam, ha visszapergetem a múltat, és keresem az amerikai őrnagyhoz és Jimmyhez fűződő nosztalgiám gyökerét, akkor itt találom Ózdon. Az ózdi férfirokonok és férfias barátságok körében tetszett nekem a szabad erő, ahogyan leráztak magukról mindent – nyivákolás nélkül, ám életüknek része volt a hatalmas ivászat, és ettől irtóztam. Zoltán nagybátyám, aki amúgy tekintélyes szakember volt a gyárban, ha a bojki harangot félreverte, ha a borsodnádasdi eszpresszó mikrofonjába, ahogyan ő mondta: a plégégébe belekukorékolt, vagy ha eltévesztette az ajtókat és a szekrénybe lépett volna be, akkor már tudta Ilus nagynéném, hogy ismét elvonókúrára kell vinni. De ezek a szélsőséges dolgok a szovjetek bevonulása után történtek. Annak előtte sikeresebben ittak. Vagy talán fiatalabbak lévén jobban bírták?

Az elsötétítés idején Ilus néném elküldött a kaszinóba, hívjam haza Zoltán bácsit, mert neki, a nénémnek a szíve rendetlenkedik. Közeledtek a bombázók, morogtak a Bostonok az égen, és az LI-2 típusok is – ez utóbbi a szállítógép, és meglehet, éppen ezen az estén dobták le ejtőernyővel Szőnyi Mártonékat, ugyanis másnap volt a csatárlánc. „Légiveszély!" mondta a rádió; a kaszinó pincére a különszoba ajtajában állt, „tessék az uraknak is az óvóhelyre menni!", mondta, de az urak már hozzáfogtak a staniclizáshoz, és rá se hederítettek. A játékban az urak azt énekelték a „Nem félünk a farkastól, farkastól, farkastól" dallamára, hogy „Gyújtsd meg hát a staniclit, staniclit, staniclit" – ennek előtte azonban az adóügyi jegyző nadrágjára, hátul, összesodort papírzacskót tűztek. Ezt kellett volna lángra lobbantani. Az adóügyi jegyző csípőt riszálva járta körül a biliárdasztalt, az urak mögötte tolongtak, lökdösődtek, égő gyertyával, gyufával, öngyújtóval. Ha sikerült végre a stanicligyújtás, akkor a kasszírnőt, ki szívesebben jött ide a különterembe, mint az óvóhelyre, felállították az asztalra, és elénekelték a „Selem szoknya, otkolony és hajpomádé, Julcsa, sose leszek a magáé" műdalt. Az ajtóból figyeltem őket. A részegség próbája volt ez a hülye verseny, de nekem akkor a halálnak fittyet hányó bátrak mókájának tetszett. Mondhatom, drága barátném, elbűvöltek ezek a férfiak.

Odalenn, az óvóhelyen már elkezdték az asszonyok a „Most segíts meg Mária, ó irgalmas Szűz Anya" imát, és ez után mormolták a fájdalmas rózsafüzért, amíg csak el nem hangzott a hangszóróból a „Légiveszély elmúlt". Üldögéltek odalenn a mélyben, lábuknál kiskoffer. A repülőkről Sztálin-gyertyát dobtak, ami lebegve bevilágította a várost, de a kaszinó ablakait belülről befedték sötétlila papírral, nem jött be a fény. Ezek itt idefenn nem féltek, vágyakoztam közéjük. Zoltán bátyám kizavart, mars az óvóhelyre. De ott lenn a nők szétszórták rettegésüket, akár a bacilust, annyira utáltam ezt az érzést, olyan zavarossá tette a fejemet, hogy egy idő múltán a félelmem ráterjedt a nőkre, tőlük is féltem, már őket is utáltam. Miért nem lehetek fönn, a bátrak között?

Ó kedvesem, szépem, Ön volt nekem az egyetlen igazi női szerelmem. Maga: a kenyér. Az az amerikai őrnagy, és ami összefűzött vele, szerfölött más. Az a Veszély volt, és nem az illatos kenyér. Nem azért volt a veszély, mert az őrnagy az egzisztenciáját féltette, ó nem. Hanem Jimmy miatt. Egyszer felmászott a falon, a repkénnyel befuttatott fal két emelet magasságáig felmászott a zöld indákba kapaszkodva. A villa második emeletén lakott ugyanis az őrnagy; fürdőköpenyben hevertem az ágyán, hűvös délután volt, korábban becsuktam a terasz üvegezett ajtaját, az őrnagy kinn a konyhában matatott. S mit látok? A teraszon áll valaki, arcát az üvegajtónak nyomva, két tenyerét odatámasztva, befelé bámul. Ijesztő arc. Elszánt arc. Akkor még nem ismertem Jimmyt, ott láttam először. Orra belapult, ahogyan rányomta az üvegre, a szeme üres, a félhomályos szoba mélyén nem látott engem, de én láttam őt, és a száj ordított artikulátlanul. De nem ekkor történt az az iszonyú verekedés, aminek nyomát, a félhold alakú fehér sebhelyet viselem, hanem később. Mikor Jimmy meghalt, a mellén, a bordaközi részen szúrt sebet találtak, áldozatnak láttam.

„A légionárus lándzsája a hatodik borda fölött érte a testet, és áthaladva az ötödik bordaközi résen, előbb a mellhártyát, majd a jobb tüdőt sebesítette meg. Ha a Szent János által említett katona alulról fölfelé döf, a lándzsa mélyebben hatol a tüdőbe és elmetsz néhány vénát; ebben az esetben a sebből mindössze néhány csepp vér szivárgott volna, de semmi esetre sem vér- és vízsugár. A lándzsadöfésnek a Szentírásban leírt és a leplen is látható mértékű vérzés keletkezésének kétségkívül csaknem vízszintes irányban kellett történnie. A kereszt sem volt túl magas, a katona szúrás előtt a magasba len-

dítette lándzsáját, és talán lóháton is ült." Ezeket a sorokat, barátném, ma olvastam a torinói halotti lepelről szóló könyvben. Nikodémus vitt mintegy 100 font mirha- és áloékeveréket. Fűszerekkel együtt gyolcsba göngyölték a testet. Így szoktak a zsidók temetni. Mert a temetési tisztesség nekik nagyon, nagyon fontos. Teendő pedig sok volt. Először is a szög – szögek? – kihúzásával a lábakat tették szabaddá. Levették a keresztről. A holttestet megmosták, haját és szakállát lenyírták, körmeit levágták. Állát fölkötötték, csuklóit, bokáit összekötötték, illatos kenetekkel megkenték. A szemhéjra pénzérmét tettek.

Mondom, kedvesem, ezeket a sorokat a torinói lepellel foglalkozó szakember írta, s ha volt két különböző jellem – a názáreti Jézusé és Jimmyé Arizonából, hát ők különböztek. Mégis összekapcsolódnak a fejemben. Talán az a mindenre elszánt szeretet. Ebben az egyben hasonlítottak. Mert Jimmy mélyen és szenvedélyesen szerette az őrnagyot. Én nem. Csak hagytam magam elcsábítani. A feleségemnek is engedtem elcsábítani magam, keményarcú, keménykezű agronómusnő volt, kicsit emlékeztetett az őrnagyra, elég jól ült a lovon, mármint Margit, a feleségem. Drágám, Ön nem ismerte Margitot, de a típust igen. Az a fazonú első generációs értelmiségivé avanzsált nő volt, aki a népi kollégiumok idején egyenesen a tehén fara mellől jött a Benczúr utcai palotába, valamely régi bankár otthona lehetett ez a palota a Horthy-időkben; itt is berendeztek akkor egy népi kollégiumot. De a „tehén fara mellől"-t nem gúnyból mondom, ahogyan teszik sokan (elvégre Dávid királyt is a juhok mellől hozta el az Úr), nem, csak épp teljesen illő kifejezés ez ide, mert Margitéknak tényleg volt egy rossz kis tehenük Szeged külső utcájában. És tényleg fejni akart, amikor beállított hozzájuk két kihajtott ingű agitátor népi kollégista fiatalember. Új értelmiség kell az országnak, munkás- és parasztfiatalokból – mondták –, addig-addig, mígnem Margit letette a sajtárt, összecsomagolta holmiját a vulkánfíber kofferbe meg egy spárgaszatyorba. Gyorstalpaló szakérettségire készült, amikor megismertem, és olyan marcangoló lelkiismeretességgel, elszántsággal, szorgalommal szívóskodott a számokkal, a képletekkel, az orra kihegyesedett, az arccsontja égett az erőfeszítéstől, röpke hónapok alatt bele akarta préselni abba a kemény és kerek alföldi fejébe mindazt, amiket nekem a ciszterek nyolc éven át adagoltak, de ne gondolja, hogy Margitból az a lihegő mozgalmi csatakanca lett, akiken mindig röhögtünk. Akik könyököltek, rúgtak, lihegtek a pártjukért. Nem. Ő nem a bolsevisták pártja révén akart lenni valaki, hanem saját szaktudása jogán. Rendes ember volt, velem egy ízben követett el gonoszságot, ám akkor a padlóra kerültem.

Az volt a szabály Bizáncban, hogy akit idehívtak vagy eljött magától, az egy életen át ne felejtkezzen el a csodavárosról. Földi Jeruzsálemnek tételezték magukat perfid hiúsággal, és a látogatót tejben-vajban fürösztötték, lelkét meghódították és megszentelték a TE IS VÉGTELEN VAGY és A HALÁLOD CSAK LÁTSZAT hitével. Ennek tudható be, hogy egyetlen ünnepi mise a Hagia Sophiában meghozta szellemi hűbéresnek Vladimirt, az oroszok nagy hírű fejedelmét. Az orosz nép áttért a görög katolikus hitre. Ámbár ez egy későbbi küllő az idő kerekén, Theodora ezt még nem tudhatta, Vladimirrel sem találkozhatott, hacsak ötszáz év múlva nem, más testben, más arccal. Micsoda misék lehettek azok a Hagia Sophiában! Előtte, utána persze pazar ünneplés. Igazgyöngyökkel roskadozó ajándékkosár a vendégnek. Így aztán alaposan ideszoktak az emírek, a bojárok, a kánok, ennélfogva soha állam annyi őshordát nem nevelt nemzetté, s élőlényt emberré, mint Bizánc, mert a vadállatbőrbe bújt hun vitézek – példának okáért említsük őket, a rokonainkat –, amint visszatértek a kiselejtezett koronákkal, mállott hermelinkabátokkal és brokátpongyolákkal, ezeket magukra öl-

tötték a pusztán, és az otthon maradt kutyabőrbundásokból mosdatlan minisztériumot szerveztek. De ez mind semmi. Mert a fő az, hogy vitték a LELKED ÖRÖK, a HALÁLOD LÁTSZAT hitét. Noha Bizáncban senkit sem kényszerítettek a kereszténység felvételére. De az a busás ajándék! A lélegzet eláll. És na, mondd már, ha kiselejtezett is volt az a brokát! A bugris hun vitéz ezt nemigen sejthette. A civilizáció presztízse hódított. Nem szólva a bizánci diplomaták lélektanvizsgáiról, a tapintattanfolyamokról, arról a fényes alapelvükről, hogy minél primitívebb a vendég, annál inkább udvariaskodj. Egészen addig, míg el nem szemtelenedik. De mindenekelőtt tudd: kit, mikor és mennyivel lehet megvesztegetni.

Az volt a szabály a mi famíliánkban, hogy akit meghívtak vagy eljött magától, az egy földi életen át meg ne felejtkezzen a vendéglátásunkról. Boldog kis családnak tételeztük magunkat, szabályos polgári képmutatással, ám ezt a képmutatást nem megróvóan írom, hiszen a tapintat jele, amikor a vendég finom atmoszférát észlel, és nem göröngyösséget. Tejben-vajban fürösztöttük a látogatót, ennek tudható be, hogy gyakran tele volt a ház. Háborús időkben, a jegyrendszerben – ha például a fővárosból jött a vendég, füstölt sonkát vihetett haza vagy cipősdobozban tojást. Kiselejtezett koronáknak és brokátoknak megfelelő ajándékunk nem volt, Margit anyjának ugyan adhatott volna anyám matlaszépongyolát, selyemfényű nagyvirágosat, denevérujjút vagy steppeltet, de ettől az alföldi csontos öregasszony megsértődött volna, így erre nem került sor. Volt a családunkban lélektani diplomácia, tudtuk mi is: minél primitívebb a másik, annál inkább udvariaskodj, amíg csak el nem szemtelenedik. De az már nem illett ránk, hogy „mindenekelőtt tudd, kit, mikor és mennyivel lehet megvesztegetni". Morális okból-e, vagy egyszerűen ügyetlenségből, a megvesztegetéshez nem értettünk.

Margitot meg az édesanyját körülédesgettük, mindenki vadul igyekezett jó képet vágni, és az étkezések alatt nem hallottuk meg a csámcsogásukat. Dicsértük Margit szorgalmát. A vizsgáit ugyanis sorra-rendre lerakta. Igaz, Rákosi Mátyás idején a szakérettségivel érkező diákokat a tanárok nem merték megbuktatni. A professzorok addig nyaggatták őket, amíg eldödörögtek valamit. A bolsevista diákmegbízott beült a vizsgákra, figyelt, vigyázott, hogy az új értelmiség palántái el ne hasaljanak. A professzor pedig megnézhette magát, ha tapintatlanul osztályozott.

Anyám Margit iránti rajongása megtévesztett. Annyiszor mondogatta, hogy hű, de megbízható, dolgos, rendes, komoly ember ez a Margit, nem nyafka kisbaba, tudja, mi az élet, meglehet, anyám úgy tartotta, jó lesz az, ha a magunkfajta polgár megtámogatja egzisztenciáját egy parasztivadékkal, ezért dicsérgette, végül is, az esküvő előtti napokban, elkábulva a sok „megbízható" meg „rendes ember" szövegtől, bevallottam Margitnak, hogy nekem még sose volt dolgom nővel. Férfival ellenben igen. Nem néztem rá, amíg beszéltem, ő pedig hallgatott, hallgatott, semmit sem válaszolt, ezt én egyszerű tudomásulvételnek hittem. Ma sem tudom, mi volt az, ami az esküvő délutánján arra késztette, hogy mindazt, amit bevallottam neki – az őrnagyot, a nosztalgiáimat, a döbbenetes verekedést, Jimmy halálát és a nyakamon lévő félhold alakú sebhely történetét – elmondja. Mint a vizsga tananyagát felmondja szinte szóról szóra apámnak, anyámnak, apósomnak, anyósomnak. Szigorú képpel bekéretett bennünket az esküvői ebéd után a kisszobába. Én is ott ültem a puffon, ő meg leszedegette a mirtuszkoszorúját, gondosan összehajtogatta, és maga mellé helyezte a fátylát, majd ölében összekulcsolta két kezét és rákezdte. Nem hittem a fülemnek. Mi volt ez? Rejtett gyűlölet? Az eltaposott szegényember lefojtott dühe a csiszoltabb polgárokkal szemben? Kinek vékonyabb a keze és kevésbé bütykös a lába? Az évszázados, évezredes, összesűrűsödött

fájdalom vagy irigység csapott ki belőle? Nem is a személyemnek szólt talán, hanem a fajtámnak? Vagy a gőg – amiért őt, az új rend nőemberét, egy *ilyen* választotta? S talán azért sem választott hozzá illő polgári úrilányt, mert azt nem merte volna választani egy *ilyen?* Előre védekezett? Ha nem jön össze a nász és az utód, akkor tudják meg, nem ő lesz a hibás, igen, erre a szóra tényleg emlékszem: „utód". Gyanítom: Margitnak nem volt egyedien körülhatárolt személye, hanem még törzsi rugókra működött. A primitív törzsekben szokás, ha valakivel nagy dolog esik meg, különös álmot vagy különös állatot lát és ilyesmi, akkor összedobolja törzsét és vallomást tesz. A törzs véneire bízza: hasznosítsák a hírt. Igen, kedves sémita barátnőm, azokkal a kocogós szép fülönfüggőivel, meglehet, hogy Margitnak valóban a rendes, a komoly, a megbízható énje, amely tudja, mi az élet, még a törzs szabályai szerint működött. Én meg ettől a padlóra kerültem. Érthetetlen! Azóta izgat a női lélek rejtelmessége, így kötöttem ki nyugalmazott ügyvéd létemre Theodoránál, sertepertélek izgatottan a történelem környékén. Ne nevessen, barátném! Amatőrnek lenni szerintem előkelő mesterség. Nem volt-e Albert Einstein szabadalmi ügyvivő maga is amatőr az elméleti fizikában?

DOBOZY HAJNALKA

Káprázat

A városon átfutó folyócska partján állt a lakótelep, az ötvenes évek unalmas-takarékosra álmodott kockaházaival.

Váthy Leonáéké is ilyen volt.

Négy emeletével, sárga falaival semmiben sem különbözött a többitől.

A hétköznapokon ezt is kelkáposztaszag és mindenféle furcsa nesz járta át, ünnepeken vastag zsírszag, kanálcsörömpölés jelezte a deleket, hogy utána eltikkadt csendbe forduljon a délután. Egyszerű, szürke emberek éltek a telepen. Kicsi, fakó álmokkal. Az egykedvű arcokra ritkán simult mosoly, s mielőtt a homlokok is kisimultak volna tőle, észre sem vették, már megint fáradt redők pókhálózták be lárvaarcukat. Porosmeleg nyarak, ropogós hidegek váltogatták egymást. S minderre ráborultak a folyócska partján sűrűn nőtt, egymásba karoló fűzfák. Az álmosan csordogáló zöldesszürke víz, az apró hidak finom íve varázslatos volt. Mindennap oda kellett menni valamiért. Kavicsokat dobálni, fűzfaágból koszorút fonni, vagy csak úgy guggolni a víz partján, és hagyni, hogy befonjon mindent ez a varázslat.

Aztán a verőfény egyszercsak megfagyott. Már minden hófehér volt, és jeges csillogás. És jött az újabb csoda. Siklani a befagyott vízen, még tovább, még tovább, átbújva az apró hidak alatt.

Felhőtlen, fátyol-szelídség járta át Leona kamaszodó lelkét. Az iskola, a zenede, a városi könyvtár, a teniszpálya nyomot sem hagyva tolta szelíden a napokat, annyi volt csak, mint egy-egy halk csobbanás a folyócska zöld vizén. Ezek az évek egy nagy folyóparti álomban teltek el. Nem emlékezett szidásra és dicséretre, jóízű beszélgetésekre, játszótársakra és felnőttekre. Csak a vízre és a fákra. Csak a zöld színre, ami mindig más és más volt.

Egyszer azt mondták neki az iskolában: Te biztosan zsidó vagy! – Értetlenül nézett rájuk. Ez most jó vagy rossz?

Talán akkor eszmélt először arra, hogy van körülötte valami más is. Piszkos, mocskos. De ez sem tartott sokáig. Mondta, hogy nem az. És mert nem igazán érdekelte, ők is hamar elunták.

S maradt a zöld lebegés.

*

Leona anyja magas, szikár asszony volt. Ahogyan később a lány magában nevezte: egy kövület. Egy régről ittmaradt kövület, mely kívül jégfekete és megmásíthatatlan, belül avítt titkok őrzője. Sűrű, fekete hajának rakoncátlan szálait hatalmas kontyba fogta össze tarkóján. Finom metszésű arca, hófehér bőre rég elporladt nagyasszonyok szépségét idézte. Magasan ívelt fekete szemöldökét furcsa kis rándulással tudta időnként még feljebb emelni; ilyenkor a szigorú-fegyelmezett arc egy pillanatra kegyetlenné vált. De a lassan visszaereszkedő szemöldökök és szempillák csak a megvető gúny apró tüskéit szórták ilyenkor maguk elé.

Tiszta, pedáns volt. Kívül-belül. Sehol egy ránc, egy porszem, egy félrerúgott szőnyegrojt.

Apja zömök, lassan pocakosodó hivatalnok. Valamikor friss, harsogó elevenség, de a könyökvédő-szagú évek széles, feszes hátát, domború mellkasát szétpuhították. Egyenes szálú, barna haján reggelente egyre könnyebben szaladt át a fésű, s a cipő befűzéséhez lehajló hát elvörösödő tarkóban végződött.

A tétován elszökő évek örökösen robbanni akaró kedélyét a szőnyegrojtokkal együtt fegyelmezett rendbe simították.

Leona anyjától csak fekete, göndör haját örökölte. Úgy igazán nem volt szép. Termete apró volt és kissé tömzsi, orra enyhén hajlott, s különösen elálló füleit nézte utálattal a tükörben. Főleg akkor, ha anyja szigorúan rászólt:

– Már jó néhányszor megkértelek, hogy ne fésüld a füledről hátra a hajadat! Ha valakinek nem túl előnyös a külseje, igyekezzék azt valamilyen módon vonzóvá tenni.

Leona ilyenkor megadóan betakargatta hajával elálló füleit, de mindig úgy érezte, hogy azok a sűrű hajsátor alól is gonoszul kibújnak, kétszarvú csörgősipkaként bohócot csinálva belőle.

A poros kisváros egyik középiskolájába járt. Jó eszű, szorgalmasan tanuló lány volt. De csendes visszahúzódása, mindig közönyös, maga elé révedő tekintete távoltartotta a közeledni vágyókat. Az eminensek becsvágya belőle hiányzott. Úgy végezte el az iskolát, mind minden mást is: egykedvű, pedáns szorgalommal. Mindig készült, mindig mindent elvégzett, de nem érdekelte az eredmény, a dicséret, a siker.

*

A vízparton állt. Levetette a cipőjét, és óvatosan előrelépett. Éppen csak annyira, hogy a hűvös víz a lábujjait érje. Augusztus volt.

Előrehajolt a víz fölé, és megnézte az arcát.

– Most kellene a legszebbnek és a legboldogabbnak lennem – gondolta.

Legalábbis így mondta tegnap az anyja, miután Leona elfújta mind a tizenhat gyertyaszálat, mélyen behajolva a hófehér asztalterítő fölé.

A víz szinte mozdulatlanul állt. Mintha arra várt volna, hogy megszakítva unalmas folydogálását, egy pillanatra szembenézzen a lánnyal, és a tükrén megcsillanó fénnyel körbefonja képmását. De a lány csak két elálló fület látott. Meg a pufók arcon a keserűen összerántott szemöldököket.

Dühösen rúgott a víz felé.

– Vidd innen! Messzire! Hogy ne is lássam!

*

A felcsattanó taps sem térítette magához. Görcsösen szorította melléhez zsebkendőjét és az izgalomtól átnedvesedő ruhatári jegyet. A lassan elhaló tapsot mocorgás, széktámlák nyikorgása váltotta fel, de ő még mindig mozdulatlanul meredt a súlyosan leomló bársonyfüggönyökre.

Nem akarta elhinni, hogy bezárult előtte ez a világ. Még nem akart elmenni. Még nézni akarta, folytatni.

Még velük akart maradni, ott fenn, a színpadon. Halk suhogású, földig érő szoknyában. Leheletvékony teáscsészét tartani a kezében, és csak néha szólni egy-egy szót, be sem fejezve a megkezdett mondatot.

*

– Hetek óta várunk, hogy végre adj valami értelmes választ! – csattant fel Leona anyja.

Az asszonytól szokatlan volt ez a hang. Parázsló indulatait mindig gőgös hallgatással hűtötte le, s csak akkor szólt, vagy közölt valamit, ha már halk, fensőbbséges hangon tudta azt a másik tudomására hozni.

Leona ijedt szemekkel nézett anyjára és apjára. Tétován babrálta a zongorát betakaró csipketerítő rojtjait.

– Kérlek, utoljára kérlek, hogy döntsd el, mit csinálsz az érettségi után!

– Nem tudom – válaszolta a lány.

– Nem tudod! Nem tudod! Ezt már mondtad. Sőt! Csak ezt mondtad!

– Mégis, mit tudsz?

– Csak azt tudom, hogy mit nem akarok! – emelte meg hangját egy egészen picit a lány. – Azt tudom, hogy nem akarok tovább tanulni. Utálom az iskolát, az óraközi szüneteket, a zsivajt, a versengést. Az örökös bizonyítást. Utálom az egészet, úgy, ahogy van. A verseket szeretem. A csendet. Az ablaknál szeretek állni, ha kinn nehéz és szürke az ég... és azt is szeretem, ha ilyenkor elered az eső. Először apró kopogással, aztán egyre sűrűbb szálakat fon belőle a szürkeség, és furcsa kis vonalakban ereszkednek le a cseppek az ablaküvegen. Azt hiszem... azt hiszem, én nem szeretem az embereket...

– Leona! – lépett közelebb a zongorához az apja. Emberek között élünk. És velük. Nézd meg! Mi is az édesanyáddal... barátaink vannak. Nekem kollégáim is. Nem mindenki rossz!

– Nem azt mondtam, hogy rosszak... sőt... biztos, hogy nem azok – nézett fel apjára a lány. – Csak valahogy...

– Hagyjátok ezt most! – szólalt meg újra az asszony.

– Leonának állást kell találnia. Emberek közé menni. A piszkot, a mocskot is látnia kell. És távoltartani magától. Ahogy ezt mi is tesszük.

*

– Leonka! Bemutatom neked ezt a fiatalembert!

Az anyja és a zavart képű, harmincas éveiben járó férfi egyszerre álltak fel az ovális ebédlőasztal mellől.

– Ludassy Elemér – hajolt meg félszegen a férfi.

– Váthy Leona.

Hideg, enyhén nyirkos tenyér emelte kézcsókra a lány határozatlanul előrenyújtott kezét.

– Tiszteletem, Leonka!

– Csak a szüleim szólítanak így!

– Párdon! – szólalt meg újra a férfi, s a lány tessékelő mozdulatára visszaereszkedett az asztal melletti székbe.

*

Hideg és nyirkos.

Mindig ilyen volt. És erőszakos. Ami sokáig nem látszott.

Leona némán bámulta a vizet. Már nem szokott föléhajolni, hogy vigye el a szétálló füleket, a dundi arcot, a kis grimaszokat, és csak a szép maradjon itt. Már nem érdekelte a régi játék, hogy szépre mossa arcát a folyóban.

A válóper óta valahogyan semmi sem érdekelte.

– Milyen szép vagy! Hófehér hercegnő! – mondta az apja az esküvői kocsiban.

Csúfolódásnak érezte az őszinte bókot, nevetséges maskarának felcicomázott testét.

És később... azok a fullasztó, nyirkos tenyerű simogatások. A szemrehányások... egyre többször, hogy miért nem olvadsz meg... a forróságomtól izzanod kellene... lihegte a fülébe a másik.

A nappalok sem voltak jobbak. Sürgetés, számonkérés, kudarcok, félszeg mentegetődzések.

– Én igyekszem... a munkahelyemen is. De megint nem én kaptam fizetésemelést – védekezett.

Újból és újból... csak védekezett. Könny nélkül.

Közben a másik, a férj csörtetett, hadakozott, mindent és mindenkit megtalált, ami fontos, ami számított, amivel lépésről lépésre előbbre lehetett jutni.

És később... az ordításai... amikor már mind a ketten tudtunk a harmadikról.

Két tenyerével szorította a vállaimat, és csak rázott, rázott, mint egy rongybabát... még csak nem is szólsz, nem is gyűlölsz, lihegte az arcomba... be kéne vágni előttem az ajtót, kikaparni a két szememet, vagy belémvágni a kést... de te csak hallgatsz, örökösen hallgatsz! Csak egyszer mondanád el, hogy mit takar be ez a te nagy hallgatásod!

– Ő is csak átjárt rajtam. Besétált, kisétált. Mint a többiek is. A mimóza-lelkemen... ahogy azok a kikent-kifent kolléganők mondják a szalonban. Most aztán mindenki utálhat... kedvére – gondolta Leona, és leereszkedett a nedves fűre. – De csak tudnám, hogy miért? Elkerülnek. Azt mondják, hogy savanyú vagyok... még a szagom is savanyú. Hogy hiába vagyok kozmetikus... meg ők is azok... mosolyt nem tudnak festeni.

Letört egy fűzfagallyat, és egykedvűen belelógatta a vízbe.

– Pedig nem bántok senkit.

Még mindig fogta az ág végét. Aztán csak hagyta, hogy a víz az áramlás irányába meghajlítsa a gyenge vesszőt. Majd halkan zümmögve magában, egy rég olvasott verset skandált, vénlányosan meggörbülő hátát előre-hátra ringatva.

*

A szokatlan jeligére lett figyelmes, ahogy az újság apróhirdetéseit böngészte. A helybeli színház öltöztetőnőt keresett.

Sokáig forgatta, mondogatta a furcsa szót: enthuziaszta. Lefekvés előtt megnézte a szótárban a jelentését: rajongó, lelkesedni tudó ember.

– De vajon mi iránt kell egy öltöztetőnőnek lelkesednie? – töprengett takarója alá bújva. – A színházért? A szürke robotért? A mindennap álommá varázsolt színésznőért?

Úgy gondolta, mindenért. Mindenért, ami maga a színház. A leomló függönyökért, a tapsért, a kihunyó fényekért, a játékért. Ami az ő számára nem játék. Onnan lentről nézve sem az. Nem festett, hazug papírmasé. Nem tündérvilág. Hús-vér valóság, ami egyszer már volt, és újra lehetne. Harangvirág-szoknyák, halk hegedűszó. Végtelen séták, csend... hullámzó rímek... s hajózni rajtuk, magasra tartott fejjel, hogy ne csapjon fel hozzád a szenny.

Konokul hitte ezt.

Hiába feleselt a másik, belső hang, a hétköznapi, a rohanó, a szürke, a mocskos... hogy itt vagyok, jelen vagyok, ebben élsz... akkor is, azalatt is, míg felmegy és újra lehull a függöny.

Leona oda sem figyelt rá. Mert mindennap, újra és újra, lehullt és a sápadt-zöld öleléssel betakarta a folyó fűzfafüggönye.

*

Nem akarta elhinni, hogy sikerült.

Lábai, szíve apró szökellésekkel vitték hazafelé, de a tánclépések hirtelen tétova, hosszú lépésekké nyúltak.

– Egy öltöztetőnőnek sok mindenhez kell értenie! – mondta a férfi. Aranykeretes szemüvege fölött szigorúan méregette Leonát.

– Az, hogy ügyes keze van, még nem elég. Derű, empátia és türelem. Sok-sok türelem.

– Lilike – e szónál kissé megenyhültek a férfi vonásai –, akit dajkálni fog, még nagyon fiatal. Kicsit talán szeszélyes is. Sok mindent rá kell hagyni! De majd beletanul. – Majd tovább folytatta. – Informálódtunk magáról az előző munkahelyén.

Leona feszülten figyelt.

– Azt mondják, rendkívül pedáns, megbízható. Hogy korrektül elvégez mindig mindent.

– Mást nem mondtak?

– Nem. Nos, akkor hétfőn beállhat.

*

Az első hónapok lidércnyomásai lassan eltűntek. Már nem rohant be órákkal előbb, tükröt fényesíteni, pamacsokat, tégelyeket rendezgetni, hatszor ellenőrizni a kikészített ruhákat, vizet cserélni a hatalmas virágcsokrok alatt, s ölében összekulcsolt kézzel ülni és várni Lilikére. Aki mindig az utolsó percben viharzott be, pillanatok alatt szétdobált mindent, amit ő gondos munkával előtte rendberakott.

Lilike szertelen volt és nagyon vidám.

Az öltöző ajtaja percenként kinyílt, mindenféle furcsa maskarák dugták be fejüket. Bókjaikra Lilike tükörképe mókás kis csókokat dobott.

Néha az aranykeretes szemüveg is bekukkantott. Ilyenkor Lilike még a festékpamacs alól is fölugrott.

Az első időkben gyakran megkérdezte Leonát:

– Csak nincs valami baj, édesem? Olyan szomorú az arcod!

Leona ilyenkor csodálkozva nézett rá.

– Miért lenne? Én mindig ilyen vagyok.

Aztán Lilike felhagyott a kérdezősködéssel, és Leonát Leónak kezdte hívni. A többiektől hallotta később, hogy a bozontos haja, meg a szigorú, bizalmatlan tekintete miatt.

– Lilike mindig úgy érzi, hogy ha valami rendetlenséget csinál, maga mindjárt ráugrik, talán még harap is – mondta nevetve az ügyelő.

*

Vastag porszag ült a színfalak mögött.

Leona már sokszor látta ezt a jelenetet. Lilike hosszú selyemruhában feküdt egy pamlagon. Térdharisnyás, parókás férfi szenvedélyes hangon szavalt valamit, miközben a színésznő lassan megfordulva hátat fordított neki.

A jelenet szerint itt a rajongás tárgya gőgös hallgatásba burkolózik, s a férfi is egy néma percig vár imádott hölgye válaszára. Leona ilyenkor még a lélegzetét is visszafojtotta, olyan drámainak érezte ezt a pillanatot.

Ekkor a férfi halkan odasúgta a színésznőnek:

– Drágám, ha elrágcsáltad a csokoládédat, talán folytathatnánk!

Lilike még gyorsan nyelt egyet, és méltóságteljesen visszafordult a férfi felé.

Leona nem várta meg a jelenet végét. Visszament az öltözőbe, s komoran üldögélt a felvonás végéig.

*

– Nem bírom nézni az uborkaképedet! Ez nem öltöző! Ez egy kripta! Olyan hideget lehelsz bele, hogy megfagyok! – Lilike hisztérikusan szaladgált le-fel az öltözőben, idegesen tördelte a kezeit. Egyre jobban belelovallta magát. – Azt mondják, hogy örökösen leskelődsz a színfalak mögött... hogy a kosztümös darabokat százszor végignézed, hogy néha patakokban folyik a könnyed egy megható jelenetnél.

Mindenki rajtad röhög. Meg rajtam.

Hogy egy ilyen kiszikkadt, poshadt szagú vénlány kell nekem? – És azok a kis szúrós, megrovó pillantásaid, ha a hódolóim...

És hogy én semmit nem veszek komolyan..., hogy rágcsálok meg bohóckodom, ha háttal fordulok a közönségnek...

Már egy éve itt vagy... már igazán tudhatnád, hogy ez csak játék. Meg robot. Jól is néznénk ki, ha mindennap meghalnék egy kicsit.

– Igen! Mindennap meg kell halni egy kicsit! – szólt rá szigorúan Leona.

– Ne beszélj ostobaságokat!

– De igen! – s már kiabált – mindennap... mindennap álomba kell ringatni magad, mielőtt ide belépsz! Nem vihogni, udvaroltatni magadnak... s az az utálatos torkoskodásod, hogy még az utolsó falat a szádban van, amikor belépsz a színpadra.

– Te meg vagy őrülve! Te itt semmit nem értettél meg. Ez itt maga az élet! Az öltözőben, a színfalak mögött, a folyosókon, mindenütt, néha még a színpadon is. Ugyanaz, mint kint az utcán, a kapualjakban, az izzadságszagú hálószobákban. Egy kis gyűlölködés, egy kis nevetgélés, felemelnek és néha leejtenek, belédtipornak, de te felállsz, és holnap te karmolsz meg valakit. Ezek a sárgára festett, cikornyás kőfalak semmit sem jelentenek. Nem a falakon kívül van az élet, és itt, belül meg valami más. Mindenütt az sistereg. Csak benned nem! Benned aztán semmi sem! Te nem is élsz, csak kábultan ide-oda szédülsz a világban. Elegem van belőled! Unlak, rosszkedvű leszek tőled, nem szeretlek!

Lilikének már a könnyei is hullottak.

– Menj innen! Be ne tedd ide a lábad még egyszer!

– Nem megyek! – kiáltotta Leona. – Innen nekem nincs hová menni!

Görcsösen markolászott kezében egy hosszú, hegyes végű papírvágó ollót.

Lilike ijedten hátrált.

– Csak vágd belém... ha mered, vágd belém, te alvadtvérű boszorkány!

Leona felemelte az ollót, és teljes erejéből szúrt. Szúrt és hasított, majd újra magasra lendítette a karját, és megint szúrt.

A próbababa testéből kis sugarakban halkan pergett valami apró törmelék.

BEKE GYÖRGY

„Mindig kiegyenlítésre törekedtem"

BESZÉLGETÉS A 60 ÉVES POMOGÁTS BÉLÁVAL

– Pomogáts Béla irodalomtörténészi tevékenységét pályára lépése óta enciklopédikus törekvések jellemzik, a magyar irodalom, sőt a magyar élet egészének átfogása, értelmezése, történelmi távlatba állítása. Egyéni életének drámai fordulatai alapján résztvevője az 1956-os forradalomnak, internálták, kitaszították – eltölthetné harag vagy elégtétel vágya, és ez odasodorhatta volna valamelyik véglethez. Ezzel szemben a nagy kiegyenlítő szerepét vállalta mindig és minden körülmények között, bármilyen támadást vagy mellőzést elfogadva érte. Irodalmi példákkal élek, tolladból kerültek ki úttörő jelentőségű kötetek Déry Tiborról és Jékely Zoltánról, Radnóti Miklósról és Kuncz Aladárról, s a népi líra irányzatairól a két világháború közötti időszakban. Milyen értelmi és érzelmi indíttatásból indultál neki ilyen széles öleléssel a kortársi irodalom kritikusi meghódításának?

– Egyszerű a válasz: szerettem olvasni, és minden érdekelt. Értelmiségi családból származom, otthon voltak könyvek, és a piarista gimnáziumban tanultam, ott az egész magyar irodalom, minden érték szeretetére neveltek. Az ötvenes években, midőn a belvárosi iskola növendéke voltam, Sík Sándor, a hírneves irodalomtudós volt a rend tartományfőnöke, őt személyesen is ismertem, részt vettem az általa tartott lelkigyakorlatokon, előadásokon, és közismert, hogy ő mindig az irodalmi értéket: az esztétikai és erkölcsi értéket tartotta fontosnak, és nem irányzatokban gondolkodott. Kiváló magyartanáraim voltak: Magyar István és Fekete Antal, mindketten Horváth János tanítványai. Sokat olvastam tehát, és például olyanoktól is, akik akkor más gimnáziumokban tiltott íróknak számítottak: Németh Lászlótól, Kodolányitól.

A könyvek szeretete szabta meg későbbi életutamat is. 1953-ban érettségiztem, s az első Nagy Imre-kormány által hozott enyhülésnek, valamint annak, hogy a családnak volt valamelyes kapcsolata az akkori rektorral, Tamás Lajossal, viszonylag könnyen felvettek a bölcsészkarra: a második nekifutásra, a rektorhoz beadott fellebbezés után. Egyetemi éveimet végigolvastam, naphosszat a Széchényi Könyvtárban ültem, akkor még a Nemzeti Múzeum épületében, és persze otthon is átolvastam a fél éjszakát. Jártam az antikváriumokat: ma is igen sok olyan könyvet őrzök, amelyet akkor vásároltam, szűkös ösztöndíjamból vagy a nyári diákmunkák keresményéből. Négy évtized alatt elég szép könyvtárat sikerült összegyűjtenem, ma vagy tizenötezer kötet áll a polcokon, főként magyar szépirodalom, irodalomtörténet és történelem. Lassan minden zugot a könyvek foglalnak el.

Sok minden érdekelt. Kuncz Aladárhoz úgy jutottam el, hogy 1956 őszén, még a forradalom előtt Gömöri György barátommal, aki évfolyamtársam volt, felbuzdulva a szabadság első fuvallataitól, elhatároztuk, hogy felfedezzük az erdélyi irodalmat. Ő Dsida Jenőt, én a regényíró és szerkesztő Kuncz Aladárt választottam, akinek igen nagy szerepe volt az erdélyi magyar irodalom fejlődésében, a többi között szerkesztője volt az Erdélyi Helikonnak is. Így született meg egyetemi szakdolgozatom, majd jóval később, már 1968-ban első könyvem éppen az ő munkásságáról. Ennek volt némi sikere, főként Erdélyben, és ennek következtében továbbra is az erdélyi magyar irodalom

lett az egyik fő kutatási területem. Radnóti Miklós mindig kedves költőim közé tartozott, s már egyetemista koromban elképzeltem, hogy egyszer írok róla valamit. Aztán a hetvenes években erre lehetőség nyílott, és a róla írott kismonográfiám két kiadásban is megjelent. Déry Tiborhoz 1956 nyarán és őszén kezdtem ragaszkodni: mint a magyar forradalom egyik szellemi előkészítőjéhez és bátor harcosához. Jékely Zoltánhoz személyes barátság fűzött, emellett mindig benne láttam az egyik „legerdélyibb" költőt, igaz, nem Kolozsváron, hanem Budán élt. Egyszóval, majdnem minden könyvemnek volt valamilyen személyes és érzelmi háttere.

Mindig kiegyenlítésre és konszenzusra törekedtem. Egy olyan kis és veszélyeztetett nép, mint a magyar, nem engedheti meg magának a folytonos viszálykodást. Hogy ezek a viszályok, civódások hová vezettek, azt történelmünk elég beszédesen példázza. Az egyéni és csoportérdekek (pártérdekek) mértéktelen és kiábrándító érvényesülése árnyékolja be az ország visszanyert szabadságát. Sajnos, mindez megjelenik a szellemi életben is, amely időnként a lövészárokharcok képét mutatja. Szándékosan törekedtem ezért arra, hogy meg tudjak érteni, el tudjak fogadni és be tudjak mutatni egymással küzdő vagy egymást kizárni látszó értékeket is. Az irodalomtörténet-írás, az irodalomkritika minderre nagyszerű lehetőséget ad, hiszen azzal, hogy valaki megértéssel képes közeledni Németh Lászlóhoz és Radnóti Miklóshoz, Sütő Andráshoz és Határ Győzőhöz, máris oldhat a feszültségeken. Vagy legalább demonstrálhatja, hogy az egyoldalúság, a folytonos választási kényszer nem szükségszerű.

– Déry Tiborhoz személyes kapcsolatok is fűztek. Juhász Ferenc tudtommal a barátaid közé tartozik. Egyébként, azt hiszem, a kortárs magyar szellemi életben neked van a legtöbb barátod és a legkevesebb ellenséged. Ugyanúgy magadénak tudtad kezdettől a népi írókat is, Illyés Gyulát, Németh Lászlót vagy Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt, mint a polgári vagy szocialista szellem-irányok költőit, íróit. Ez a kötődés a jószerént társadalmi forradalmat igénylő népi írókhoz már nem okvetlenül természetes Pomogáts Béla számára, akit a szülői ház, a család nem erre predesztinált. Igaz, hogy éppen így nem predesztinálta erre Németh Lászlót és sok mást. Magad írod visszaemlékezésedben (Kívül, 1991), hogy Pestújhelyen Te voltál a külvárosbeli „úri fiú", tisztes vagyonnal a családod háta mögött. Miként fedezted fel magad számára a népi írókat, méghozzá azok „fénykora" után, és vállaltál érzelmi közösséget (is) velük? Én legalábbis érzem ezt a közösségvállalást a róluk szóló munkáidban.

– Valóban, az úgynevezett keresztény középosztály soraiból származom. Pestújhely, amely ma a főváros XV. kerületéhez tartozik, eredetileg anyai nagyapám nyári laka volt. Ő igen gazdag ügyvéd volt az első világháború előtt, s mint a Károlyi grófok jogtanácsosa, ő alapította meg Pestújhelyet, ahol volt egy kisebb birtoka is. Én még emlékszem a nagy parkra és házra, még halastó és teniszpálya is volt, mindebből, persze, semmi sem maradt. 1944 őszén először német, majd orosz katonai parancsnokság költözött bele, a rózsalugasban légelhárító ágyúk álltak, aztán 1945 elején kirabolták a házat, csak az ezüst evőeszközök maradtak meg, amiket anyám elásott a kertben. Mindent elvettek, a házat is lebontották, ma egy belügyminisztériumi lakótelep áll a helyén. Kaptunk néhány kiló kárpótlási jegyet, nekem még nem volt kedvem a részemet kiváltani. És visszakeresztelték Pestújhely főutcáját, ahol a községháza és a katolikus templom áll, a nagyapám nevére, amelyet valamikor 1949-ben vettek le.

Nos, az egykori jómódnak én csak egészen kisgyerek koromban lehettem tanúja, aztán megtapasztaltam a középosztálybeliek hányattatásait, és persze érzelmileg ma már nincs közöm ahhoz a világképhez, amelyet örökölhettem volna. Ezért is figyeltem idegenkedve és idegeskedve azt, hogy ez a bizonyos „úri" mentalitás milyen szépen

feltámad az elmúlt négy esztendőben, olyanok körében is, akiknek ehhez családilag, hagyományosan nem volt közük. Én mindenesetre nem raktam ki a nagyapám és a nagyanyám címerét a falra, és csak mulattam azon, hogy mások még a névjegyükre is, ki tudja, honnét előbányászott, fantasztikus címerrajzokat nyomattak. A barokk felújításának felújítása nemcsak időszerűtlen, hanem mulatságos is.

Viszont mindig őszinte vonzalmat éreztem a népi írók iránt: szociális elkötelezettségük, nemzeti érzésük, közéleti bátorságuk és persze költészetük, regényeik, tanulmányaik korán megragadtak. Egy „középosztálybeli" fiatalember számára, aki lelkileg maga mögött hagyta saját társadalmi rétegének mentalitását és hagyományait, természetes módon adódott mindaz az érték, amelyet a népi irodalom és mozgalom létrehozott. Különösen azok az értékek, amelyek összhangban álltak az európai igényekkel: a regényíró és tanulmányíró Németh László, a nemzeti múltunkban búvárkodó Kodolányi János, az erdélyiségnek költői tartalmat adó Tamási Áron, a nemzeti liberalizmus ideológusaként fellépő Bibó István, és mindenekelőtt Illyés Gyula életművére gondolok. Ezeket az értékeket ma is kiindulásnak és alapvetésnek tartom, nem hiszem, hogy lehet korszerű magyar gondolkodás, irodalom vagy éppen politika, amely őket kikerülheti.

– Maradjunk még egy keveset a népi íróknál. Tudjuk, hogy mozgalmukat alaposan megtépte a történelem, néhányan elvéreztek a – nem is ritkán hiábavaló – harcban, mások a politika vizeire sodródtak és megszűntek írók lenni (Erdei, Darvas); Veres Péter is maradandóbb műveket alkotott ridegparasztként, mint a miniszteri bársonyszékben. Lehet-e korszerű folytatása a népi irodalomnak napjainkban? Kiket tartasz az igazi „örökösöknek", és kiket alkalmi „útitársaknak"? (Hadd használjam most ilyen összefüggésben a Révai József által kitalált hajdani minősítést.) Csoóri, Juhász Ferenc, Sánta, Végh Antal: mindegyiket, vagy egyiket sem?

– Nem hiszem, hogy ma volna „népi írómozgalom". A népi irodalom, mint minden irodalmi, szellemi áramlat, korhoz kötött történelmi kihívásokra válaszolt, és ma egészen más kihívások várnak feleletet. Vannak természetesen írók, akik a népi irodalom örököseinek tekintik magukat, ahogy vannak örökösei a Nyugatnak (az Újholdnak) vagy az avantgárdnak is. Volt a népi irodalomnak egy történelmi reneszánsza a negyvenes évek végén, az ötvenes évek közepén, midőn először Nagy László, Juhász Ferenc, Sarkadi Imre, Cseres Tibor, Kormos István, Csanádi Imre, Fodor András, majd Csoóri Sándor, Szécsi Margit, Sánta Ferenc, Kamondy László fellépett az irodalomban. Ennek azonban nem jöhetett létre a mozgalmi, politikai dimenziója, mint korábban Illyés és Németh indulása után, „csak" az irodalmi: a diktatúra erre nem adott lehetőséget. A népi mozgalom újjászületése csak pár napig tartott, az ötvenhatos forradalom idején a Petőfi Párt keretében. Ennek a fogalomnak: „népi író", a jelenre vonatkozóan nincs értelme. Vannak írók, akik számára a népi irodalom mint hagyomány sokat jelent, ezek azonban nem „népi írók". És őket is szétszórta az utóbbi négy esztendőben a politika: nem tudtak szövetségeseket találni más csoportoknál, sokan közülük feladták az írói szolidaritás hagyományát, nem voltak képesek arra, hogy számot vessenek egy valóban korszerű, huszadik század végi nemzeti stratégia kívánatos feladataival; amikor megfontoltnak kellett volna lenni, ügyetlen nyilatkozatokat tettek, amikor szólni kellett volna, hallgattak. Szomorúan mondom: Illyés Gyula, Németh László és Bibó István, pontosabban az ő nagyformátumú személyiségük hiánya rányomja bélyegét a mai szellemi életre, közéletre. Ez a hiány a „rendszerváltozás" korának valóságos tragédiája lett.

– Éppen nemzetet átfogó és nemzetben gondolkodó alapfelfogásod szerint: látsz-e találkozási pontokat az újabb kori urbanizmus és népiség között? Vagy immár csak felületes címke mind a kettő? Vajon nem arról van-e szó, hogy egyeztetni lehet-e a modernséget és a nemzeti sajátosságokat, a ránk záduló kapitalista örvénylést és ezeregy esztendő sajátos magyar európaiságát?

– A nyolcvanas évek végén ránkzúdult szabadság egyszerre jött későn és korán. Későn, mert azok a nemzedékek, amelyek megtanulták az egyeztetés művészetét, már eltávoztak a közélet színtereiről, meghaltak, megöregedtek, megfáradtak. „Népi" és „urbánus" írókra, gondolkodókra egyaránt gondolok. Azok a fiatalok, akik számára a „népi-urbánus vita" elveszítette jelentőségét, pedig még nem értek meg igazán. A hagyományos vita feloldásának volt néhány „kegyelmi pillanata", így a Bibó Emlékkönyv szerkesztése, az 1986-os monori tanácskozás vagy a bősi vízi erőmű ellen szervezett fellépések. Máskülönben a felszabadult Magyarország politikai genezisét és – talán mondhatom így – „politikai genetikáját" a „népi-urbánus" szembenállás határozta meg. Márpedig ennek a szembenállásnak és küzdelemnek a terepén és légkörében nem lehet megoldani a hazai politikai és kulturális konfliktusokat, de nem lehet értelmesen kezelni azokat a konfliktusokat sem, amelyek az ország nyitottá válásából, a nyugati orientációból adódnak: például az érvényesülését kereső nyugati tőke vagy tömegkultúra ütközését a hazai gazdasági adottságokkal és kulturális hagyományokkal. Azért, hogy mindez így történt, véleményem szerint mindegyik politikai erő felelős, a legnagyobb felelősség azonban a politizáló értelmiséget, az új politikai elitet terheli, amely az országos politikát, az ország érdekeit a saját csoportérdekeinek, ideológiáinak, elfogultságainak, hadd legyek szigorú: törzsi babonáinak rendelte alá. Azért, hogy Magyarország a politikai dezintegráció és a „Kulturkampf" áldozata lett, a politikussá avanzsált írók, történészek, ügyvédek, orvosok a felelősek. Remélhetőleg lesz egy másik értelmiség, amely a dezintegráció és a kultúrharc felszámolásában érdekelt.

– Sorsod, pályád, életviteled sok szempontból nagy próbatétel éppen az urbánus és népi magyar értékek közelítésére. Egyik aláírója voltál a Demokratikus Chartának, és lélekben megjelentél az 1993-as augusztusi szárszói találkozón is. Testileg betegséged akadályozott meg az utazásban, és írásban tetted közzé elmaradt felszólalásodat. (A negyedik esztendő, 1994.) Milyen gyakorlati lépések hozhatnák meg a szétfutó magyar értékek egységét? Saját tapasztalataid szerint: van-e értelmük, hasznuk, eredményük az egyéni kísérleteknek, mint amilyen a Tiéd is?

– Nem vagyok igazán optimista. Még nem olyan régen Illyés Gyula, Németh László és Déry Tibor, vagy hogy személyes emlékeimet idézzem fel: Bibó István és Vásárhelyi Miklós a legnagyobb baráti egyetértésben és szeretetben tudtak diskurálni, tudták alakítgatni azt a nem hivatalos nemzeti stratégiát, amely a maga rejtettebb módján, nem nyilvánosan, mégiscsak hatott, és a magyarság túlélését szolgálta. Most ilyen párbeszédre nincs lehetőség, a népiek és az urbánusok vezéregyéniségei nem is ülnek le egy asztalhoz. Én szerettem volna mindenkivel kapcsolatban maradni és mindenkit arra ösztönözni, hogy keresse a konszenzus lehetőségeit. Midőn aláírtam a Demokratikus Chartát, arról beszéltem, hogy a meghirdetett jogelveket képviselni kell a szomszédos országokban élő magyar kisebbségiek ügyében is, és az 1993. március 14-i megemlékezésen arról szóltam, hogy uniót kell alkotni Erdéllyel is, Európával is. A tavalyi szárszói találkozóról írva (éppen itt, a Tiszatájban) pedig annak a vágyamnak adtam hangot, hogy végre induljon meg egy széles körű párbeszéd: a konzervatívok, a liberálisok és a szocialisták között.

Voltak, akik méltányolták szándékaimat, sokan mások azonban, az úgynevezett nemzeti oldalon, egyszerűen hazaárulónak neveztek. Persze olyanok, akik még arra is képtelenek, hogy egy uszító beszédet valamelyest a magyar nyelvtan szabályai szerint megfogalmazzanak. Leszavaztak a Magyarok Világszövetségében, az Erdélyi Szövetségben a Demokratikus Charta aláírása miatt, és jelenleg is rágalmazási per folyik ellenem, mert egy alkalmi glosszában kissé megcsipkedtem az egyik szélsőjobboldali vezért. Mindez persze potomság, mondhatnám, az a szomorú, hogy azok, akiknek a népi táborban szava van vagy volt, talán Sütő András, Köteles Pál és a Te kivételeddel, sohasem védtek meg. Olyanok, akik évtizedek óta ismerték a munkámat, akik mellé én nyilvánosan odaálltam valamikor. Ehelyett elnézték, hogy politikai kalandorok, fanatikusok és közönséges elmebetegek a nemzeti értékek nevében lépjenek fel. Egyáltalán, a nemzeti tábor valóságos tragédiája volt, hogy alkalmatlan, felkészületlen és törtető elemek beszélhettek ennek a tábornak a nevében, és ezzel diszkreditálták a valóságos értékeket és érdekeket. Minderről szomorú tanúságot tett az idei választás, amelyen nemcsak az önjelölt nemzeti vezetők buktak meg, hanem veszélybe kerültek fontos eszmék és eszmények is.

Annak azonban, hogy a valóban korszerű: huszadik század végi és európai nemzeti értékek és az egyetemes magyar szolidaritás (így a kisebbségi helyzetbe kényszerített magyar közösségek iránt vállalt elkötelezettség) érvényesüljenek, mégiscsak vannak jelei és letéteményesei. Tulajdonképpen mindegyik oldalon: a konzervatívok, a liberálisok és a szocialisták körében is. Legfőként pedig a „civil" társadalomban, a független értelmiségben. Valójában most kellene kidolgozni azt a nemzeti stratégiát, amely egyaránt eleget tesz az európai modernizáció és a nemzeti önazonosság-őrzés követelményeinek. Ez a stratégia, ha lesz ilyen, elsősorban nem a politikai pártok, hanem a független értelmiség műhelyeiben: kutatóintézetekben, szerkesztőségekben, könyvtárakban, társadalmi és kulturális egyesületekben készül majd el. És egyformán figyelembe fogja venni Széchenyi és Kossuth, Eötvös és Kemény, Jászi Oszkár és Szekfű Gyula, Németh László és Bibó István szellemi örökségét. Vannak már ilyen műhelyek, és remélem, hogy a kormányzat az ilyeneket fogja támogatni és nem a nagyhangú, dölyfös és agresszív politikai akarnokokat.

– Életedben jelentős szellemi serkentés, példa, ihletforrás volt piarista diákságod és később vezető szereped a piarista öregdiákok szervezetében. Soha nem titkoltad vallásos meggyőződésedet, igaz, nem is hivalkodtál vele (mikor ez még talán érdemnek számíthatott volna). Túl a katolikus költők jelenlétén a kortársi magyar irodalomban (Sík Sándor, Rónay György, Pilinszky János és mások), milyen szellemi erőforrás lehetne napjainkban a katolikus (és protestáns vagy zsidó) felekezethez tartozás az erkölcsi értékek megújításában, ilyképpen egy nemzeti katarzis kimunkálásában? Vagy marad a vallásos költők szemlélete az ő magánügyük, olyan szinten, mint mondjuk a Kisgazdapárthoz való tartozás?

– Az egyház nem politikai párt, és a vallásosság nem jelent semmiféle pártelkötelezettséget. Ugyanakkor, túl azon, hogy a vallás a maga legbensőbb lényege szerint az Isten és az emberi személy közötti viszonyt rendezi és önti formába, mentalitástörténeti és kulturális tényező is. Kereszténynek vagy éppen katolikusnak lenni nem pusztán hitbeli vagy spirituális azonosságot jelent, vannak ennek olyan következményei is, amelyek az ember világképét és közéleti szerepvállalását alakítják, habár természetesen politikai ideológiáktól és pártoktól teljes mértékben függetlenül. Illetve, mégsem függetlenül: egy keresztény nyilván nem vállalhat szerepet sem szélsőbal-, sem szélsőjobboldali mozgalmakban, és csak olyan politikai erőkkel működhet együtt, amelyek teljes

mértékben tiszteletben tartják az emberi szabadságot és jogegyenlőséget, az alapvető erkölcsi törvényeket és az evangéliumi értékeket, tehát például a felebaráti szeretetet.

Tehát keresztény embernek nincs keresnivalója az ortodox kommunizmus, a fasizmus, az antiszemitizmus, a sovinizmus hívei között.

A magyar kereszténységnek nagy felhalmozott értékei vannak, ennek ellenére számot kell vetnie válságtünetekkel is. A katakombalétben eltöltött évtizedek ugyanis próbára tették a lelket és a jellemet, és ugyanígy próbára teszi ezeket a szabadulás, amelyre mindenki várt, de szinte senki se számított. Tulajdonképpen a megnyíló szabadság és a kibontakozó lehetőségek óráiban derül ki, hogy mennyire biztosak és tartósak azok a szellemi, erkölcsi értékek, amelyek felhalmozódtak az egyházak üldözésének: előbb kegyetlen elnyomásának, majd ravasz korlátozásának évtizedeiben. Mert halmozódtak fel ilyen értékek, és ezeket az értékeket kellene megőrizni a szabadság váratlanul beköszöntő, jótékony világában. Milyen értékekre gondolok? Mindenekelőtt arra a keresztény magatartásra, amelynek tengelyében nem a hatalom, az érvényesülés, a befolyás, hanem az Evangélium áll. Korábban az Evangélium nem volt és nem lehetett nyilvános hivatkozási alap, mindazonáltal pontosan lehetett érzékelni azt, hogy ki gondolkodik és cselekszik ennek szellemisége szerint. Emberi szolidaritás és tolerancia, de így is mondhatnám: felebaráti viselkedés voltak ennek az evangéliumi szellemiségnek a következményei és jelei, és gondolom, sokan, szinte mindenki őriz jóleső emlékeket, tapasztalatokat ennek a szolidaritásnak és toleranciának a jelenlétéről és erejéről. Ezek a tapasztalatok világították be az éjszakát, a „katakombák" homályát, és tették elviselhetővé az életet.

Az elmúlt esztendőkben sajnos nem egy alkalommal tapasztaltam, hogy még önmagukat kereszténynek nevező emberek vagy csoportok is elutasítják a korábban érvényesülő evangéliumi szolidaritást és toleranciát, és a történelmi jóvátétel nevében hajlandók voltak igénybe venni a kíméletlenséget, akár a gyűlöletet. Vannak persze hatalomra vágyó emberek, akik ugyanazt szeretnék csinálni e megnyíló új korszakban a kereszténység vagy a magyarság lobogója alatt, amit korábban a „proletár internacionalizmus" és az „osztályharc" jelszavaival. De akadnak olyanok is, akik nem voltak részesei a múlt bűneinek, mégis erőt vett rajtuk a hatalom kísértése: ők azok, akik nem voltak képesek megfelelően válaszolni a váratlanul érkezett szabadság kihívásaira, és ezzel, mint a most lezajlott választások is tanúsíthatták, veszélybe sodorták a keresztény elvek közéleti érvényesülését: ennyit a szükséges önbírálat jegyében el kellett mondani.

Ma is meggyőződéssel mondhatom, hogy keresztény embernek, mozgalomnak, intézménynek nem kell és nem szabad semmilyen valóságos szellemi és erkölcsi érték elől elzárkóznia, ellenkezőleg, minden értéket és értékes hagyományt el és be kell fogadnia. Közöttük azokat az értékeket és hagyományokat is, amelyeket mint a liberalizmus vagy a „baloldal" értékeit és hagyományait tart számon a történelem. Így például a teljes körű személyes szabadság és a társadalmi jogegyenlőség, általában az egyenlőség értékeit és hagyományait. A személyes szabadság hitünk alapvető elveiből, így a szabad akarat tanításából és az emberi személyiség megkülönböztetett elismeréséből következik, az egyenlőség elve pedig szorosan kötődik az Evangélium szelleméhez és az egyháznak azokhoz a szociális tanításaihoz, amelyeket XIII. Leó és XI. Pius pápák szociális enciklikái rögzítettek, vagy legutóbb II. János Pál pápa is megszólaltatott. Különben az úgynevezett baloldali értékeknek semmi közük a letűnt diktatúra hivatalosan „baloldalinak" nyilvánított szólamaihoz, minthogy a kommunista rendszer valójában nem társadalmi egyenlőséget, ellenkezőleg, új kiváltságokat és előjogokat: kiáltó társadalmi igazságtalanságokat hozott.

A kereszténység az emberi gondolkodás történetének minden igazán jelentékeny értékét képes volt befogadni és asszimilálni: Pál apostol magáévá tette a görög bölcselők gondolatait, és Akvinói Szent Tamás teológiája is magába szívta az antikvitás filozófiai felismeréseit. A katolikus mint fogalom kifejezetten egyetemeset jelent. Őrizzük meg tehát azokat a szellemi-erkölcsi értékeket, amelyek a történelem nyomása alatt jöttek létre: a szolidaritás, a tolerancia, az evangéliumi szellemiség eligazító fényeire most sincs kevésbé szükségünk, mint a korábbi sötétségben. Ha tájékozódni akarunk, ma is ezek az értékek lesznek a csillagok, és nem a hatalom, az érvényesülés, a befolyás.

– Törekvésed a magyar irodalom sokszínű, -árnyalatú és világképű, de mégis alkotó egységének megteremtésére, a trianoni és 1945 utáni szétszaggatás után, természetes módon karolta át a Kárpát-medence magyar kisebbségeinek irodalmát, majd később a nyugati – emigráns – magyar literatúrát. Miért volt ez a sorrend: Erdély, a Felvidék és úgy a többi magyar irodalmi tájak feltérképezése? Véletlenségből? Nagyobb életerőt, gazdagabb hagyományt találni Erdély magyar szellemi életében, még a román nacionalizmus halálos szorításában is? Miben különbözik a magyar kisebbségek irodalma egymástól ízlésben, alkotási módszerekben – hagyományos, formabontó – vagy akár felfogásban? Transzilvanizmus és „jugoszlávizmus" két merőben egymással szemben álló áramlat is lehetne, mind a kettő a maga „klasszikusaival". Lehet-e közöttük kiegyenlítődés, és miként? Ugyanezt a kérdést tenném fel az egyes kisebbségi magyar irodalmak és az anyanemzet mai irodalma közötti különbségekről és egyezésekről.

– Már beszéltem arról, hogy miként alakult érdeklődésem az erdélyi irodalom iránt. Valóban, ez az elkötelezettség egy életre szól, és az első: Kuncz Aladár pályáját feldolgozó könyvem óta további hat könyvet szenteltem az erdélyi magyar irodalomnak és történelemnek, s kiadóknál van további két kéziratom is. Az erdélyi magyarság kultúráját, az egész erdélyi kérdéskomplexumot mintaértékűnek tartom: Erdély példája lehetett volna annak, hogy a jellegzetesen etnikai és kulturális mozaikot alkotó közép-európai régióban miként lehet megteremteni a minden közösségi identitást, önrendelkezést és hagyományt tiszteletben tartó megoldást, azt a bizonyos „keleti Svájcot", amely a kantonális demokráciára építi fel az államszerkezetet és a közös szuverenitást. Tudjuk jól, hogy ennek a huszadik századi modellnek a létrehozása elmaradt. Erdély így másfajta történelmi példa lett, annak példája, hogy egy – a nemzeti közösségből kiszakított – népcsoport miként védelmezheti meg saját létét és önazonosságát. Milyen áldozatokkal, milyen korlátok között. Az erdélyi magyar kultúra ebben valóban modellül szolgált a többi magyar kisebbségi kultúra számára, és az erdélyi magyarság ezért nemcsak az ottani magyarság nagyobb száma vagy történeti hagyományai és intézményei következtében lehetett „primus inter pares" a kisebbségi magyarság népcsoportjai között, hanem az általa felmutatott magatartás és erkölcs miatt is.

A transzilvanizmus ennek a magatartásnak és erkölcsnek az inkább jelképes, mint ideologikus megnyilvánulása. Valóban szembe szokták állítani a „jugoszlávizmussal" mint olyan ideológiával, amely megpróbálta felhasználni egy egészen sajátos kelet-közép-európai történelmi és politikai helyzet előnyeit. Kétségtelen, hogy a délvidéki magyarság legalábbis kulturális intézményekben sokat meg tudott szerezni azáltal, hogy elfogadta a titóista államrezont. Ez az államrezon azonban mindig is ingatag volt, már régen megbukott, s romjai maguk alá temették a megszerzett magyar intézmények nagy részét. Most derül ki igazán, hogy a Vajdaságban is szükség lett volna arra az alulról építkező politikára, a néptömegeknek arra a nemzeti megszervezésére, amelyet pél-

dául Erdélyben Kós Károly, Tamási Áron és Sütő András képviselt. Ez mára halaszthatatlan feladattá vált, ugyanakkor a vajdasági magyarságot igen mély politikai és kulturális ellentétek osztják meg és gyötrik. Mindenekelőtt ezeket az ellentéteket kellene felszámolni, következésképpen enyhíteni kellene a politikai vezető réteg és az alkotó értelmiség, vagy hogy egyszerűbben fogalmazzak, a Szabadka és Újvidék közötti feszültségeket, és a nagy műveltségű alkotó értelmiséget be kellene vonni a közéletbe. A vajdasági magyarok között belső kiegyezésre van szükség, és csak ha ez létrejön, tudnak majd tárgyalni a többségi nemzet politikai erőivel.

Minden magyar kisebbségi irodalomnak megvan a maga karaktere és története. Már többször elmondottam, hogy ezek az anyaország és a nyugati magyarság irodalmával együtt alkotják azt a virtuális szellemi „köztársaságot", amelyet magyar irodalomnak nevezünk. Az elmúlt évtizedben ezek az irodalmak sokat közeledtek egymáshoz, lényegében helyreállt az a közös értékrend, amely minden nemzeti irodalomnak fontos alkotóeleme. A határok által szabdalt magyar irodalom intézményi együttműködését kell tovább erősítenünk. Nem az irodalom egységéről beszélek, ez megvalósíthatatlan, hanem az információk állandó és folyamatos cseréjéről, és arról az írói szolidaritásról, amelynek a határok fölött kell érvényesülnie.

– Aczél Györgyék a marxista tanítás „túlsúlyát", uralkodó voltát követelték (volna) meg a magyar íróktól, s talán még inkább a kritikusoktól, irodalomtörténészektől. Lévén ez utóbbiak egyféle „ideológiai" eligazítók is. Ez az irányvonal látszólag liberálisabb volt, mint sok más ország kultúrpolitikája a létező szocializmus világában. Például a romániainál. Csakhogy 1989 után, az alkotói őszinteség visszanyerésekor más egyéb rajzolódott ki. Jelesen az, hogy a merev „kommunista" román szellemi életben csak felszín volt a pártosság, a megjátszott hűség a rendszer és a diktatúra iránt, a mélységekben olyan irodalom élt, amely nem a marxista dogmák szerint ítélkezett az életről. Abban az értelemben, hogy az írás mindig ítéletmondás. Kiderült, hogy csak „le kell fújni" a marxista ideológia porát fontos román művekről, és azok egészen más színben és jelleggel támadhatnak új életre. Ilyen „felülbírálás" vagy „renoválás" – amit különben Gyulai Pál és Móricz Zsigmond is gyakorolt „áporodottnak" tartott nagy magyar műveknél, persze, ők csupán a stílus vonatkozásában – nem lenne-e szükséges életanyagot és valóságmagot hordozó, nem becstelen, csak megcsonkított vagy „álcázott" kisebbségi magyar műveknél? Továbbá: nem kellene-e kritikai írásokban összevetni az anyaországi és kisebbségi magyarság irodalmi alkotásait eszmei alapozásuk szempontjából az utóbbi fél évszázadból? Ezáltal jobban előtérbe kerülnének a szocialista ihletésű és a polgári, népi vagy konzervatív szellemiségű alkotók és alkotások. Az, hogy nem valaminő – amúgy is illuzórikus – eszmei azonosság a magyar irodalom egységének alapja.

– Minden közép- és kelet-európai országnak más volt a „szocializmusa", a romániai például „nemzeti szocializmus" volt, s valóban meg lehetne ragadni a strukturális hasonlóságokat a nácizmus-fasizmus és a romániai „szocializmus" között. Például a szélsőséges és mitikus nacionalizmusban, a „vezérelv" működésében, az etnikai, kulturális, politikai „másság" üldözésében. A magyarországi kommunista művelődéspolitika különösen a hetvenes évektől kezdve egészen másként funkcionált, hiszen Illyés Gyula és Németh László, Weöres Sándor és Ottlik Géza, Pilinszky János és Mészöly Miklós sem a „marxista dogmák" szerint ítélte meg a társadalmat és az embert. Bizonyítani lehet, hogy a magyar irodalom, leszámítva a legrosszabb ötvenes éveket, amikor jórészt hallgatni kényszerült, meg tudta őrizni a maga nemzeti és európai identitását. Ugyanez elmond-

ható természetesen a határokon túl élő magyar irodalmakról is, hiszen Sütő András, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Dobos László, Gion Nándor ugyanazt az irodalmi és történeti folytonosságot képviselte, mint a magyarországiak.

Régi elképzelésem, hogy oly módon kellene létrehozni egy huszadik századi magyar irodalomtörténeti összefoglalást, hogy a különböző országokban dolgozó magyar írók ne különüljenek el egymástól. Tehát például Kányádi Sándor vagy Fehér Ferenc helye valahol ott van Nagy László és Csoóri Sándor környezete, a Szilágyi Domokosé, Cselényi Lászlóé, Tolnai Ottóé Tandori Dezsőé, Marsall László közelében. És legfeljebb a kisebbségi magyar irodalmak intézményrendszere kíván külön tárgyalást. Ennek során valóban le lehetne „porolni" néhány művet, például Asztalos István és Szabó Gyula regényeit. A magyar irodalom mindig a nemzeti élet tükre is volt, és ebben a tükörben kétségtelenül feltetszenek az elszenvedett szomorú tapasztalatok.

– Egyik újabb könyvedben, fejezetcímben közéleti tevékenységedet így minősíted: „egy irodalomtörténész a politika peremén". Nem hinném, hogy a „peremen" politizálnál. Egyáltalán: miként politizáljon egy író, irodalomtörténész, irodalomkritikus pártok egymás ellen szegülő érdekei közepette – tudatosan – atomizált magyar társadalmunkban? Tapasztaltál-e valamilyen visszajelzést politikai írásaid kapcsán? Lehet-e manapság pártoktól függetlenül személyes véleményt mondani úgy, hogy nyomban ne sorolják be az írót ebbe vagy abba a szekértáborba? S ha nem lehet, akkor vajon nem ez a „felosztás"-e a mai magyar közélet legmakacsabb előítélete?

– A „szekértáborokból", az irodalmi „besorolásokból", az állandóan és kölcsönösen megrajzolt fantomképekből nagyon elegem van. Elkedvetlenítő az, hogy szinte mindenki, nemcsak a politikusok, hanem az írók és a kritikusok is csak pártkategóriákban tudnak gondolkodni. Hallom, múltkor egyik barátom, különben igényes szellem, azt mondta rólam, hogy az MDF-ből átléptem az SZDSZ-be. Egyébként ez sem volna skandalum – miért csak listán beválasztott országgyűlési képviselőknek szabad? –, csak éppen nem igaz. Mióta kiléptem az MDF-ből, nem tartozom egyetlen párthoz sem, és nem tapasztalok hiányérzetet, elvégre korábban sem voltam párttag. Különben sem a pártok a fontosak, hanem az értékek, amelyeket esetleg megjelenítenek, és én ma nem tudok olyan magyarországi pártról, amely teljes körben képviselné azokat az értékeket, amelyeket fontosnak tartok. Remélem, a pártoknak és a pártkötődéseknek ez az értelmiségi túlburjánzása idővel csökkenni fog, és a társadalom rájön arra, hogy a pártok nem olyan fontosak, s talán a politikusok is rájönnek arra, hogy ők nem a Gondviselés vagy a Történelem küldöttei, hanem egyszerűen egy közéleti szakszolgálat munkatársai. Minél előbb bekövetkezik ez, annál jobb az országnak. A kultúrát amúgy sem lehet pártok szerint tagolni, vagy ha ez megtörténik, a kultúra veszíti el a színvonalát és lényegét.

– Létezhet manapság magasabb rendű politizálás a napi heccelődéseknél? Te 1956-ban huszonkét évesen, Vázsonyi Vilmos kollégáddal együtt ilyen címmel írtál vezércikket az egyetemi diáklap külpolitikai rovatába: Új magyar külpolitikát! A magad támasztotta igényhez az irodalom világában talán Te voltál a leghűségesebb a következő évtizedekben. Publicisztikád mindig egyetemes európai összefüggésekben vizsgálja a magyarság sorskérdéseit. Soha nem napiparancsokat fogalmaz meg. Azt hiszem, ez igazán írói „külpolitizálás". És nyilvánvaló, hogy ebbe a szemléletbe jól beleillenek a „kényes témák" is, a kisebbségi magyarság jövője, az autonómia, Trianon bilincsei és a trianoni trauma tényleges feloldása a lelkekben és a térképeken. Miként vázolnád fel a Kárpát-medencei magyar jövő ideális

képét? Ez a kérdés természetszerűen illik hozzám, akinek élete és halála Erdély, és a folyóirathoz, a Tiszatájhoz, amelyik az erdélyi ügyet a legkomiszabb lágy diktatúra idején is felkarolta, hozzáértéssel, felelősséggel.

– A Kárpát-medencei magyar jövő ideális képét, sajnos, összetörték a nagyhatalmak, amikor az érintettek megkérdezése nélkül az első világháború után átszabták a közép-európai határokat. Az nyilvánvaló volt, hogy a történelmi magyar állam nem magyar népei számára lehetővé kellett tenni az önrendelkezést, amit viszont a magyaroktól megtagadtak. Lehetett volna igazságosabb helyzetet teremteni: népszavazással, etnikai határokkal, az országterület nemzetileg arányos megosztásával, Erdély önállóságával, s végül, ezekre építve, egy működőképes regionális integrációval: dunai konföderációval. Mindennek elejét vette a kapzsiság, a tudatlanság, a szűklátókörűség és a közöny, s utólag elmondhatjuk, hogy a békecsinálóknak történelmi lehetőségeket sikerült tönkretenniök.

Most tehát abból kell kiindulni, ami van. Tehát először is létre kell hozni a szomszédos országokban a magyar autonómiák teljes körű rendszerét: ahol lehetséges, területi, máshol kulturális autonómiát. Aztán ki kell építeni az anyaország és a magyar autonómiák kulturális közösségét, amelyet a jogi keretek létrehozása mellett a nemzeti szolidaritás működő ereje szavatol. Végül tárgyalásos módon fel kell tárni a középeurópai integráció lehetőségeit, és el kell kezdeni ezt az integrációt, azzal együtt, hogy integrálódni próbálunk Nyugat-Európába. Mindez rendkívül sok fáradozást és bizonyos politikai bátorságot kíván, emellett a térség mai állapotáért elsősorban felelős nyugati nagyhatalmak következetes támogatását is megköveteli. Ehhez persze bizonyos irányváltozásnak kell bekövetkeznie a nyugati nagypolitikában, amelyre különben a Nyugat amúgy is rá fog kényszerülni akkor, amikor a magára találó orosz nagyhatalom majd visszaköveteli elveszített világpolitikai státusát. A Nyugat érdeke volna, hogy a közép-európai régió ekkor már ne legyen etnikailag és gazdaságilag válságos övezet, következésképp légüres hatalmi tér, amely hódítóra vár. Sajnos, a huszadik századi nyugati politika nem győzte meg az embert arról, hogy fel tudja ismerni a saját érdekeit, erről Hitler és Sztálin tudna beszélni igazán.

– Közéleti feladatvállalásaid során jó néhány társadalmi egyesületben töltöttél és töltesz be vezető szerepet. Ez talán szokatlannak tűnhet a civil társadalom dolgaiban járatlanabb kollégák számára, de igazi folytatása a nagy elődök hasonló szerepléseinek. Adott-e személyes elégtételt neked ez a munka, vagy inkább keserűséggel járt? Külön is megkérdeznélek az Anyanyelvi Konferenciáról, amelynek 1992. augusztus óta az elnöke vagy: milyen szerepe lehet e szervezetnek az új körülmények között, mikor már sok más, néha hatékonyabb eszköze is van az anyanemzet és az emigráció békés összekapcsolásának? Jelen van-e eléggé vagy miként lehetne jelen jobban is az Anyanyelvi Konferencia a magyar nyelv védelmében, a külső – kisebbségtartó – hatalmakkal, a tudatos vagy tudattalan nyelvrontókkal szemben folytatott békés „háborúban"? Amelynek a győzelmétől azért nem kevesebb függ, mint a magyar nyelv és így az egész magyar kultúra sorsa.

– Az Anyanyelvi Konferenciánál végzett munka számomra igen sok erőfeszítéssel jár, de sok örömöt is okoz. Mindenekelőtt azért, mert tapasztalom, hogy munkánknak értelme és eredménye van. Számos olyan – az összmagyarsággal foglalkozó – intézményt, szervezetet ismerek, amely saját belpolitikai elképzeléseinek vagy dogmáinak foglyaként, főként retorikai szinten működik. Mi nem ilyenek vagyunk: 1993-ban vagy tizenöt értelmiségi találkozót, tudományos konferenciát, egyetemes magyar fó-

rumot és emellett hat ifjúsági táborozást szerveztünk, az idén pedig ennél is többet. Voltak ezek között kezdeményező jellegűek is, például tavaly Keszthelyre összehívtuk a szomszéd országokban működő magyar nyelvészeti és irodalomtörténeti tanszékek munkatársait, az idén pedig a magyar nyelvművelő egyesületek vezetőit. Emellett utaztattunk több mint kétszáz szakembert, igen nagy mennyiségben juttattunk el a határokon túlra könyveket és folyóiratokat. Mindezt igen kevés pénzből, minthogy 1993-ban egymillió-hétszázezer, az idén viszont csak egymillió forintot kaptunk az állami költségvetésből, de kaptunk támogatást a Soros és az Illyés Alapítványtól és a Művelődésügyi Minisztériumtól is.

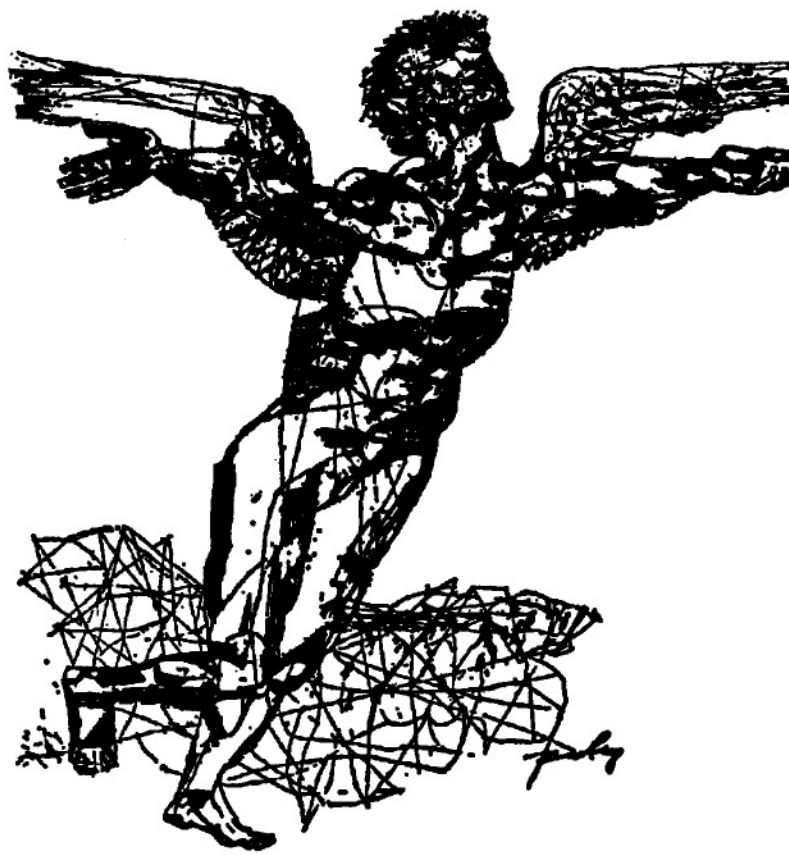
A személyes áldozatvállalásra mindazonáltal szükség van. A mozgalom „hivatali" autója az én régi Samarám, ezzel járom körbe évente vagy kétszer a Kárpát-medencét, és persze, előadóink is társadalmi munkában utaznak el Kassára, Székelyudvarhelyre vagy Lendvára. Mindez kétségtelenül ad bizonyos erkölcsi tartást annak, amit csinálunk: mi nem az állampénztárban szoktunk kotorászni, miközben a kisebbségi magyarokról beszélünk, hanem önként áldozzuk erre az időt és a szellemi energiát. Az Anyanyelvi Konferenciának éppen ezért becsülete és hitele van a szomszédos országok magyar közösségeinél, rengeteg a meghívás, igen sokan kérnek ifjúsági programokhoz, tanári tanfolyamokhoz, folyóiratoknak támogatást, és én személy szerint is nagyon fájdalom, hogy ezeknek a kéréseknek csak ritkán tudunk eleget tenni.

Éppen ezért azt várom, hogy a kormányzat, a magyar társadalom a jövőben az eddigiekhez képest erőteljesebben támogassa az Anyanyelvi Konferencia munkáját. A kisebbségi sorba taszított vagy szétszóródásban élő magyarok számára talán a legfontosabb a nemzeti identitás: az anyanyelv és az örökölt kultúra megtartása, a nemzet lelki közösségének helyreállítása. Ezt nem lehet pusztán állami hivatalokban szolgálni, ehhez széles körű társadalmi összefogásra, értelmiségi áldozathozatalra van szükség. Az önként vállalt és végzett munkát azonban el kell ismerni, meg kell becsülni, és az ország erőforrásaihoz képest támogatni kellene. Ezt a megbecsülést és támogatást nemigen kaptuk meg az elmúlt négy esztendőben, annak ellenére, hogy az akkori kormány által meghirdetett stratégiai célokat valósítottuk meg. Szükségesnek tartanám, hogy az Anyanyelvi Konferencia a jövőben több megbecsülést és segítséget kapjon, remélem, ennek fontosságát az új kormány meg fogja érteni.

– *Kedves tanárod, Komlós Aladár mondása szerint minden irodalmárnak van egy korszaka, amihez elsőrendűen személyes köze van. Számodra melyik ez a korszak most, hatvanesztendős érettségedben és fiatalságodban?*

– Komlós Aladártól kétségtelenül sokat tanultam, mindenekelőtt az irodalomtörténész és az irodalomkritikus erkölcsiségének parancsait. Igaza volt abban, hogy az embert vonzalmai egy bizonyos korszakhoz fűzik: számomra ez a korszak a harmincas évek és a nyolcvanas évek között helyezkedik el, s olyan hősei vannak, mint Babits, Kosztolányi, Móricz, Krúdy, Kassák, Illyés, Németh, Déry, Kós Károly, Tamási, József Attila, Szabó Lőrinc, Radnóti, Weöres Sándor, Vas István, Jékely Zoltán, Dsida Jenő, Ottlik, Mándy, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Örkény, Mészöly, Juhász, Nagy László, Kormos István, Sütő András, Szilágyi Domokos. Hozzájuk fűződnek személyes olvasói élményeim, velük foglalkoztam írásaimban, könyveimben. Azóta, a nyolcvanas évektől: több nagy nemzedék távozása után és egy nagy irodalmi paradigmaváltást követően új korszak kezdődött, erről kevesebb a személyes mondanivalóm.

Az a korszak és az az irodalom, amelyhez személyes olvasói és történészi kapcsolat fűz, kétségtelenül a magyar irodalom egyik legnagyobb korszaka: óriási alkotó személyiségekkel és hatalmas művekkel. Erről a korszakról, több korszakról még van mondanivalóm. Például szeretnék írni arról, hogy az ötvenhatos forradalom eszme- és érzésvilága, a nemzeti függetlenség és a polgári szabadság vágya milyen jeleket hagyott a magyar költészetben és elbeszélő irodalomban, mondjuk az ötvenes évek közepe és a hatvanas évek közepe között. És szeretnék írni egy összefoglaló könyvet az erdélyi magyar irodalomról, tulajdonképpen összegezni szeretném mindazt, amit erről fontosnak tartok. Hatvanévesen az ember talán még készíthet terveket, s a hátralévő években valóban azzal szeretnék foglalkozni, amihez személyes közöm van, amit szeretek.

Vörös László születésnapjára

BARÁTI SOROK EGY OSZTÁLYTÁRSTÓL

Igen, egy osztálytárstól, mert magam is közeledvén a hatvanhoz – tapasztalhatom, hogy a legtartósabb barátságok valamikor a kora ifjúság idején alakulnak ki, s átívelnek életünkön; a ritka személyes találkozások és a szórványos levélváltások ellenére is megmaradnak. Mert közös volt az ifjúságunk.

1949 szeptemberében karcsú fiú szállt le a mélykúti „bejáró" vonatról a kiskunhalasi állomáson. Jött a fiú társaival a halasi Szilády Áron Gimnáziumba, ahová felvették az első osztályba.

Nyomban az első padba ült, mert talán azóta is meglévő enyhe rövidlátása ezt indokolta. Jómagam – aki már több évet töltöttem a halasi iskolában – a hátsó padok egyikébe ültem, de ez nem tartott sokáig, jószemű s engem már ismerő osztályfőnökünk hamarosan az első padba ültetett – nem látásbeli gondok miatt, hanem talán ismert fecsegő természetem okából. Csaknem négy esztendőt hát egy padban töltöttünk.

Közös pad, közös séták a vasútállomásig, amerre én laktam – hamarosan barátsággá alakult. Azóta is levélben „egykomámnak" szólítgatjuk egymást. Noha reál tagozatba jártunk, az irodalom szeretete volt a közös hosszú beszélgetéseinkben. Vörös László hallgatag fiú volt, ritkán szólt. Rejtőzködő alkata csak akkor nyílt meg, ha kedvenc költője, Ady Endre szóba került. Márpedig sokszor szóba került. És persze a pad alatt leveleztünk, mint csaknem minden korabeli gimnazista. Episztolákat is írtunk egymásnak, nagy-nagy filozófiai kérdésekről, barátságról, egyebekről. Már akkor lapot szerkesztettünk, a „Nebuló" című pad alatti közlönyt, melyet időnként elkoboztak a tanárok, s – mint később megtudtuk – olvasása derűs perceket szerzett a tanári szobában.

Vörös László Mélykút szülötte, többször meglátogattuk szülőfalujában, s ő is töltött nálunk napokat. Noha kevés beszédű fiúnak ismertük meg, mégis sokszor ő mondta az ünnepi beszédeket az iskolában, sztentori hangon. Sőt, ki hinné, hogy ő játszotta Liliomfit egy diákelőadáson, s „tájolva" a nagy sikerű darabbal, egészen Soltvadkertig eljutottunk.

Természetesen mindannyian sportrajongók voltunk. Vörös László ugyan nem szerette a mászókötelet tornaórán, de nagy tehetségű szélsőjátékosnak bizonyult az iskolaválogatottban. Mert volt „gömbérzéke", ahogy ő mondogatta néha. Ne felejtsük el, a nagy „focikorszakban" is éltünk akkor. S ha már a korszak szóba került, hát tudjuk, ezek bizony ama ötvenes évek voltak.

Korlátozott lehetőségekkel az ifjúság számára, de volt mozi, rádió és könyvtár. No meg a Szabad Nép-félórák tanítás előtt. Vörös László ezeket jórészt megúszta, mert a mélykúti vonat „mindig késett".

Csak egy ifjúsága van az embernek, így hát lelkesek is voltunk. Nyaranta mentünk iskolai szervezésben szőlőt kapálni, sőt Sztálinváros atombiztos óvóhelyén is kubikoltunk, s szedtünk gyapotot novemberben a bácskai sáros földeken. Mindez azért nem zavart bennünket abban, hogy sokat olvassunk. Vörös László annyiban kedvező helyzetben volt, hogy bejáró tanulóként a vonaton is lehetett akkor még olvasni.

Igen, ama ötvenes évek, a sötét évek, amikor ha a nagymama cséplőgép-tulajdonos volt egykor, hát jött a kuláklista, ha az édesapa kisiparos volt, kézműves, hát rögtön „egyéb" származású lett az utód. S az apák mentek Budapestre „munkásnak", hogy

a fiúk tovább tanulhassanak. Mert az „osztályidegenség" réme sokunkat fenyegetett. Persze, hogy észrevettük ezeket a „jeleket", de hát fiatalos hányavetiséggel éltük a magunk korlátozott életét, noha azért nem minden korlátunkat ismertük föl azonnal. És hát ezek az évek a sport, az első szerelmek évei is voltak, meleg nyarak, hideg telek, de sohasem langyos évszakok.

Vörös László vonzó, visszafogott egyénisége is ebben a korszakban alakult, s valódi közösségi ember volt már akkor, úgy értve, hogy „mindenben benne volt", nem úgy, mint néhány visszahúzódó társunk. S közben-közben olyan irodalmi dolgozatokat is írt, amelyeket a dicsérettel gyakran fukarkodó irodalomtanárunk a fölolvasás kitüntetésére szemelt ki. S ha dalolni kellett (akkoriban még daloltunk), hát Vörös László tenorja szárnyalt a kórusban.

Ezek a mozaikok jutnak eszembe a születésnapi köszöntő fogalmazásakor. Aztán jött az ifjúság újabb szakasza, amikor már elválasztott bennünket a távolság. Vörös László Kalocsán töltötte sorkatonai idejének egy – szerencsére nem túl hosszú – időszakát, engem a Dunántúlra vezényelt a sors képében megjelenő Kiegészítő Parancsnokság.

Vörös Lászlót a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsésztudományi Karára vették föl, s ott végzett magyar–történelem szakon. 1962-től az egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén oktat, s ledoktorál. Megnősül, Nelli, a feleség egyetemi kollégiumi igazgató. Publikál a Tiszatájban, irodalomelméleti, esztétikai és filozófiai tanulmányai főként az Acta Historiae Litterarum Hungaricum című egyetemi gyűjteményben jelennek meg.

Bekapcsolódik a Tiszatáj c., Szegeden megjelenő – de immár országos jó hírnévre jutott – folyóirat munkájába. Cikkeivel is, de 1968-tól rovatvezetője is lett a lapnak. Jómagam akkoriban a minisztériumban dolgozván jobbára csak értekezleteken találkoztam egykori padtársammal, s mi sem természetesebb, hogy az értekezleteken is általában egymás mellett ültünk. Vörös László mindig jegyzetelt. Ezekből a jegyzetekből talán egyszer kikerekedik az akkori évtizedek „folyóiratpolitikája". Voltak dicséretek és letolások, mint egykor az iskolában...

A folyóiratnál Vörös László 1972-ig volt rovatvezető. S a lap körüli nagy viharok (ez is megírásra vár Ilia Mihály és Vörös László, s talán a jelenlegi főszerkesztő tollából...) után 1975-től vállalja a főszerkesztői munkát.

Illyés Gyula Naplójában így minősítette egyszer a lapot: „A Tiszatáj is olyan vonalat követ, mely a magyar társadalomnak hagyományos derékvonala: baloldaliságnak és a nemzeti érzésnek összekapcsolása." Ezt a „derékvonalat" biztosította Vörös László főszerkesztősége idején (s a lap azóta is). Keveset publikál, de egyre többet olvas. S közben persze az egyetemen, ahol főállásban tanít, tanársegéd, adjunktus, majd docens. S megírja kandidátusi disszertációját. Filozófiából.

Részt vettem a védésen az Akadémián, ahol az egyik opponense jó sokat késett, majd elég hányaveti módon adta elő bírálatát. A közönség soraiból fölpattant nagy hírű egyetemi tanár indulatos szavakkal utasította vissza a tudománytalan, illetlen oppozíciót. Vihar készülődött a népes teremben. De Vörös László higgadt, érvelő válasza – világos logikával előadott érvelése – eloszlatta a viharfelhőket.

Viharfelhők pedig gyűltek állandóan Szeged ege fölött, a Tiszatáj egyes közleményei miatt. Sokfrontos harcot kellett vívnia a Tiszatáj kis csapatának. A helyi hatalmasságok értetlen, s állandóan fölfelé tekintő fenyegetése mellett a felülről jövő „telefonbírálatok" sokaságát kellett kivédeni, elhárítani, hogy a lap fönnmaradhasson.

Az egyik vihar közepén még az írószövetség akkori választmányának is meg kellett védenie a lapot. Nagy vita volt, majd erős biztatásra az egyik idős, tekintélyes budapesti író állt föl, aki egyébként azt hiszem, életében nem járt Szegeden, de publikálni meg végképp nem a Tiszatájban publikált – nos, ő védte meg Vörös László főszerkesztőt, valahogy így: „Márpedig az a Veres Zoltán kitűnő főszerkesztő" – mondta a jeles író. Az írónak abban az évtizedben ez volt az egyetlen fölszólalása az írószövetség választmányi ülésein. Védték, védtük a Tiszatájt, a főszerkesztőt, mert rászolgált, s rászorult. S megmaradt.

Vörös László azóta is a Tiszatáj szerkesztőségének elnöke, a Tiszatáj Alapítvány kuratóriumában is dolgozik, de legfőbb munkája a hosszan készülő nagy Magyar Irodalmi Lexikon korszakszerkesztői (XX. század!) feladata. Aki ismeri a magyar filosztársadalom „adatpontosságát", az el tudja képzelni, hogy milyen hálátlan és hatalmas munka a hanyag kéziratokat pontossá tenni, minden adatot ellenőrizni, ehhez Vörös László higgadtsága, nagy szorgalma és munkabírása kell. Hatvanévesen is.

A következő akadémiai lexikon szerkesztőjének ajánlom a fenti néhány sort a Vörös László címszóhoz.

Jó munkát, barátom!

Funk Miklós

TANULMÁNY

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

„Nemet intek én is"

ILLYÉS HAZATÉRÉSE ÉS MŰFAJÉBRESZTÉSE

Babits az 1928 karácsonya előtti zeneakadémiai esten tartott bevezetőjében az elhangzott versekből kihallja nemcsak „az Ég üzenetét", hanem „az eleven Föld erős szagát is", legalábbis így fejezi be a fiatal költőkről szóló ajánlását, amely a *Nyugat* 1929. januári első számában jelent meg. Azt hiszem, bármennyire „történetietlennek" látszik is, megválaszolható a kérdés, kire-kikre gondolhatott Babits, amikor a népük szívének primitív dobbanását megérző – Illyés Gyula, Erdélyi József, Sárközy György –, az emberi önzés lihegését kihalló – Szabó Lőrinc, Berda József, Németh Andor –, s a proletár külvárosok jaját megéneklő – József Attila, Simon Andor –, őt akkor jó értelemben vett meglepetéssel érő szerzők költői magatartásáról beszélt. Hogy Babits az irodalmi élet valóban jelentős szervezője, igazi irodalmi szerkesztő volt, azt bizonyíthatja – akarva-akaratlanul – az *Uj Anthologia*, amely – már akkor is nagy késéssel – 1932-ben jelent meg *Nyugat*-kiadásként, s amelyet Babits állított össze, tulajdonképpen a négy évvel korábbi estre (is) visszamutató módon. A gyűjtemény alcíme: *Fiatal költők 100 legszebb verse*. (Külön tanulmányt érdemelhetne a kérdés, ki miért maradt ki, ki került bele újonnan, illetve ki szerepelt több vagy kevesebb verssel, mint az esten; a különbség vizsgálata jelezhetné, hogyan változott meg négy év alatt Babits viszonya a fiatal költők egyikéhez-másikához, illetve mennyiben alakult-változott az ízlése.) Mindenesetre, négy évvel az Est után Babits érzékelte, hogy „a líra nem halt meg"[1], hogy az új nemzedék: „új módja az érzésnek és látásnak". A kötet szerzői – a legcélszerűbb, meg nem különböztetett módon – abc-rendben követik egymást: Bartalis János, Bányai Kornél, Berda József, Déry Tibor, Erdélyi József, Fekete Lajos, Fenyő László, Fodor József, Gulyás Pál, Győry Dezső, Illyés Gyula, Imecs Béla, József Attila, Komjáthy Aladár, Komor András, Marconnay Tibor, Marschalkó Lia, Mécs László, Mollináry Gizella, Nadányi Zoltán, Nagy Emma, Németh Andor, Rozványi Vilmos, Sági Márta, Sárközi György, Simon Andor, Strém István, Szabó Lőrinc, Szenes Erzsi, Tass József, Török Sophie, Zsolt Béla. Babits róluk szóló bemutatásában éppen az az érdekes, hogy a formai szempontok vizsgálatát helyezi előtérbe, s látszólag nem talál eltérést, meglepő újdonságot, mint írja: „Hangjuk első pillantásra nem látszik korszerűbbnek. Ami újat, forradalmit a formában mutatnak, azt még az előttük járóktól örökölték." De láttatni próbálja azt is, amit önmagától idegennek tart, illetve, amit örömmel üdvözöl, mert úgy véli, hogy a hozzá-hozzájuk (az ő nemzedékéhez) való „visszatérés" a korabeli modernség igazolása is lehet, legalábbis ez olvasható ki a következő megnyilatkozásából: „Az új nemzedék inkább kezd visszatérni már a kötöttebb és konzervatív, sőt egészen ősi formákhoz." Jóslásba is bocsátkozik, amikor úgy véli, „az új nemzedék lírája mélységesen pesszimista vagy naivul és petőfiesen forradalmi, mindenesetre egyszerű lesz,

puritán és tárgyias". Formatörténeti szempontból lényeges, hogy Babits szerint az új nemzedék „nagy cselekedete" nem más, mint „a magyar hangsúlyos verselés rehabilitálása". Ehhez köti a költői magatartást befolyásoló meggondolásait is, amelyek szerint „a népies magyar költészetnek nemcsak versformái, hanem már-már elerőtlenedett műfajai is újraifjulnak itt és mai színt kapnak: a népi életkép, a *tárgyias epika*". (A kiemelés tőlem: Sz. L. S.)

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Babits pontosan érzékeli, s egyébként meg is nevezi azt a folyamatot, amelyet – éppen az ő szavával – ma is „új népiességnek" nevezünk. Érdemes figyelnünk rá, hogy meglátását igazolandó, a számos fiatal költő közül hármat nevez meg és idéz is. Amikor e fiatalok egységélményéről ír, azt mondja, hogy több mindenben hasonlítanak: „eggyek az egyszerű és ősi érzések kultuszában, a cikornyák és külsőségek megvetésében, a szegénység szeretetében, a szabad természet mély átérzésében [...] eggyek a magyar lírai érzésvilág egy új hullámában. [...] Egyikük énekbe is zendíti ezt, s az ének himnikus szárnyalást kap." S amit itt idéz, az nem más, mint Sárközi György *Fiataloknak* című versének következő részlete:

Mindnyájan egyet énekelünk, mint a virágok egy napra
nyílnak,
S mégis ezer színnel táplálja őket a föld,
Más-más zenével mindnyájan egyet énekelünk, igaz
torokkal
A mi dalunk mindenütt kinő a földből, mint a zizegő
páfrány,
Fölserdül a fészkes lombokig s ébredve velünk
Zsolozsmáznak édes öcséink: az éjszaka erdejének
madarai,
Szárnyalva ők fonják tovább a mi zenénket a vak
magasban
Ezüstös húrjainkat fölhúzzák a csillagokig
S a sötétség szárnya zendítve súrolja a remegő hárfát

Ugyan külön is jelzi a bevezetőben Babits, hogy a versek vagy oldalak számát, amit az egyes költők elfoglalnak, nem szabad kritikának vagy értékmérésnek tekinteni, az azért mégsem véletlen, hogy kiket említ meg név szerint is, illetve kinek a versét „elemzi" is, idézve is, amikor általában akarja értékelni a fiatalokat: „Költők ők mind, azaz királyok a maguk birodalmában; ... Mint azok a mesebeli kilenc fiúk, akik addig járták az erdőt, míg útjukat tévesztvén, változott belőlük kilenc hegyi szarvas: ahogy a magyar költő csodálatos román balladájában olvassuk (mely mégis annyira magyar)." Az itt idézett mű Erdélyi József *A szarvasokká vált fiúk* című verse:

Édes jó atyácskánk,
eredj haza szépen
anyánk küszöbére,
mert mi nem megyünk már
Ágas-bogas szarvunk
nem fér be az ajtón,
csak a hegytetőkön,

a mi testünk nem tűr
fonott-szövött inget,
csak leveles ágat,
a mi lábunk nem lép
tűzhely hamujába,
csak leveles ágra,
a mi ajkunk többé
nem iszik pohárból,
csak iszik forrásból.

Sárközi és Erdélyi mellett harmadikként Illyés Gyulára hivatkozik a költő, s a *Három öreg* című verset idézi példaként. Úgy véli, „a fiatal költők, nagyrészben maguk is a nép, a százados szelíd szegénység gyermekei, visszaszállnak a szegénység egyszerű érzéseihez, nyelvéhez, gondolkodásmódjához, s százados emlékeihez, mitológiájához, fantázia-kincséhez is." Ezeket a költőket olvasva *„mély* és *primitív magyarság* levegője" csapja meg (a kiemelés tőlem: Sz. L. S.), de – teszi hozzá – „ez a magyarság kifejezetten nem nemzeti, hanem népi, olyan értelemben, mint ahogy a Petőfi költészete is a maga korában nem nemzetinek, hanem népinek látszott." Jelentősnek látja a különbséget a maga nemzedéke s az utánuk jövők között a költői magatartásformára vonatkozóan, s tettüket forradalomnak minősíti, „mintahogy – írja – új tömegek betörése és befogadása mindig forradalom, s mintahogy ennek az új népiességnek legigazabb képviselői valóságos forradalmárok, a Petőfi-féle típusból, hivő és szabad lelkek, a világítélet álmával szívükben, s apokaliptikus csillagokkal látóhatárukon." S ekkor vált át Babits egyes szám harmadik személyre, mintegy jelezve, hogy most már egyedien a választott költőről – Illyésről – és verséről, a *Három öreg*ről beszél, amelyből nyolc szakaszt választott ki szavait igazolandó: „az ifjú költő népe reprezentánsának érzi magát, s a hivatottság teljes pátoszával szólal meg:

Most ébredek reá,
mért kellett nekem tanulnom,
mért kellett egykor zokogva
idegenbe kiindulnom.

Azért kellett talán
dalolni száz holt parasztnak
és tűnődni szántás közben
hogy egykor én megszólaljak.

Tán azért nyelte le
haragját régmúlt időben
egy jobbágy vad ura előtt
hogy még én se feledhessem.

Csattogott az ostor
a jobbágy ajkát harapta,
hogy az a jaj egykor fényes
hanggal szálljon a magasba.

Nemet intek én is
s kiáltok is e világra
és kiáltva és biztatva
nézek egy új pirkadásba.

Cselédházak népe,
történelem mostohája,
kerekedj föl a pusztából
egy új nagy honfoglalásra.

Itt állok a földön
amely neked igértetett,
nyögő fa vad vihar előtt
hajladozok, integetek.

Repüljetek szavak,
kiáltsatok ti emlékek,
zúdulj föl nép, sustorogd szét,
hogy a nevedben beszélek."

Babits fantasztikus érzékkel választja ki éppen ezt a verset – amelyet egyébként, a másik két idézett vershez hasonlóan, az antológiában nem is szerepeltetett –, érzékelte ugyanis azt a folyamatot, ami – minden látszólagossága ellenére – valójában igazán modern gondolkodásra vallott a korban, azt tudniillik, hogy Illyés egy elbeszélő költeményben szól arról a világról, melyet érdemesnek tartott az általa történt „megszólalásra".

Ugyanakkor hadd hívjam fel a figyelmet a modern magyar líra egy jelentős irodalomtörténeti pillanatára, „egy különös honfoglalásra", arra, amikor ugyanebben az esztendőben, 1932-ben, a *Korunk* decemberi számában együtt-egyszerre jelent meg Illyés Gyula *Hősökről beszélek* és József Attila *Invokáció* című műve. Illyés a zsellérekparasztok, József Attila a munkások küldöttjeként szólal meg. Erre figyelt föl Gaál Gábor is, a Korunk főszerkesztője, amikor így emlékezett vissza az 1932. esztendőre: „Csak a dolgokra figyeltünk, s nem a kitalálásra. A költészetet, a verset is csak akkor soroltuk a lap közleményei közé, amikor a magyar versben, épp a mi kezdeményezésünkre, Illyés Gyulával és József Attilával, akik innen is indultak, megjelent ismét a magyar költészetben az életközösségbeli, a társadalmias látománya."[2] (A kiemelés tőlem: Sz. L. S.)

A *Nyugat* költőinek felfokozott személyességét Illyés és József Attila nemzedékének „társadalmias látománya" váltja fel, ezt gyakran hangsúlyozta irodalomtörténetírásunk, ritkábban szólt azonban arról, hogy ugyanakkor mégis „én-költészet" is egyúttal e nemzedék életműve, még ha nem is a babitsi értelemben. A lírai személyesség költészete ez, mégpedig annak a feladatnak megfelelve, amelyet éppen Illyés útmutatását követve így fogalmazott meg az őt több tekintetben követő Csoóri Sándor: „...úgy írni verset, ahogy a legbensőbb titkait bízza rá az ember a barátjára... Riadtan figyeltem föl a saját verseimben és másokéban is valami kiábrándító személytelenségre. Személytelenségen ez esetben nem azt értem, hogy nem írunk személyes dolgainkról, hanem azt, hogy nem a legszemélyesebbről írunk... Legismertebb példa Villoné, a bordélyházi balladáival, Illyés írja: ha Villon nem a legközelebbi barátjának szánja ezeket

a verseket, bizonyára százszorta finomabbak, visszafogottabbak: több bennük a szerelmi máz, az önsajnálat, a testiséget eltakaró lírai pára, vagyis a múlandóbb anyag [...] példája nem csupán egyéni példa, de filozófiai és esztétikai is. Azt bizonyítja, hogy a költészetre érvényes talán leginkább az ellentétek dialektikája. Az a legközösségibb vers, ami – már-már végletesen – a legszemélyesebb."[3]

De fölmerülhet a kérdés, honnan jön e jellegzetes költői magatartásforma, honnan e személyesség? Válaszul újabb kérdés következhet csak, amelyet – meglepő módon – a szakirodalom szinte föl sem vetett: *milyen szándékkal, milyen elképzelésekkel, egyáltalán miért jön haza Illyés Párizsból?* Hiszen csak 1921-ben jelenik meg – év nélkül – itthon a *Népszavá*ban első verse, nem sokkal az érettségi után ugyan beiratkozik a pesti bölcsészkarra, mégis az emigráció mellett dönt. Szinte az irodalmi élet ismerete s mindennemű „ismertség" nélkül vág neki az útnak, hogy Bécs és Berlin után Párizsban leljen otthonra. „Iskolái", itthoni indíttatása Párizsban teljesednek ki, a város a szabadságot, a lehetőségek végtelen variációit nyújtja: odaérkezésekor egy bányászsztrájk előkészítésében vesz részt, a Sorbonne óráin ifjúkora eszményképéről, Jaurèsről hall Bouglé professzortól, tanulságosnak érzi, hogy egyszerre három „társadalmi rend" életét élte: diák, munkás, művész[4]. 1926-ban (nem sokkal Yvan Goll nemzetközi antológiája után) Gara Lászlóval közösen modern költői antológia kiadását szervezik meg, huszadik századi költők verseit jelentetik meg franciául Adytól Illyésig. Ugyanekkor Marcel Sauvage lapja, a Partisans különszámában (amelyben Illyés *Orosz Anna* című versével szerepel) megjelent *Verbe Hongrois* című, a harcoló magyar fiatalok helyzetéről szóló írásból megtudhatjuk, hogy Illyés a *Le Journal Littéraire*, a *Voix du Peuple*, a *Proletaire*, a *Revue Littéraire* és a *Quotidien* munkatársa is volt.[5] Három év alatt huszonnyolc fordítása jelenik meg, a szerzők: Sauvage, Yvan Goll, Vincent Huidobro, Apollinaire, Éluard, Tzara, P.-J. Jouve, Cendrars, Cocteau, Guilbeaux (Sauvage, Cocteau és Tzara avantgarde drámáit is fordítja).[6] Penke Olga hívja fel a figyelmet arra, hogy csaknem egy időben írja első verseit Éluard-ral, és egy ideig a közvetlen közelében dolgozik.[7] A kérdés – úgy vélem – ezek után egyértelmű s megismételhető: hogy jut eszébe Illyésnek a gondolat: hazajönni, hiszen azt latolgatja: ne francia nyelven írjon-e végérvényesen? Mi történik akkor, ha Illyés Párizsban telepszik le, és francia nyelven, akár álnéven ír, mint annyi nem francia származású költő? Bizonyára avantgarde költő marad, jóval hosszabb ideig, mint így, talán végérvényesen. A másik kérdés – töpreng Tüskés Tibor – talán még fájdalmasabb: ha francia nyelven ír, ha francia költővé válik, népszerűbb, ismertebb, híresebb lesz-e a világon? Hiszen maradhatott volna, mint Chagall vagy Tzara, s a fehérterror Magyarországa se vonzhatta túlságosan. „De a kérdésre nem lehet válaszolni." – vallja Tüskés, s azt mondja: „Hiszen Illyés egyszer már döntött Párizsban. Nem lett francia költő. Elképzelni sem lehet egy francia nyelven szóló és onnét magyarra fordított Illyés Gyulát. A világ egy francia költővel talán gazdagabb lett volna, de mi minden bizonnyal szegényebbek lennénk. Egyetlen író van csak, az, akit Illyés Gyulának ismerünk, aki a nevéhez fűződő életművet megalkotta. A Párizsból hazatérő Illyés Tótfalusi Kis Miklós, Apáczai, Pápai Páriz, Szepsi Csombor Márton, Zrínyi Miklós útját követi."[8] Mindez valóban igaz és szép, de a máról visszatekintő olvasó gondolhatja-gondolja így. Keressünk „józanabb" okot és indokot a hazatérésre. A legkézenfekvőbb az, hogy látni akarta az édesanyja, s mert lejárt, hatályát vesztette az öt évvel azelőtt az ifjú diák ellen kiadott körözőlevél, mert a család előkelőbb ága tett róla, hogy Tolna vármegyében ne legyen hatályos.[9] Ez elfogadhatóan *emberi* lehetőség, indok a hazatérésre, de nem a végleges maradásra, s nem egyeztethető össze a *költői* életúttal-magatartással.

Megkockáztatok egy másik - valóban költői magatartásformát hordozó - döntési lehetőséget, amely bizonyíthatóan érvényes a kor Illyéshez hasonló más alkotóira is: Illyés akkor tér haza Franciaországból, amikor a hozzá hasonló avantgarde költők is lépéseket tettek a közösségi művészet, a közösségi társadalom eszméjének megvalósítása felé (ez a folyamat jellemezte az 1926 és 1936 közti évtizedet), el akarták hagyni s többen el is hagyták Párizst, mert úgy vélték, a civilizációnak, az individuálisnak, Európának „vége", s Dél és Kelet felé és az „egzotikus", a „primitív", a népi kultúra felé kell hogy induljanak, a népi színjátszáshoz kell fordulniuk. Bizonyságul lássunk példákat: Breton, Éluard, Aragon, Benjamin Péret 1927-ben belép a kommunista pártba, Breton Mexikóba utazik, Aragon orosz nőt vesz feleségül, lépéseket tesz a szocialista realizmus felé, megírja a *Paysan de Paris*-t (Illyést paysan de Danube-nek nevezi) - Illyés hazatérte után kritikát ír a műről[10] -, Mexikóba utazik, Éluard Spanyolországba megy, Péret Brazíliába (felforgató eszmék miatt börtönre ítélik), majd Spanyolországba, utána Mexikóba, Amazóniában pedig mítoszokat gyűjt, Antoin Artaud fokozatosan elmarad, mert a politikai forradalom nem izgatja, Mexikóba, Balira utazik, Jacques Prévert a népi színjátszáshoz fordul, forgatókönyveket ír, Robert Desnos (érdekességként: a hipnózis kipróbálásánál ő a médium) újságíró lesz, szakít a marxizmussal, a Népfront egyik alapítója, Spanyolországba megy, René Daumal indiai útra indul, Michel Leiris az etnológiához fordul (Dakan Djibuti misszió), politikai szerepre vállalkozik, útját Afrika, Egyiptom, az Antillák, Kína, Japán, Kuba fémjelzi, afrikai himnuszokat ír, Saint-John Perse Guadaloupe-ban születik, diplomata lesz, kínai útja után külügyminiszterhelyettes, a belga Henri Michaux Törökországban, Afrikában és Ázsiában tesz utazást. S ugyanekkor - ne csodálkozzunk! - ugyane szándékoktól vezérelve Illyés a saját hazáját s a „pusztát" választja magának, s még ebben sem kell különlegeset látnunk, hiszen a Martinique-ben született Aimé Césarie is visszatér hazájába, előbb kommunista, majd „népi", aki nemzeti sorskérdésekről ír színműveket, Supervielle Uruguayban született s Párizsból hazatérve ő is nemzeti költő lesz, a bolgár Zdanyevics is visszatér Bulgáriába s a harmincas évektől óbolgár szonetteket ír. Hogy Illyést is hasonló szándékok vezérelték, nézőpontja sokban azonos volt a francia avantgardéval, neki is célja volt megtanulni a modern kultúrától messze álló néptől a közösségi költészetet, a naiv tárgyiasságot (s nála ez majd éppen ezért tudatos lesz s nem naiv, mint Erdélyinél), arra több bizonyítékunk van. Amikor Gide *Voyage de Congó*ja kapcsán elgondolkodik, ezt írja: „Fölvillant előttem is egy írói útinapló. Van egy világrészem, egy tanulmányra érdemes tájam. S milyen sok előnyöm a fölfedezéshez! Kitűnően beszélek magyarul, ismerem a magyar társadalom mélyrétegét: a magyar vidéket. Írói feladat lesz, ha megnézem, európai szemmel, hogy ott milyen állapotok vannak; hogyan is él egy halálra gyötört nép, nem Afrikában, hanem Európában." A másik bizonyosság a hazatérés során „születik", akkor, amikor Landler Jenő és Lukács György felszólítására Bécsben meg kell szakítania útját. A beszélgetés során, úgy érzi, sarokba szorítják, mégis ragaszkodik elképzeléseihez, amelyeket így fogalmazott meg vitapartnereinek: „Meglepően sok közös jegy lévén a nép művészi szemlélete és a legújabb művészi kifejezési formák között, kísérletet kellene tenni e kettő mintegy közlekedőedényszerű összekapcsolásával. Új képeit Picasso, új márványait Liphschitz a néger művészet megértése, átérzése alapján alkotta. Természeti törvény - ízlés-visszaközlekedés tehát, hogy a négereknek viszont Picasso művei tessenek, illetőleg csakis azok tessenek. Ez kiszámíthatatlan jelentőségű, mert hisz a gyarmati népek forradalmi felszabadítása épp most van soron. A két forradalom - a társadalmi s a művészi - találkozása itt máris biz-

tosított! De voltak Európának is gyarmati sorsú népei. Igen, a Duna-völgyiek! De most ez előnyt is kínál, kulturálisan!" A beszélgetés során a költő egy másik gondolatával is szembesült a proletár-vezérekkel: „A magyar proletárforradalmat leverték, a magyar munkásságot úgy kivéreztették, hogy aligha lesz rövidesen ereje új rohamra. De ha most osztályostársa, a parasztság venné föl nyitányul a fegyvert? Mint lám Bulgáriában is... ha tehát nálunk, nagyobb előkészítés után..." Az ebéd utáni párbeszéd egy része pedig így hangzott: „Egyszóval maga futurista versekkel kíván szólni az éhező magyar parasztokhoz. – Igen! Épp csak a futurizmust ma szürrealizmusnak hívják. – Mindegy. – Nem mindegy! – Jó. Azzal sincs egyedül. Egyszóval az istentől sem értett dadaista verseket nekik, hogy fölkeljenek? – Azt. – De hisz maga sem olyat ír. Amit maga ír, még én is értem. – Mert még az elején vagyok! Igen: a fejlődésnek! – S ezt akarja Magyarországon tökéletesíteni? – Igen. – A magyar élmények hatása alatt akar hibátlan futurista, konstruktivista, meg nem tudom még milyen költeményeket írni? – Pontosan. Csak ott sikerülhet. Ha akármikor is. Mert a naturalizmus még nem minden fejben halt meg. – S addig? – Előre, csak előre mindenben. Cselekedni, cselekedni az igét! Hogy tetté váljon. Ezt mindig lehet. Azzal nem szabad várni. – Ennek csak a vége homályos nekem. Rögtöni tömegakciókra is gondol? – Akár arra is. – Hol? – Ahol tömeg van. Egy színházban például; ahol valami népbutítót játszanak... A proletariátus szeme ilyesmitől is kinyílik. Nagy nemzeti temetést, Anatole France-ét is megzavarták ők. – Párizsban. – Természetesen. – Ne feledje, maga csak onnan jön, de nem oda megy. Vigyázzon a fejére. – Az ember a tisztaságának egyszer elért csúcsára vigyázzon. Hogy el ne zülljön: lejtőre ne kerüljön! Bárhová megy! – Bőrére azért vigyázzon."[11]

Hogy mennyire bonyolult helyzetbe kerül Illyés hazatérése után, azt láthatjuk abból is, hogy nem tud mindjárt egyértelműen dönteni: merre is induljon. Már címével is jól jelzi ezt a folyamatot Tasi József tanulmánya: *Korszakok, korszakváltások Illyés Gyula költészetében* (1920–1939), fölhívja a figyelmet arra, hogy az első kötet – *Nehéz föld* (1928) – a hazaérkezése, a második – *Sarjúrendek* (1930) – a beérkezése és a széttekintése, s csak a *Rend a romokban* (1937) nagyon egyenletes színvonalú, szinte csak remekművek tárházát jelentő kötettel válik végleg nemzeti költővé. Utalva a *Szerelem* ciklus 8. versére, melyben hárman isznak együtt a tanyasi kocsmában, egy vén béres, a vacsorájára váró molnár és a betévedt költő; hárman háromfelől jöttek, a kocsma is hármas útkereszteződésnél fekszik, mielőtt elindul, sokáig tűnődik, melyik útra térjen, Tasi megállapítja, hogy „a költő előtt valóban három út kínálkozott hazatérése után: a mozgalomban – akár az illegális mozgalomban is – folytathatta volna az emigrációja előtti és alatti életformáját; fennállott az ellenforradalmi rendbe való sima beilleszkedés lehetősége és a földből, a népből való megújulás. Nyilvánvaló, hogy Illyés a harmadik utat választotta, bár a másik két lehetőség is meg-megérintette."[12] Azt mondhatnám ismét, ma már „nyilvánvaló", de lássunk csak néhány példát, nyomon követve a „valóságot"! Irodalmi tevékenységét hazatérte után az avantgarde jegyében folytatja, Kassák folyóirata, a *Dokumentum* közli, amelynek szerkesztőbizottsági tagja is lesz. Itt jelenik meg nagy fölháborodást kiváltó cikke, melyben a szürrealisták manifesztumaira emlékeztető meghökkentő és polgárpukkasztó szándékkal verseskötetként, a magyarországi irodalmi mozgalmak legkimagaslóbb alkotásaként elemzi a telefonkönyvet, a szimbolizmus ködösségétől eltávolodott, a valóságot hidegen látó és festő modern költészetként üdvözli: *Budapest és a Budapest környékén lévő m. kir. távbeszélő hálózatok előfiz. és nyilv. állomásainak betűrendes névsora. A bpesti m. k. távíró- és távbeszélő igazgatóság előszavával.* Címében is meghökkentő a másik, ugyanitt megjelent fordítás-

kritikája: *Új francia költők, vagy a bemázolt szultánok cilinderben.* A két fordító értékelő és fordítói munkáját méltatlannak tartja a lefordított költőkhöz. A kritika hangvétele itt is francia társainak merészségére emlékeztet: „Ökör tévedt a kertbe" – írja, majd ezt: minden fordításuk „egy vieille putain".[13]

Nem véletlen, hogy az első kötet megjelenése után, a *Nyugat*ban írt kritikájában Németh László is felfigyel Illyés többszólamúságára, klasszikus és szabadversekről beszél, s örömmel üdvözli a „tárgyias" verseket, az „absztraktakat" viszont szellemi „útvesztőként" jellemzi, ellenérzéssel fogadja mindazt, ami nem a hazai földből sarjadt. Verseiből a népdalszerűséget emeli ki, csakhogy idézett példája – értelmezésem szerint – jellegzetesen szürrealista: „Szűzi tejjel teli / bögréje a holdnak / döntsétek fel úszó felhők / szomjasak a holtak." E kérdéskörrel kapcsolatban Fejtő Ferenc – már címében is *(Világnézeti poligámia – avagy felsülésem Illyepusztaival)* – szarkasztikus pamfletjében ironikusan így ír a költőről: „Régóta figyelem életét és bűvészetét."(a kiemelés tőlem Sz. L. S.), majd néhány évvel később, a megbékélés szándékával megfogalmazott *Pont egy viszály után* című írásában a következőképpen jellemzi: „Illyés Gyula tudta, miről van szó a világban. Szürrealista és marxista volt, mielőtt hunságra adta volna magát." Németh Andor is értetlenül áll Illyés átalakulása előtt, úgy véli, egy csapásra megváltozott, „versei semmit sem árulnak el abból, amit a messze, külső világban tapasztalt." Az átalakulás időszakát 1927 szeptemberétől a következő év márciusáig tételezi s így írja le: „...elrakja a francia ruhaneműket és újra parasztnak öltözik."[14] Minderre találhatunk magyarázatot azért: egyrészt figyelnünk kell arra, hogyan gondolkodott a költő a szabadversről: „A szabadvers a legkötöttebb vers, ilyet a legnehezebb írni, mert ott helyben kell a poétikáját, a ritmikáját, a megkötöttségét kidolgozni. A költő kitalálja a maga szabadverse törvényét és rendszerint csak ritkán változtatja meg."[15] Másrészt: tudjuk, hogy Illyés mintája nem Breton és Tzara, hanem Éluard és Aragon volt, azaz nem az automatikus írásra, hanem a kollektív tudattalan felszabadítására esküszik, így könnyebben jut el a konkrét kollektívumhoz (példa lehet erre *Értünk elhulló proletár halottak* című verse), megérinti Éluard szökése az óceániai szigetekre (1924), menekülés- és száműzöttségérzése. Példa lehet erre Illyés *Száműzetésem énekei.* Rimbaud sátánossága teret kap Éluard-nál, Illyés megírja *A hajnalcsillaghoz* című Lucifer-versét. Minden versének „jelentése" van, az első igazi automatikus írására a *Hunok Párizsban* című művében találhatunk csak rá, tegyük hozzá: az écriture automatique ritkán valósul meg igazán a kelet-európai avantgarde-ban (kivételt talán József Attila *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben* című naplója képez), s végül: a francia avantgarde művek sosem voltak mentesek a logikától, bizonyíthatja ezt a manifesztumok szigorú logikán alapuló szerkezete csakúgy, mint Illyés Sub speciae aeternitatisa.

Tovább bonyolítja a dolgot, ha arra figyelünk, hogyan válik ismertté, hogyan kerül kapcsolatba a *Nyugat*tal Illyés. A folyóirat szerkesztőinek – Babits, Gellért Oszkár, Osvát Ernő és az ekkor külföldön élő Ignotus – figyelmét Füst Milán hívja föl a költőre: 1927. március 18-i keltezéssel levelet ír Gellért Oszkárnak: „Engedd meg, hogy a figyelmedbe ajánljak valakit. Illyés Gyulának *A Láthatár* című új lapban megjelent versei közül különösen az utolsó oly jó benyomást tett rám, hogy az illetőnek írtam, küldje be nekem verskötetét. Verskötete nincs – néhány verset küldött, amelyek nem oly sikerültek, mint az említett vers. – Leveléből is azt látom azonban, hogy az illető rendkívül tehetséges, eszes és rokonszenves ember lehet. Jólesnék, ha tudnám, hogy figyelemmel kíséritek munkásságát. (Meg fogom írni neki, hogy ezentúl nektek küldje munkáit.) – Olvasd el, légy szíves *A Láthatár*nak azt a bizonyos versét – *Szomorú béres*

a címe. (Nagyszerűen tud magyarul, s rendkívüli a kifejező ereje.)"[16] Igazán bonyolulttá akkor válik a dolog, ha tudatosítjuk magunkban, hogy ezt a verset költőnk nem itthon írta, hanem még Szent Lajos szigetén, szemben a Lambert-palotával.[17]

Ettől (1928 a „betörés" éve) kezdve jelennek meg előbb kritikái, majd versei is a *Nyugat*ban, s hamarosan igyekszik megfelelni mind párizsi, mind itthoni indíttatásának, vissza akarja adni azt a szellemi és anyagi útravalót, amit otthonról kapott. „A kétkezieknek, a nincsteleneknek [...] akarom leróni hálámat" – írja, s ezért akar azonosulni a parasztok, a zsellérek gondolkodásával, az aktív forradalmi hang ugyan fokozatosan csendesül, de – Cs. Szabó László jelzőivel élve – a „mosolygó forradalmár", a „paraszt Odysseus" mutatja meg magát annak az irodalomszociológiai ténynek a felfedezésében, hogy még az olvasni nem tudó cselédek is ismerik, mintegy hallva „olvassák" – „betéve" tudják – (mert az olvasni tudók felolvassák a többieknek) azokat az elbeszélő költeményeket, amelyeket – úgymond – „ponyvaként", krajcáros füzetként árulnak a hetipiacon, mint a *Lúdas Matyi*t, a *János vitéz*t vagy a *Toldi*t. Tudjuk azt is, hogy a költő első nagy versélménye éppen a *Toldi* és a *Lúdas Matyi* volt. Mint ekkor írt naplójegyzetei is mutatják, tisztában volt tehát a nagyepika népnevelő hatásával, azaz: ha Illyés úgy döntött, hogy az „övéiről" ír az „övéinek", akkor bármilyen furcsának tűnhet is: *konzervativizmusával, hagyomány- és műfajébresztésével lesz igazán modern*, azaz ebben az esetben döntése az elbeszélő költemény műfaja mellett csak látszólagos „visszalépés", csak látszólagos konzervativizmus, valójában nagyon is „modern" gondolkodásra vall. Ezekben az esztendőkben három ilyen típusú műve jelenik meg: *Három öreg* (1931-ben, a szerző kiadásában), *Ifjúság* (1932-ben, Debrecenben, a Juhász Géza és Kardos László szerkesztette *Új írók* sorozatban) és a *Hősökről beszélek* (a kolozsvári *Korunk* 1932 decemberi és 1933 januári számában, csak rejtjelezetten, a szerző monogramjával). Ez az Illyés-triptichon, mint a szakirodalom[18] mondja, valóban csak ekkor és csakis ekkor születhetett meg, kissé naivnak mutatkozó világképét a *Szálló egek alatt* címen egybegyűjtött tárgyiasabb szemléletű versek váltják majd fel. Költői magatartásuk visszautal a *Sarjurendek* (1930) gondolkodására. „Futnék vissza jajjal ahhoz aki küldött" – írta ott, még feltételes módban, s ugyanakkor előre is utal, mégpedig a *Rend a romokban* kezdésére, ahol a már bizonyságot nyert meggyőződés kinyilatkoztatásaként fogalmazza meg: „Nem okosul, ki egykor otthonát / messzire hagyta, csak midőn megtérhet". A virtuális és valóságos „hazatérés" és „otthonkeresés" motívuma vezeti el a költőt gyermek- és ifjúkora tájaira[19], így lesz e három elbeszélő költemény, mint később maga Illyés jelenti ki, „igazánból preludium; egy későbbi mű előjátéka és magva"[20], azaz a *Puszták népe*, az epikus készülődése.

A *Három öreg* megírásának körülményeiről Babits így számolt be: „Aznap ismertem meg, amikor született. Sohasem felejtem el a borús téli délutánt, melyen a költő elhozta s fölolvasta. Izgatottan érkezett lakásomra, még nem ebédelt, egész délelőtt írt, s alig lehetett rábírni, hogy egyék valamit. Zsebében volt a lobogó, égető kézirat, melyre csak az imént tette az utolsó pontot... Szerényen s kissé tétován kezdte a fölolvasást, mégis valami titkos büszkeség lázában, mint aki maga sincs tisztában műve értékével, vagy nem mer hinni benne, ámbár titkon és belülről nagyon is hisz és tisztában van."[21] A legerőteljesebb, kompozíciót meghatározó motívum a hazatérés, a bevezető sorok magatartásukkal a szelídséget képviselik, „stílusukkal pedig a szürrealizmus iskoláját kijárt, valamilyen új népiességnek az útját próbáló lírikusról vallanak."[22]

A közvetlenül ezután írt *Ifjúság* – mint Tamás Attila írja – már remekmű, története a tizenkilences szolnoki csatából menekülő parasztfiú aratócsoportban születő

szerelmi idilljét állítja középpontba, tizenkilencedik századi nemes hagyományokat újítva föl, Petőfi korai remekének, a *Tündérálom*nak adja jellegzetesen népi, reálisabb színekkel megfestett változatát, amelyben az idill alapténye zőjét a nyers valóságmegjelenítés oldja (ilyen egy arra történő utalás, hogy a kis „paraszt-tündér" az orra törlésére is használni szokta a szoknyáját). „A jelen? Nincs. Csak ami Volt, csak amit megjegyeztél..." – hívja föl Tamás Attila a figyelmet Szabó Lőrinc *Tücsökzene*jének másfél évtizeddel későbbi prousti szemléletet tükröző soraira, megállapítva, hogy már az Ifjúságban is jelen van – leheletnyi biedermeieres színárnyalással – az emlékezés-technikának ez a látás- és érzékelésmódja. A műnek igazi keretet adó befejezés „egyszerre valósít meg valamennyit az illúzió*vesztés* és az illúzió-, illetve hit*megőrzés* mozzanatából." A menekülőként megjelenő hős a történet elején „piros pántlikás" sapkáját hajítja el, a záróképben e pántlikák emlékezéssé lényegülnek át[23]: „Emlékeim szép pántlikája, / mit eddig fürge ujjal fontam, / földoblak már a magosságba, / lengj a sziszegő, híg habokban. / Ez volt az ifjúság..."

A *Hősökről beszélek* című elbeszélő költeményben érezhető talán a legerőteljesebben az a forradalmi indulat, az a költői-művészi és társadalmi elkötelezettség, amely ott volt Illyés poggyászában már Párizsban és útban hazafelé is. Érzékelteti benne a költő, hogy a pusztaiak élete a „testvéri összetartás" szép példája s a legkiáltóbb ok az elkeseredésre, a lázadásra: „Ki viszi sorsod jóra, ország? / Nem, aki föl, a bakra lép, / ők, akik lentről nyomják-tolják / rozzant szekered, árva nép, / árva magyarság! Az ezer bajt / elütő nénék, nagyatyák, / öreg kocsisok, bölcs kapások – / az ő szemük lényegre lát, / őket csodáld ország-világ!"

Az eposzi kellékekkel, a propozícióval, a patetikus hanggal, az állandó jelzőkkel, de már címével is Vergiliust idéző műben[24] először mutatkozik meg igazán szélesen Illyés iróniája, hiszen a pusztai cselédeknek a földesurat károsító lopásait meséli el hőstettként, a magtárak és szérűskertek kifosztása hősi várostromként jelenik meg. Talán épp ez a magyarázata, hogy a „paraszt-triptichon" (Babits nevezte így!) nem jelent, nem jelenhetett meg Magyarországon, még a *Nyugat*ban sem, pedig e versét a költő Babits esztergomi, előhegyi házának-kertjének vendégeként írta.

Mi foghatta meg Babitsot e művekben? Többek között az, hogy ezekben a művekben Illyés egy emberközeli harmóniának, egy talán lehetséges világharmóniának, a szabad emberi kibontakozásnak a reményét érzékeltette, de „úgy, hogy az érzékelhető-tapasztalható valóság elemeivel dúsított, ezek viszonylagos gazdagságával mintegy realizált idillnek enyhén klasszicizáló szépségét végül egyfajta modern elidegenedés-élménynyel szembesítette."[25]

Hogyan lehetséges, hogy Illyés, aki senkivel sem került igazán tanítványi viszonyba, ilyen gyorsan közel került Babitshoz? Néhány magyarázat: tudjuk, hogy Illyés első verse, amely 1928-ban a *Nyugat*ban megjelent, éppen a *Szülőföldem* volt. Ezt – a közös szülőföld igézetében fogant verset – olvasta tőle először Babits, s ezután üzent neki, hogy szeretné megismerni. (Még ebben az évben éppen Erdélyi József és József Attila kísérik föl először a mesterhez Illyést.[26]) Illyés ugyanekkor hosszú, kiemelt tanulmányt ír Babits új verseskötetéről, *Az istenek halnak, az ember él* című ről, egy évvel később neki ajánlja önmegszólító lírai önarcképét, a *Pünkösdi ének*et. Babits viszonozza Illyés közeledését, s nemcsak a *Három öreg*ről írt kritikájával, de – mint Tüskés Tibortól tudjuk – egy kevéssé ismert (mert levélben megfogalmazott) megnyilatkozásával is. Amikor 1932-ben – Illyésnek még csak két kötete: a *Nehéz föld* és a *Sarjurendek* jelent meg – a mindössze egy esztendeje működő Janus Pannonius Iro-

dalmi Társaság új tagokkal kívánta bővíteni sorait, és a társaság főtitkára, Lovász Pál Babitshoz fordult: mi a véleménye, ha az egyik megüresedett tagsági hely betöltésére Illyés Gyulát kérnék föl, Babits – többek között – ezt válaszolta: „A magam részéről választásotokat nemcsak szerencsésnek tartom, de meg vagyok győződve, hogy az méltóbb embert a fiatal generációból nem érhetne. Illyés Gyula a magyar lírának nemcsak nagy reménye, de már kész és el nem mellőzhető értéke is. Gyökeresen magyar s mégis európai kultúrájú költő, s az irány, melyet képvisel s részben vezet, a legrokonszenvesebb és legszükségszerűbb újabb irodalmunk fejlődésében. Illyés igazi mély lírai tehetség, s emberi tulajdonságai is a legszeretetreméltóbbak." Illyés 1956-ban így írt e levélről: „Szívesen beleegyezem, hogy Babits Mihály rám vonatkozó sorait felhasználják... Ezeket a sorokat én sem ismertem. Meghatva olvastam őket; meghatva idéztem föl Babits Mihály nemes alakját, ezúttal is."[27] Mindehhez tegyük hozzá, hogy nemcsak Illyés tanult Babitstól, hanem fordítva is, mint Sőtér István írta: „Ha Babits utolsó verseit olvassuk, Illyés sugallatát lehetetlen bennük fel nem fedeznünk."[28]

Talán nem túl kockázatos annak a feltételezésemnek hangot adni, hogy Illyés „paraszt-triptichon"-jának hatása a Babits-életműben sem maradt el, mert amikor azt mondom, hogy a *Jónás könyve* megírásához is hozzájárulhatott, akkor egyúttal arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az itt lejátszódó „műfajébresztés" kölcsönös és nemzedéktől független, azaz: úgy vélem, a *Jónás könyve* megszületésében nemcsak Nietzsche *Zarathustra* és Julien Benda *Az írástudók árulása* című könyve munkál, hanem az is, hogy Babits felméri az illyési műfajválasztás-műfajébresztés jelentőségét, s ő maga is a minél szélesebb olvasóközönségnek szóló „formát" választja. Az „Egyik-másik szívben Jónás szíve még kicsírázik" gondolata pedig emlékeztet Illyés elbeszélő költeményeinek válságérzetet legyőzni szándékozó végkicsengésére.

Hogy Babits Mihályt már megjelenésükkor foglalkoztatták e művek, arra nemcsak az *Uj Anthologia* már idézett bevezetése bizonyíték, de az is, hogy külön cikket szentel a *Három öreg*nek a *Nyugat* 1932 március elsejei számában, ugyanabban, amely egyúttal helyet ad az újabb elbeszélő költeménynek: az *Ifjúság*nak. Babits fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy „a költő messziről jött haza s még magával hozott valami távolságot, ami legfőképpen humorában nyilvánul meg", kiemeli annak jelentőségét, hogy Illyés mintegy visszaidézi Arany és Petőfi versformáit, azokat, amelyek szinte lesüllyedtek a könnyű műfajba, itt – szerinte – a legjellemzőbb versforma „a kényelmes, intim alexandrin", a ritkás és hanyag rímekkel, melyeknek „sokszor oly kedves ízük van...". Háromtételes zeneműnek tekinti a triptichont, s úgy véli, hogy az „a magyar népi líra főnixének új megéledése". Ezek után csodálkozhatunk-e azon, hogy személyes vallomásba fordul át a tanulmány: „Az Illyés otthona az enyém is" – mondja Babits, s ez nemcsak a tájra vonatkozik, de a költői magatartásra is, hiszen így fogalmaz: „S amint e költő otthona az enyém, nem idegen tőlem költői hitvallása és iránya sem. Noha nekem más úton kellett áthaladnom: a magyar líra eljövendő útját és kilátásait én is arrafelé sejtettem, amerre ő (Erdélyivel együtt) már-már megtalálni látszik."[29]

JEGYZETEK

1 BABITS Mihály: Bevezetés. Nyugat, 1929. jan. 1. sz.
2 GAÁL Gábor: A Korunk évtizedeinek margójára. = KÁNTOR Lajos: Alapozás. Kriterion, 1970. 238.
3 CSOÓRI Sándor: Múzsapiac. = A költő és a majompofa. Magvető, 1966. 163–164.
4 FODOR Ilona: Illyés Gyula „Hunok Párizsban" c. regényének születéséről. Kortárs, 1974. 2. 171–183.
5 Verbe Hongrois / Magyar Írás. Paris, 1926. juin, 2e série. Partisans, Revue coopérative internationale. Numero spécial publié en francais.
6 PENKE Olga: Illyés Gyula és a francia irodalom. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Szeged, 1978. 13.
7 Uo. 153.
8 TÜSKÉS Tibor: Illyés Gyula alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi, 1983. 102.
9 Vö.: GARA László: Az ismeretlen Illyés. Occidental Press, Washington. 1965. 47–49.
10 ILLYÉS Gyula: Iránytűvel. 1. kötet (eredetileg: 1927). Szépirodalmi, 1975. 24–29. Az ekkor Párizsból útra kelt költők számbavételében pécsi tanítványom, Nyáry Krisztián dolgozatvázlatát követtem.
11 GARA László: i. m. 47–49.
12 TASI József: Korszakok, korszakváltások Illyés Gyula költészetében. Irodalomtörténet, 1992. 4. 841., 847.
13 L.: PENKE Olga: i. m. 16.
14 NÉMETH László: Nehéz föld. Nyugat, 1929. 1. 376–382.; FEJTŐ Ferenc: Világnézeti poligámia, avagy felsülésem Illyepusztaival. (1932) = Szép szóval. Ars scribendi, Századvég, 1992. 82., 90.; NÉMETH Andor: Írók furcsa élete. Illyés Gyula. Literatura, 1929. 5. 156–158.
15 ILLYÉS Gyula: A világosság szürrealistája. I. m. 667.
16 FÜST Milán levele Gellért Oszkárnak. PIM Kézirattár, V. 3195/327.
17 Vö.: GARA László, i. m. 44.
18 BÉLÁDI Miklós: Illyés Gyula. Magvető, 1982.; TÜSKÉS Tibor, i. m.; TAMÁS Attila: Illyés Gyula. Akadémia, 1989.
19 Vö.: TÜSKÉS Tibor: i. m. 130.
20 ILLYÉS Gyula: Hősökről beszélek. Előszó. Budapest. 1945.
21 BABITS Mihály: Három öreg. Nyugat, 1932. márc. 1.
22 TAMÁS Attila: i. m. 52.
23 Uo. 59.
24 Vö. TÜSKÉS Tibor: i. m. 134.
25 TAMÁS Attila: Illyés Gyula költészetének néhány sajátossága a harmincas években. ItK, 1981. 3. 297.
26 Utal erre M. PÁSZTOR József: József Attila műhelyei c. könyvében, de nem jelzi, kik az emlékezők. TASI József (Mint különös hírmondó. PIM, 1983. 137.) szerint Basch Lóránttól, ill. Török Sophie-tól tudjuk.
27 TÜSKÉS Tibor: Babits és Illyés. Jelenkor, 1983. 11. 987.
28 Uo. 986.
29 BABITS Mihály: i. m. 283.

BODRI FERENC

Illyésék Kállaynál

NEW YORK – 1966. JÚNIUS

„...Voltam Kállay Miklósnál is. Illett megmondani, hogy nem felejtettük el...” – említi beszámolójában Illyés a PEN New York-i tanácskozásáról (június 10–18.) és az ezt követő amerikai körútról (Boston, San Francisco, Washington) visszatérőben, „egy favázas francia tanyaházban”, 1966 zimankós-esős júliusának elején az itt lakó magyar barátok és *Cs. Szabó László* előtt. Rövidke pihenés, apró közjáték, leheletnyi „hazai” ejtőzés a lobogó lángú francia kandallók előtt. A tihanyi házikó és kert távoli álom a poggyászváltások között.

Kiemelkedően hajszás nyár lett az akkori. A belgiumi *Mons* volt az első állomás: a városházán a költő *Köszönet-mondással* június 3-án a költészet knokkei nemzetközi nagydíját vette át. Majd New Yorkba repült, a kongresszuson *Független-e az író?* címmel francia nyelvű beszédét mondta el. *Gách Marianne* augusztusi interjújában élményei között *Gara László* haláláról, *Zilahy Lajos* magyar olvasmányairól, a színész *Szabó Sándor*ral folytatott ízes beszélgetésről nyilatkozik, folytatja utóbb maga az *Amerikában* című rövidke beszámoló lapjain. De néhány hét után egy grúziai utazás következett.

Illyés sem a közvetlen beszámolókban, sem a *Naplójegyzetek* 1966-ban írt, főként utazásokról és találkozásokról szóló lapjain jó okkal nem írta le az egykori magyar miniszterelnök, *Kállay Miklós* (1887–1967) nevét. Bár sok más nevet említ, akivel egy-egy kézszorítás akkor kivételesen bátor gesztusnak tekinthető.

A miniszterelnöknél tett látogatásról Cs. Szabó mondata előbb jelent meg (*Hunok Nyugaton* – München, 1968), mint Illyés beszámolója, hiszen a látogató csak nyolc év után írja le *Naplójegyzetei*ben (1974. november 4.) az egykori délután élményét és eseményeit. Amikor a sértett visszavonultságban és már súlyos betegségben szenvedő *Márai Sándor* egy ekkori kegyetlen naplórészlete, az írótárs tájékozatlan és keserűen vádaskodó kirohanása elébe került. Márai Cs. Szabó könyvecskéjét kapta meg postán majd hat évvel annak megjelenése után, bár Illyésék amerikai jelenlétéről az egyidejű sajtóból értesülhetett. Ez idő tájban ő is New Yorkban tartózkodott, de Illyés neki szóló és feltehetően találkozóra invitáló levelére sem válaszolt. Erről 1966-os naplójában nem ír, legalábbis a saját kiadású kötet jegyzeteiben Illyésről, akár a PEN-ről semmi nem olvasható. Az *Irodalmi Újság* e nyári számai a *San Gennaro vérét* ünneplik, közlik Illyés Monsban elmondott beszédét, *Márer György* New York-i Illyés-interjúját július elején. Márai gyaníthatóan forgatta az ekkori lapszámokat, hasonlóképpen „a helybelieket” is. Napi tájékozottságáról a napló árulkodik.

De csak az *„ikonografusnak”*, Cs. Szabó Lászlónak az Illyéssel közös emlékekről és találkozásokról szóló remek „útikönyve” bosszantja fel esztendők után. Az egykori PEN-találkozót *„irodalmi búcsújárásnak”* minősíti az 1974-es napló, *„kormánypénzen külföldi propagandakörútnak”* Illyés meghívását és utazását, de vannak itt ezeknél bántóbb tévedései, kegyetlenebb ítélkezései. Bár mi aligha bíráskodhatnánk bűntelenül önpusztító bezárkózása, öntépő negációi, minden élőt vádló magánya felett. Illyés sem ítélkezik. Inkább az emlékét mondja el.

„...Egy könyvecske, melyet most hozott a posta, megemlíti – írta Márai –, *hogy a kiváló író New York-i tartózkodása során meglátogatta az idős magyar államférfit, aki Magyarország miniszterelnöke volt, mikor a nácik megszállták az országot. Az államférfit, rövid bujdosás után, több náciellenestársával a németek koncentrációs táborba zárták, ahonnan az amerikaiak segítségével szabadult. Az idős államférfi – régi magyar család sarja, a földbirtokos osztály leszármazottja – a szabadulást követően nem tért vissza Magyarországra, ahol a kommunisták mindenéből – birtokából és szerepéből – kiforgatták. New Yorkba ment, ott csendes visszavonultságban élt, és bizonyosan meglepődött, amikor emigrációs magányában váratlanul felkereste a magyar irodalmi kiválóság, aki az »osztást« – aztán még sok mindent, ami 1945 után Magyarországon történt – írásban és másképpen is helyeselte...*

Akárhogy is volt: a jelenet, amint az ember, aki mindent elvesztett, a vendéglátó úriember rezignált udvariasságával fogadja és hallgatja a látogatót, aki mindent megtett, amit tehetett, hogy ez a helyzet bekövetkezzen: történelmi...”

Valóban az volt – ebben Márainak igaza van. Bátortett és váratlan elégtétel akkor a nagybeteg és egykori politikai szerepvállalásának elorzott igazságát, egyben buktatóit angolul megjelent könyvében is igazolni kívánó államférfi előtt: a kézszorításban Illyés a tisztességesebben gondolkodó nemzet együttérzően férfias üdvözletét hozta, toleráns ítéletét nyújtotta át. Itthonról akkor egyetlenként, alig pár hónappal a nyolcvanadik évében járó, vélhetően az óhazától is búcsúzni készülő, beteg ember halála előtt. Márai keserű vádaskodása éppen önfájdalmú elzárkózásából, oszlopos prófétai magányából következett. Magyar sors ez is, akárcsak Kállayé, akinek emlékirata azóta itthon is megjelent (1991). Politikáját épp ennek nyomában kísérli meg tisztább fénnyel értelmezni történetírásunk. Láttatva a pokoljárást, a két pogány közt vergődő nemzet kiútkeresésében az akkor megoldhatatlannak bizonyult próbálkozásokat. Méltóan értékelve a Kállay által nyert „történelmi késleltetést”, a nemzet pusztai magányát a farkasvágyú hordák és a közönyös nagyhatalmak között.

Illyés Gyuláék tisztelgő látogatására akár büszkék lehetünk. Megbékélést vittek a lelkiismeretével is küszködő államférfi tudatába. Szinte pár perccel az utolsó pillanatok előtt. Mint Józsa huszár Turinba Kossuthhoz, a példázat szerint.

A naplójának szólt Illyés tartózkodó emlékezése, rezignált válasz Márainak. Egyben halk szavú intés a nemzet számára – a látogató megtette, amit más, hasonlóan gondolkodó honfitársa akkor meg nem tehetett.

„...Miért ne látogathattam volna meg Kállay Miklóst New Yorkban? Nemcsak azért, mert igen sanyarú helyzetben volt – betegségének, a Parkinson-kórnak is végső szakaszában. S nemcsak, hogy úgy ért hozzám az invitációja, hogy: »hisz úgysem teljesítheti«. Ellentétben a közfelfogással, politikai teljesítményét, hogy amíg tudta, késleltette a németek betörését, Bethlen Gábor-i produkciónak éreztem. Ha Hitler rögtön 42-ben Pestet is úgy szállja meg, mint Prágát, Belgrádot, Zágrábot, olyan Quisling-kormányt kap, amely a baloldalt és a zsidóságot az utolsó szálig kiirtja. »Hintapolitika!« Igen, de csak így lehetett az örvény fölött maradni, a levegőben. Mert hova szállhatott volna le az a hinta akkor, nem Kállay, de akár Zsilinszky lendítéseivel is? Mikor ezt az én különvéleményemet, mintegy köszönetképpen megmondtam neki, a csontváz Kállayt már úgy rázta a betegség, hogy az asztal is remegett, melybe belekapaszkodva talpra segítette magát. Szája, nyelve is vonaglott, s nem is értettem meg a válaszát, csak a dadogók nyelvén tudó Flóra: »Életem legnagyobb élménye«” – zárul a szűkszavú, a valóban történelmi eseményt és ítéletet egybefoglaló, szemérmes emlékezés.

Megnyugvással tölthet el a porával hazai földbe került miniszterelnök dadogó mondata. Bár Illyés értékelése ekkor is csupán látszólag lehetett „különvélemény”.

Csak éppen ő mondhatta el a szinte reménytelenül távozni készülő előtt. Hiszen balkezes elődei után 1942–1944 magyar miniszterelnöke megosztott kormányával valóban azt tette, amit a történelmi alagút kényszerpályáján tehetett: kettős elvárás és sokszoros félelem béklyóiban irányította a nemzetet, ordasok és némán várakozók, cinkosok és vétkesek között. A látóhatáron fény pedig ugyancsak csekélyke mutatkozott.

A régi ismerős a gyaníthatóan rövidke látogatásban az ideológiák kényszere nélkül gondolkodó nemzet véleményét mondta el a hazától távoli asztal másik oldalán. Békét teremthet bennünk a miniszterelnök hívására megvalósult, a hazatérésben pedig nem csekély csapdákat sejtető-rejtő találkozás. New Yorkban akkor *két férfi* szoríthatta meg erőtlenül és gyengéden a másik kezét. *„A dadogók nyelvén tudó Flóra"*, a személyében szemtanú nemzet előtt.

POMOGÁTS BÉLA

A lázadástól a szkepszisig

A SZÁZ ÉVE SZÜLETETT DÉRY TIBORRÓL

Az európai irodalomban gyakoriak a tolsztoji gesztusok: a lelkiismeret lázadásai. Valaki – a szellem embere – meggyűlöli a gazdagság és a hatalom hazugságait, szembefordul környezetével és a szenvedőkhöz csatlakozik. Ez a csatlakozás korántsem egyszerű, nemegyszer bizalmatlanság fogadja a csatlakozót, akinek gyakran kell választania az emberi autonómia és az önkéntes elkötelezettség között. A száz esztendeje született Déry Tiborról beszélek, az ő emberi és írói sorsát határozza meg e két fogalom: a részvét és a lázadás. Útja nem lehetett egyenes, nemcsak a világgal kellett küzdenie, hanem önmagával is. Azt a pályát futotta be, amit korunk baloldali európai értelmiségének legjobbjai. Lázadt és csatlakozott, őszinte elkötelezettséggel állt a társadalmi átalakulások harcosai közé, aztán csalódottan vetett számot az átalakulás eredményeivel. A közéleti lelkiismeret szerepét próbálta betölteni: írói életrajza ezért egy lelkiismeret története.

Lázadó ifjúság

Nagypolgári családból származott, őt magát is a pénz arisztokratájának szánta környezete: nagybátyja gyárában kapott vezető szerepet. Itt vált lázadóvá, rövidesen szakszervezetet alakított, sztrájkot szervezett. Első írásaiban a talmi hazai polgárság álnok és szemforgató erkölcsét támadta, 1917-ben írott *Lia* című kisregényét, egy féktelen szenvedélyű szerelem ábrázolását, elkobozta az ügyészség. Következő regényében, *A kéthangú kiáltás*ban pedig a világháború szörnyű öldöklése, a pusztító ösztönök gátlástalan felszabadítása ellen tiltakozott. A teljes emberi személyiség védelmében, a független gondolkodásért szállt síkra. Midőn tennivalóit kereste, az emberi szabadság és a művészi függetlenség eszméihez igazodott. Ilyen vágyakkal és reményekkel csatlakozott az 1918-as „őszirózsás" forradalomhoz, majd a Tanácsköztársasághoz. A teljes sza-

badság és az emberi testvériség megvalósulását remélte, nem készült fel a hétköznapok harcaira, és nem készült fel arra sem, hogy a forradalom nevében magát a szabadságot tapossa el az új hatalom.

A forradalmak bukása után – mint annyian a baloldali irodalom képviselői közül – ő is emigrációba kényszerült. Prágában, Bécsben, Párizsban, Itáliában, Norvégiában, Mallorca szigetén és Dubrovnikban élt, többnyire magányban, általában szerzetesi szegénységben. Az élet peremén érezte magát, számkivetve: az emigráns lét idegenségével küszködött. Írásaiban, elsősorban *Országúton* című, 1924-ben keletkezett regényében, ennek az idegenségnek a fájdalmát panaszolta el. Mindazonáltal rengeteg fiatalos energia feszült benne, ezeknek idővel ismét lázadásban kellett kirobbanniok. A személyiségnek ez a hirtelen átalakulása következett be *Ébredjetek fel* című szürrealista kisregényben, ennek költői látomásaiban. A lázadás egyelőre még a művészet közegében robbant, s a valóság ellen irányult: a köznapi valóság ellen, egy álomvilágért, amelyben az ember teljesen önmaga és véglegesen szabad lehet.

Író a baloldalon

A szabadságról szőtt álom persze nagyon is korlátozott lehetőségeket kínált, Déry sem érte be velük. És mert az elutasítás és a lázadás indulata mellett mindinkább úgy látta, hogy a szabadság ügyét Közép-Európában a szélsőjobboldali mozgalmak veszélyeztetik, ismét a szervezett munkásmozgalomhoz csatlakozott. Ennek a csatlakozásnak a szenvedélyes dokumentuma a *Szemtől szembe* című elbeszélésfüzér. E könyvét a német fasizmus uralomra jutásának másnapján – a számvetés, az önvizsgálat napjaiban – írta. Arra kereste a választ, hogy vajon miért következhetett be az, amit néhány hónappal korábban még az egész német baloldal elképzelhetetlennek tartott: hogyan szenvedhetett történelmi kudarcot a német demokrácia és a munkásmozgalom. Déry ebben a könyvében állt elhatározó erővel a munkásmozgalom soraiba: vállalta a forradalmi cselekvést, akár az önfeláldozást.

A szabadságért és a szociális igazságosságért kívánt küzdeni, nem maradt meg az írott szónál, cselekedni akart. Tevékenyen vett részt az 1934-es bécsi munkásfelkelésben, életének második forradalmában. Igaz, ez a forradalom is elbukott néhány nap alatt, és Déry ekkor ismét a kéziratlapokat vette elő. Néhány év alatt elkészült életének fő művével: *A befejezetlen mondat* című regénnyel. Ez a munkája a nagypolgárság és a munkásság enciklopédikus teljességű ábrázolásának igényében született. A nagyvárosi társadalom felső és alsó övezetét mutatta be, és a két osztály összecsapásának drámai érzékeltetésével valódi társadalmi mítoszt teremtett: a regény sorsértelmezésében, figuráinak monumentális nagyságában és epikájának végzetszerűségében kétségtelenül van valami mitologikus erő.

Ez a mitológia nem barbár, hanem klasszikus, ha tetszik, görögös. Az egymással szemben álló osztályok képviselői nem karikatúrák, hanem karakterek, nem torz szörnyalakok, hanem klasszikus módon ábrázolt emberek. A regény marxista osztályszemlélete nem torzítja el a figurákat, a polgár és a munkás megközelítése egyforma pszichológiai igényességről tanúskodik. Azt, hogy Déry a proletáriátusnak kötelezte el magát, a regényalakok személyiségének értelmezése és megközelítése érzékelteti. A nagypolgári osztály tagjai pusztán szerepekben élnek, személyiségük felbomlott, hiányzik jellemük belső magva, amely mintegy összetartaná tulajdonságaikat. Velük ellentétben a munkásmozgalom harcosai lesznek azok, akik kedvezőtlen körülmények között is őrzik emberi azonosságukat, akiknél személyiség és szerep egybeesik. A pro-

letár midőn részt vesz osztályának küzdelmeiben, legigazabb önmagát valósítja meg. Személyiségének kohéziója, belső magva van, amely ha rejtetten is, vezérli magatartását és cselekedeteit. Korábbi avantgarde szellemű műveiben Déry a személyiség felbomlásának folyamatára és eredményére utalt, most arra a történelmi vállalkozásra hivatkozott, amely megerősíti a személyiséget, védelmet kínál a felbomlás dekadenciája ellen. Ő maga is ennek a vállalkozásnak kötelezte el magát.

Az elkötelezettség folyamatát és konfliktusait mutatja be a regény főhősének: Parcen-Nagy Lőrincnek a sorsa. Lőrinc egy öngyilkos trösztvezér fia, maga is a polgárság életét éli, szerepekben jelenik meg a külvilág előtt. Szürke és jelentéktelen fiatalember, családban, társaságban, hivatalban „olyan észrevétlenül húzódott meg, mint a kötőszó a mondat szerkezetében". Ismerősei sorra kialakítanak róla valamilyen képet, s ő egyikkel sem tudja azonosítani magát. Bizonytalannak és formátlannak érzi életét, meggyőződése szerint a polgár élete üres és haszontalan. Elhagyja a burzsoáziát, a proletariátus azonban nem fogja be. Közeledési kísérletei sorra kudarcot vallanak, a külvárosi munkásház, ahová bebocsátását kéri, elüldözi, a mozgalom gyanakvással fogadja, szerelmi kapcsolatai, amelyekben szintén a proletár közösséghez próbál közelíteni, boldogtalanok. Két világ közé kerül, az elsőt megveti, a másodikban otthontalan, választott útját mégis hűséggel járja, a meg nem értés, az elutasítás ellenére is.

Sorsának és konfliktusainak személyes értelme van: tévelygéseiben és választásában magának az írónak a sorsa kapott tárgyias formát; hiszen maga Déry is a személyiség magvának megőrzése és lehetőségeinek kibontakoztatása érdekében vállalta az elkötelezettséget a munkásosztály mellett, s ennek során őneki is szembe kellett találkoznia a gyanakvással, a beilleszkedés nehézségeivel.

A befejezetlen mondat a korszak legnagyobb szabású magyar regényei közé tartozik, nemcsak terjedelmében, esztétikai értelemben is. Dérynek a magyar társadalom teljes térképét sikerült felrajzolnia. Prousttól és Thomas Manntól tanult: a francia írótól az időrend modernebb megszervezését, a némettől a történet és a gondolat szintézisét. Az empirikus magyar prózát – mások mellett – ő frissítette fel intellektuális szemlélettel és módszerrel, rendkívül személyes és evokatív stílusával fűzve össze epikus anyagot és esszét, történetet és kommentárt, eleven emberi világot és filozófiai gondolatot.

Az újrakezdés reményei

A nagyregény – forradalmi mondanivalója következtében – hosszú évekig asztalfiókban maradt, és csupán 1947-ben jelenhetett meg. A második világháborút követő évek voltak az író leglelkesebb, legmozgalmasabb évei: előkerültek a fiókba zárt kéziratok, Déry Tibor megújuló reményekkel vett részt az irodalmi és politikai élet küzdelmeiben. Úgy érezte, megoldást nyertek mindazok a problémák, amelyekkel évtizedeken keresztül küszködnie kellett. Az irodalom és a közélet sűrűjébe került, a kibontakozó új magyar irodalom legnépszerűbb alkotó egyéniségei közé tartozott.

Az újrakezdés első írói vállalkozásaként a történelmi korforduló ábrázolását kísérelte meg, saját tapasztalatait dolgozva fel. *Alvilági játékok* című novellafüzérében a pesti ostrom atmoszférikus rajzát nyújtotta: Nagy Lajos pincenaplójával és Illyés Gyula verseivel együtt elsőként emelte a témát a riportázsból az irodalmi ábrázolás körébe. Különös ötvözet ez a novellafüzér: a budapesti pincékben megvalósult infernót realista és expresszionista-szürrealista eljárások segítségével idézte fel, s ezáltal egyszerre sikerült az ostrom valóságos történetét és bizarr atmoszféráját bemutatnia. Hasonló törekvések vezették a háború után írott elbeszéléseiben és drámai műveiben.

Az írói újrakezdés törekvései és igényei azonban mindenekelőtt a *Felelet* két kötetében váltak valóra; Déry bennük azonosult leginkább az új társadalom eszményeivel, bennük próbálta megvalósítani a „tömegek írójának" realista poétikáját. A regény címe és terve egyaránt az írói pálya fordulatáról és az író feléledt bizalmáról tanúskodott. A regény az író felelete a történelemnek, egyszersmind a főhős, Köpe Bálint válasza azokra a kérdésekre, amelyeket sorsa és környezete tesz fel neki. Magát a regényt Déry Tibor négy kötetre tervezte: gyermekkorától férfikoráig, a harmincas évektől a fordulat évéig kívánta nyomon kísérni Bálint sorsát.

A *Felelet* a választott korszak extenzív ábrázolására törekedett, koncepciója ezért *A befejezetlen mondat* elgondolását idézte fel: egyszerre nyújtotta a magyar társadalom két ellentétes szférájának, a nagypolgárságnak és a munkásosztálynak az epikus képét. Csakhogy amíg a korábbi regény az útját kereső értelmiségi vívódását helyezte a szerkezet tengelyébe, az új koncepció a forradalmár fejlődését kívánta ábrázolni. A regény másik főszereplője: Farkas Zenó professzor az író útkereső intellektueljei közül való, csak éppen a korábbi tétova és kereső alkatot egy démoni figura nagyszabású formátumában állítja elénk. A professzor európai hírű tudós, szenvedélyes racionalista, a fasizmus, a germán terjeszkedés és a Horthy-rendszer provinciális közállapotainak elszánt ellenfele. Mégis magányos hős: a polgárságtól már elszakadt, a forradalom hívei között viszont idegennek érzi magát, ambivalenciák között él. Mint Déry legtöbb értelmiségi figurája, valóságos társadalmi űrben mozog. Helyzete éppen ezért alkalmassá teszi arra, hogy mintegy kompozíciós kapcsolatot létesítsen a regény két ellentétes szférája: a nagypolgári körök és a kommunista mozgalom között.

A *Felelet* egy demokratikus és humanista szocializmus erkölcsi igénye nyomán született. *A befejezetlen mondat* írója még a forradalom feltétlen szolgálatára szavazott, akár az aszkétizmus és a könyörtelenség árán is; az újepikus összefoglalás viszont a szocializmus és a humanizmus egymást feltételező kölcsönösségét hirdette. A Rákosi-korszak tapasztalatai bizonyára új megvilágításba helyezték a hatalomnak és az erkölcsnek azt a viszonyát, melyet az író korábban István elvtárs börtönlevelében fogalmazott meg. Ebben Déry a hatalom feltétlen és tekintet nélküli megszerzésének parancsát hangoztatta. Az ötvenes években ezt érthető módon fel kellett cserélnie egy humánus értékeket hordozó szocializmus követelményeivel. Az író egy alkalommal, midőn az emberi kötelességekről beszélt, új fogalmat használt: az emberszeretetet. E fogalmat az ember természetes szükségletének tudta, a hatalomvágy és az emberszeretet dilemmájában ezért esett választása az utóbbira.

Az emberszeretetnek ez a fogalma, amely a *Felelet* vitáiban kialakul, lesz Déry humanizmusának tartalma. Ez a fogalom korántsem valami karitatív érzelem, inkább morális kategória. Kifejtését magánál Dérynél olvashatjuk, *A ló meg az öregasszony* című kötet utószavában: „írói feladatom ma is az embernek ember által való szenvedtetését csillapítani. Minél idősebb leszek, annál érzékenyebb vagyok az ember szenvedéseire, és személyemet illetően annál kevésbé tudok más következtetést levonni belőle, mint a teljes erőmből adott írói választ."

Szemben a zsarnoksággal

A feltétlen elkötelezettségnek azt az etikáját, a mozgalmi aszkézisnek azt a fegyelmét, amely mellett *A befejezetlen mondat* érvelt, az ötvenes évek közepén függetlenebb írói magatartás váltotta fel. Déry már 1949-ben a szellemnek arra a jogára hivat-

kozott, amely „előbb megtagadja a világot, mielőtt elfogadja, s nyomról nyomra, lépésről lépésre haladva, óvatosan mérlegelve, bátran, nyitott szemmel a természetnek minden cselvetését, az életkedvnek minden csábítását körülményesen megvizsgálja, hogy elvethesse vagy beleegyezhessen". Később még nagyobb szerepet szánt a józan kételkedésnek és meggondolásnak. Nem azért, mintha a kételyre alapozta volna világnézetét, hanem a felelős cselekvés érdekében, amelyet szigorú mérlegelésnek és vizsgálatnak kell megelőznie.

A megváltozott szemlélet legjobb művészi eredményei azokban az elbeszélésekben öltenek testet, amelyek a kommunista diktatúra következtében bekövetkezett tragédiákra vetnek fényt, és az erkölcsi katarzis lehetőségét keresik. A *Vidám temetés* haldokló írójának töprengésében először és nagyobb hangsúllyal a csalódás szólal meg, ez a csalódás nemcsak a társadalmi lét körében érvényesül, hanem az emberi élet értelmét, célját is megkérdőjelezi. Déry a *Szemtől szembe* fogalmazása, a munkásmozgalomhoz való csatlakozás nagy önmegváltó gesztusa óta a jövő ígéreteinek vonzásában élt, társadalomjavító feladatainak szentelte munkásságát. A Rákosi Mátyás nevéhez fűződő zsarnokság eredményeivel: a hamis perekkel, a gyilkos erőszakkal, az ország kifosztásával és megalázásával megismerkedve kellett rádöbbennie arra, hogy az ügy letéteményesei, akiknek irányítását feltétlen bizalommal fogadta, visszaéltek bizalmával, és kijátszották hitét. Csalódottan beszélt hát arról az emberről: önmagáról, aki vakhittel cserélte fel a mérlegelő józanságot, méltatlan szolgálatra váltotta a szabad elkötelezettséget.

Most már nyíltan és nyilvánosan szembefordult a hatalommal, ennek a szembefordulásnak, egyszersmind a megigazulásnak a tanúságtétele volt az 1956 nyarán és őszén megjelent néhány elbeszélés: az ironikus-szatirikus *Vidám temetés* és *Vendéglátás*, valamint a tragikus hangvételű *A téglafal mögött* és *Szerelem*. Ez a tanúságtétel szőtte át a *Niki* című kisregényt is. Déry Tibor most már nyíltan fellázadt a zsarnokság ellen: a Petőfi kör 1956 nyári sajtóvitájában gyökeres változásokat követelt, a forradalom idején szerepet vállalt az Írószövetség Forradalmi Bizottságában, írást közölt az Irodalmi Újság nevezetes „forradalmi számában", és a forradalom védelmében szólalt fel az írószövetség decemberi közgyűlésén. A berendezkedő kádárista hatalom sietett megtorolni az írói szabadságnak ezeket a megnyilatkozásait: 1957 februárjában Déry Tibort letartóztatták, majd az úgynevezett „íróperben" Háy Gyulával, Zelk Zoltánnal és Tardos Tiborral együtt elítélték. Déry Tibor kilencévi börtönt kapott, a rabságban is dolgozott, 1960 tavaszán amnesztiával szabadult.

Számvetés a történelemmel

Az irodalmi életben 1962-ben *Számadás* című novellájával jelentkezett újra. Ez az írása a felelősség drámáját fogalmazta meg, minthogy úgy érezte, hogy a szovjet páncélosok tüzében elpusztult fiatalok sorsáért neki is felelősséget kell vállalnia. Szenvedélyesen élte át ezt a drámai helyzetet, indulásának moralista szigorával, önelemző kegyetlenségével ítélkezett önmaga fölött. Csakhogy ezzel ismét két világ határára, ifjúságának „senkiföldjére" került. Az önemésztő vívódás „senkiföldjéről" próbált az élet folytonossága és reményei felé lépni, tekinteni *Philemon és Baucis* című elbeszélésében. Mint kritikusai megállapították, ez az írás a *Niki*re felel. A budapesti harcokban egy öregasszony meghal, egy kutya viszont világra hozza kölykeit. Az élet, ha a biológiai létezés szintjén is, erősebbnek bizonyul a pusztulásnál; a reménység megújulásra hivatott.

Annál inkább, mert az emberi tisztesség és szolidaritás példái bizalmat öntöttek Dérybe. Erről a szolidaritásról, a szeretet szépségéről vallott *Két asszony* című novellájában. Ezek az elbeszélések lassanként lezártak egy korszakot, és útnak indítottak egy másikat. Az összegzés, a filozófiai összefoglalás ugyan még nem bennük öltött formát, az életkedv és az alkotóerő újjászervezését azonban ők végezték el; személyességük, lírai gazdagságuk volt a feltétele annak, hogy írójuk tovább léphessen a magasabb szintű számvetés és összefoglalás felé.

Déry olvasója az író filozófiai horizontjának folytonos tágulását észlelheti. Indulásakor a magányos értelmiségi világnézeti elhelyezkedésén, lehetőségein gondolkodott, lázadása saját személyiségének megvalósítását szolgálta. Első írásai azt a helyzetet elemezték, amelyet a társadalomban el kellett foglalnia, illetve helyzetből keresték a szabadulás útjait. *A befejezetlen mondat* és a *Felelet* egymásra válaszoló szólamai viszont azt jelezték, hogy sikerült túljutnia a magányos lét horizontján, és a magyar társadalom közegében kutatta a közösségi életforma lehetőségét, illetve megtisztulásának feltételeit. A hatvanas években született regénye a *G. A. úr X.*-ben és *A kiközösítő* ezt a horizontot tágították történelemfilozófiai szemhatárokig. Déry az emberi természet rejtélyein és a történelem esélyein töprengett, vagyis azt kutatta, van-e értelme az ember legfőbb vállalkozásának: a történelemnek; az emberi természet lehetővé teszi-e a haladás nagy eszményeinek: a szabadságnak és a rendnek a megvalósítását.

A horizontok tágultak tehát, mégsem lehet azt mondani, hogy az író másikra cserélte volna a korábban már áttekintett terepet. Látóhatárai koncentrikus körök módjára helyezkedtek el, a valóságnak és a gondolatoknak újabban meghódított szférája magába foglalta a már bejárt területet. Vagyis a történetfilozófiai igényben született újabb művek egyszersmind választ kívántak adni a személyes elhelyezkedés és a magyar társadalommal kialakított viszony problémáira is.

A bölcseleti igény ugyanakkor nemcsak Déry mondanivalóját szabta meg, hanem művészi eljárásait is. A társadalmi kérdésekre válaszolni kívánó realizmust absztraktabb, a parabolikus fogalmazásra több lehetőséget nyújtó epikai formákkal kellett felcserélnie. Kései írásaiban ezért tért vissza indulásának avantgardizmusához, pszichologikus, ironikus és groteszk hajlamaihoz; illetve ezért használta fel oly magától értetődő természetességgel a Kafkát idéző mítoszt vagy a Thomas Mannra való iróniát. A *G. A. úr X.*-ben és *A kiközösítő* mintegy szándékos megfelelésekkel kötődött Kafkához: a *Per*hez, illetve Thomas Mannhoz: *A kiválasztott*hoz. Déry lemondott az originalitásról, hogy a bázisul használt művek asszociációs körzetével bővíthesse saját mondanivalóját. A meglevő felismeréseket ugyanakkor új, személyes összefüggésbe állította: átértelmezte Kafka és Thomas Mann gondolati eredményeit.

A börtönben született *G. A. Úr X.-ben* című regényében az emberiség jelenének és további sorsának, lehetőségeinek filozófiai kérdésein töprengett: egyszersmind saját személyes közérzetéről számolt be. X. maga: utópia, vagyis inkább modern ellenutópia, lidérces és szorongásos vízió. Kiábrándító és felzaklató világ: mozgatóelve nem az élet és a küzdelem, hanem a pusztulás és a lemondás. G. A.-nak roncsmezőkön, rozsdatemetőkön keresztül kell a városba érkeznie, beomló házak, véletlenszerű közlekedés, kopott emberek fogadják. Az emberek különös „action gratuite"-ek foglyai: a gyilkosság alkalomszerű és büntetlen, a szerelem megalázó, a munka értelmetlen. Az értelmes cselekedetek elkövetői börtönbe jutnak, a bíróság viszont gonosztevők gyülekezete, igaz azonban, hogy a börtön csupa komfort és evilági kényelem. A gazdagok önfeláldozásból használják ki a szegényeket, s X. népe minden évben karneváli külsőségek közepette kíséri a kivégzőosztag ágyúi elé az öngyilkosságra vágyó boldogokat. A cél-

szerű cselekvés az erkölcsi lazaság jele. Az élet értelme a halál, mint X. egyik polgára mondja: „Születésünk pillanatától kezdve kanyartalanul haladunk végső bukásunk felé... Megtaláltuk a tökéletes egyensúly titkát, mert súlytalanok lettünk, uram."

Annak idején több elmélet is megfogalmazódott azzal kapcsolatban, hogy a regény antiutópikus világa mire utal, maga Déry pedig homályban hagyta regényének valódi jelentését. Ma már megállapíthatjuk, hogy a *G. A. úr X.*-ben víziója a kommunista diktatúra, illetve mindenfajta totalitárius társadalmi berendezkedés végső értelmetlenségét és embertelenségét leplezi le. Az X.-ben lefolytatott bírósági processzusok például a konstruált perektől kapják töltésüket; a szabadság és lemondás kategóriájának összekapcsolása, a valóság voluntarisztikus kezelése a szektás politika tulajdonságai. X. polgárainak halálmenete és lemészárlása pedig áttételesen az 1956-os forradalom véres tragédiájára utal. Ugyanígy örökítette meg Déry saját börtöntapasztalatait is, pontosabban a bezártságnak és a kiszolgáltatottságnak azt a szorongató állapotát, amelyet elítéltként el kellett szenvednie.

Hasonlóképpen történelmi parabola *A kiközösítő* című ironikus „áltörténelmi" regény: a milánói Szent Ambrus élettörténete. Az író ezúttal is mintegy aktualizálja a legendaszerű epikai anyagot: könnyen aktualizálható a történet, akár szatirikus kulcsregény is lehetne, amely a közelmúlt eseményeit ítéli meg. Csakhogy Déry sokkal bonyolultabb gondolatoknak ad teret a szent püspök sorsa körül. Aktualizálja Ambrus hitvédő harcait, az aktualizált eseményeket viszont nyomban ironizálja, elidegeníti időszerű értelmüktől. Örkény István szellemes meghatározása szerint: „a regény egy történelmi személy valóságos életének föltételes módban előadott, elidegenített paródiája." E meghatározás elemei a kompozíció folytonos „megforgatására" utalnak; arra, hogy Déry nem éri be az áttételes jelentéssel, hanem ezt is újabb fénytörések játékaként kezeli.

A kiközösítő ezért csak érinti a közelmúlt történelmének megítélését, mondanivalója ennél szélesebb körű. Miként a *G. A. úr X.-ben*, ez is az emberi történelem általánosabb menetét, tulajdonságait próbálja magyarázni, és ebben a lényegi vizsgálatban Déry leveti az ironikus fölényt. A történelmi műfajt, Ambrus korának katolikus-ariánus harcait vagy saját korának egymással küzdő politikai csoportjait, ideológiáit szarkasztikus iróniával szemléli, az emberiség sorsát ugyanakkor önemésztő töprengéssel veszi szemügyre, akárcsak korábbi műveiben. Ambrus történetével az emberi történelmet kérdőjelezi meg, a cselekvés és a küzdelem értelmével viaskodik.

Szkepszis és remény

Déry Tibor kései műveit, mindenekelőtt *Ítélet nincs* című önéletrajzát, *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* és *Kedves bópeer* című regényeit, valamint a *Napok hordaléka* címmel kiadott esszégyűjteményét ironikus látásmód jellemzi. Ennek az iróniának a szkeptikus filozófia és a vele folytatott küzdelem adja a szemléleti alapját. Az irónia fogalmának nála mindig kettős arca van, és ez az elutasítást és a vállalást, a valóság kritikáját és az eszmények fenntartásának igényét mutatja. Déry iróniája egyszerre rajzol képet a társadalmi valóság két oldaláról: a gyakorlat torzulásairól és a klasszikus humanista eszmék érvényességéről. Ez a kettősség okozza belső küzdelmeit, a szkepszis és a remény állandóan hullámzó, véget nem érő viadalát.

Az ironikus számvetés „kétarcúságát" teljes mértékben az *Ítélet nincs* című memoár fejezte ki, már csak az „egyes szám első személyű" előadás következtében is. Ebben a könyvben ismét leplezetlenül, közvetítő áttételek nélkül van jelen és nyilatkozik meg azt írói szubjektum. Az önéletírásnak, e Rousseau által kezdeményezett műfajnak

az őszinteség ad karaktert. Déry memoárja mégis egészen más világ, mint a klasszikus emlékirat és vallomás, noha őszintesége, mint az alkotás szervező elve ugyanaz. Rousseau vallomása érzelmes, az övé ironikus, a francia önéletrajzíró minden tettével, még botlásaival és vétkeivel is azonosul, a magyar önironikus módon távolítja el magát egykori vállalt és bevallott cselekedeteitől. A bölcsességnek egy jelképes pontján: egy Balaton fölött elhelyezkedő kert ormáról visszatekintve ítéli meg önmagát, magatartását, tetteit, s ezt az ítéletet mindenkor az irónia közegébe helyezi. Memoárját éppen ez avatja korszerűvé, mondhatnók: huszadik századivá.

Szakítva a műfaj hagyományaival, nem az utólagos megelégedés és a jövőbe sugárzó bizalom gesztusával tesz vallomást és végez számvetést. Áttekintve életét és korát, úgy látja, hogy a történelem nem igazolta ifjúságának konok hitét, lázadó reményeit, és főként nem igazolta azt a hitet, amely a történelmi haladás ésszerű rendjére számított. A büszke rációt megcsúfolták a háborúk, a diktatúrák, a vérengzések, a hatalomvágy és a halálfélelem: az erőszak és a gyávaság, úgy tetszik, legyőzte a józan észt. Déry éppen ezért nemcsak „csalódott moralista", hanem „csalódott racionalista" is, s bár világéletében a józan értelem pártján állott, és élete végén sem állhatott máshová, úgy érezte, kénytelen volt számításba venni az irracionális események abszurd mutatványait.

Minthogy az eligazító tanácsokról eleve le kellett mondania, azt vallotta, nem válaszolnia kell, hanem tovább kérdeznie. Úgy érezte, nem képes válaszolni, legfeljebb kérdezni, ezt viszont minél pontosabban és minél részletesebben. E kérdező igényével a modern irodalom általánosabb törekvéseiben osztozott. Kérdéseire általában nem érkezett határozott válasz, az állásfoglalásra kíváncsi olvasó legfeljebb kérdőjelekkel találkozik. A kérdések azonban mindenesetre következetesek, nemcsak szenvedélyességükben, hanem a mögöttük meghúzódó írói magatartás tekintetében is. Déry általuk fogalmazta meg azt az ítéletet, amelyet különben művének címével tagadott. Az önéletrajz végső soron ugyanis vállalta az ítélkezést, bár nem tételesen, inkább művészileg.

Ez a művészileg, bár kérdőjeles formában megvalósított ítélkezés olyan eszmékre világított rá, amelyek a személyiség azonosságának és kontinuitásának biztosítékai voltak. A számvetés szkeptikus kérdéseiből kiemelkedett néhány életfilozófiai felismerés, néhány alapvető igazság, és ez eszmei orientációt jelentett: az ember önmagával vállalt azonossága, a helytállás és az alkotómunka eszménye voltak Déry Tibor végső igazságai.

A pálya végét a kétely és a szkepszis jelölte ki, Déry írói magatartásának moralista természete azonban ekkor is érvényesült. Bizalmatlanságának és szorongásainak megvallása során mindig az „emberi lényeg" megőrzése mellett állott ki. Sztoikus morál vezérelte a humánus eszményekhez, az emberi kultúra értékeihez azonban mindvégig ragaszkodott. Ez a ragaszkodás fejeződött ki az alkotómunka fegyelmében is. Déry legkeserűbb műveiben is féltő gonddal, önkínzó aggódással töprengett az emberiség jövőjén, és mindig tiszta, fegyelmezett nyelven fogalmazott. Önvizsgálatra intett, óvó szavát azért emelte fel, hogy korunk embere ne hagyja elveszni örökölt és kiteljesedésre váró emberségét, szabadságát és közösségi szellemét. Küzdelme, amelyet az „emberi lényeg" fenntartása és védelmezése érdekében folytatott: talán ez marad életművének valódi üzenete.

FABULYA ANDREA

A szigetekre szánon

BAKA ISTVÁN: SZTYEPAN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA

Köszönet: a Költőnek

Minden megszólalás vágya a megszólítás. A megszólítás ábrándjában pedig a megszólítás élménye bujkál: „A szigetekre szánon – jössz, ha hívlak?" – hangzik el a kérdésforma kérés, kicsit óvón, kicsit féltőn, mint mikor a szó tétován befogadót keres. A megszólítás élményét a játék kezdete adja: a terek metafizikusan – és persze szánon – a bejárhatóság illúzióját keltik. Oroszhon és Magyarhon, mese és valóság, távollét és ittlét vibrál a szonettformában, akár az álom és ébrenlét bizonytalan köztessége. Létközi szomorúság ez. Elhangzik a megszólítás, kezünkben hívón neszez a papírlap, s mi várakozón, tétován igent intünk.

Titokzatos, fáradtság patinájával lepett, csalódások és emlékek borús harmóniáját rejtő világba lépünk. Az orosz kultúra bensőséges tája ez, egy félig szemlélődő, félig belemerülő magatartás ironikus-szigorú prizmáján keresztül láttatva. Sztyepan Pehotnij emlékezik: Sztyepan Pehotnij írja a verset. Baka István pedig írja Sztyepan Pehotnijt. Sajátos beszédhelyzet ez: a szerepjáték distanciózus, ironikus kettőssége az olvasót is játékra bujtogatja. Vajon kiket bújtatnak még az álarcok? Lessünk a maszkok mögé!

A *Hodászevics Párizsban* című vers felfejtésével egyszerű a dolgunk, hisz a „bálúr" megadja számunkra az instrukciókat. Vlagyiszlav Hodászevics jellegzetesen sokarcú, „archaizáló-újító" poétikájáról a Szovjetunióban évtizedeken át „nem illett" tudni, kulturális emigrációjának és költészetének jelentőségét csak a rendszerváltást követő néhány évben kezdte meg- és felismerni az irodalmi közvélemény. Magyarországon 1992-ben jelent meg verseiből egy válogatás az Európai Könyvkiadó gondozásában, *Mint sivatagban délibábot* címmel. Pór Judit és Rab Zsuzsa mellett a kötet verseinek jelentős részét Baka István fordította. Hodászevics költeményeinek egyik általános jellemzője a kettősség, mint fő szervezőelem. A puskini ihletésű *Emlékművem* c. vers így szól erről:

Az új, de nagy orosz hazában
kétarcú kőbálványom áll majd
két út keresztjén, hol korok
peregnek s szélkavart homok.
(Ford.: Baka István)

Ez a kettősség többsíkú: a test és lélek, szellem és lélek, költészet és valóság, álom és valóság pólusos együttléte váltakozik; mindezt a forma gazdagon árnyalja. Baka István Hodászevics Párizsban című szonettje a szerepversek sorába tartozik: költői monológ, vallomás. Az utolsó éveiben elhallgató Hodászevics ki nem mondott szavainak explicitálása. Más szempontból viszont: a hallgatás interpretációja. S mint interpretáció, sajátos összegzése egy költői életműnek, ugyanakkor karakteresen egyéni hangú játéka egy másiknak. Hodászevics *Mint szorgos méhe* c. verse a költői alkotás, ill. az alkotói folyamat allegóriája. E sorok gondolat-lélek kettősségét parafrazálja Baka István

költeménye első versszakában. A vers egyben az elhallgatás indoklása is – groteszk képe a jelennek. Degradált, mozaikos, a némafilm póruljárt, esetlen figuráinak szánalmas fintorából világérzéssé növekedett képsor ez. Kettőssége a „menny-szenny" szópár rímeltetésében fogalmazódik meg.

A Jelen verse – noha a történelmi kronológiában a múlt témaköréből merít – az *In modo d'una marcia* is. Egy szerelmi búcsú pillanatának játékos-ironikus megörökítése, a történelem árnyékában. A pillanat intim, s mégis ideologikusan tág: ez teszi groteszkké. A vers könnyed, dalformájú anapestusos lejtése költői bravúr; hozzájárul az oroszos kontextus hangulatához, hiszen ez a ritmus az orosz poézis sajátja, s magyar nyelvű megvalósítása zseniális formaérzékről tanúskodik. De orosz atmoszféra árad az egész ciklus hasonlatrendszeréből, a finom utalásokból is. Gondoljunk csak a *Társbérleti éj*ben szereplő Annuskára Bulgakov *A Mester és Margaritá*jából, az *Előadás után*ban említett *Apák és fiúk*ra Turgenyev regényéből, vagy a *Ha minden széthull* pétervári hasonlataira.

De lépjünk tovább, nézzük, kik még az álarcosbál résztvevői! Pétervár központi helyszín Sztyepan Pehotnij „életében", több szempontból is: egyrészt a történések színhelye, másrészt mint a többnyire groteszk vagy ironikus impressziók és lélektani folyamatok objektivációja. A *Raszkolnyikov éjszakái*, a *Leningrádi este*, a *Szentpéterváron újra* csak egy része azoknak a költeményeknek, melyek a pétervári látomás különböző stációit idézik. Akár Andrej Belij *Pétervár* című regényében, a szorongás, a fenyegetettség érzése itt is ontologikus élménnyé válik:

Vak koldus a bérház sötétje,
Nyújtja az udvar tenyerét,
Fölötte csillagok kelése
Fakad. Mert koldusarc az ég.

(Baka István: Raszkolnyikov éjszakái)

A *Raszkolnyikov éjszakái*ban ezt az életérzést a költő Dosztojevszkij regényhősével mondatja el. A bűnhődő Raszkolnyikov Pétervár-látomása maga a büntetés, a bűn megélésének kozmikussá táguló pillanata. A vers egyben kulcs is az egész Testamentum-ciklushoz: a bűnhődő ember öröklétig tartó canossája az orosz hagyomány jellemző vonása. Más vonatkozásban: a vétlenül is vállalt önfeláldozó bűnhődés és a kiválasztottság tudata az orosz szellemiség egyik meghatározó közösségformáló eleme, s egyben az egzisztenciálisan magára maradt egyén egyetlen hivatkozási pontja.

Archetipikus orosz témának számít a tenger motívuma is. A tenger, mely I. Péter óta a nyugati kultúra metaforája az orosz köztudatban, az individuum számára mindig a határosság negációja, s mint ilyen, számtalan, e kultúrához fűződő trauma indítéka is. Puskin *A tengerhez* című versében megfogalmazódó antagonisztikus ellentét a rabságra kárhoztatott egyén és a szabadság szimbólumaként emlegetett tengerkép között húzódik:

Hívtál... de én bilincsben voltam,
Hiába vontad lelkemet,
Zord szenvedélytől átkozottan
Álltam a parton réveteg...

(Ford.: Fodor András)

A „lírai én" személyes tapasztalatából kiindulva konzekvens módon fejeződik ki az interszubjektív élmény:

Mindenütt egy az ember sorsa:
Jólét mögött strázsál mogorva
Zsarnoki gőg vagy tudomány.
(Ford.: Fodor András)

Sztyepan Pehotnij a XX. századi elme dacos öntudatával száll szembe Puskinnal, az orosz irodalmi nyelv nagy reformerével: a tengert aposztrofálja a rabság szimbólumaként, s egyben az 1917 utáni generációk neuraszténiás életérzésének megtestesülését látja benne:

Tenger, te szüntelen idegroham
Önmagad kényszerzubbonyában
(Baka István: A tengerhez)

Itt már nincs – s nem is lehet – szó a természet-társadalom romantikus életérzés diktálta ellentételezéséről. Az irónia sikamlós talaján a természeti és társadalmi immanenciák összemosódnak, s a természeti elem a társadalmi rend kellékévé degradálódik.

Nyál tengere, amit összefröcsögtek
Kongresszusok küldöttei,
Sirályok őrködnek fölötted:
Iljics dús szemöldökei
(Baka István: A tengerhez)

Hodászevics és a Nobel-díjas Joszif Brodszkij is írt tenger-verset. Hodászevics költeménye (címe Baka István fordításában: *A tengerparton*) az e poétikára oly jellemző test-lélek kettősségnek, ill. az élet és halál mezsgyéjén időző egyén személyes élményének manifesztálódása.

Nem te gyötörsz még, elhagyott
testem, te ájult?
Im – a fehér hab felcsapott,
s már messze száguld.
(Ford.: Baka István)

Joszif Brodszkij *Tengeri tájkép*ében a puskini határtalanságélmény transzcendens méreteket ölt, de éppúgy alkalmat ad az önszembesítésre, mint az előbb látott három alkotás alaphelyzete:

Mikor olyan sok minden áll
mögötted, főleg keserűség,
semmilyen támaszra ne várj,
ülj vonatra és szállj ki, nézz szét
a tengernél, mely tágasabb
és mélyebb. Ezzel a fölénnyel
épp nem túl nagy örömet ad.
De ha már árvaságot érzel,
jobb ily látvány, amilyen ez:
hogy felkavar, s nem megsebez.
(Ford.: Bajcsi Cecília)

Joszif Brodszkij *Dido és Aeneas*ának párverse a Baka-kötet első alkotása: az *Aeneas és Dido*, mely szintén a szerepversek közé tartozik. Aeneas vallomása ez Didónak, de már későn: a búcsúzás után. Vagyis egy soha el nem mondott monológ illúziójának vagyunk tanúi. A Brodszkij-vers szereplői szótlan részesei a történéseknek, szinte ők is csak szemlélői önnön sorsuknak. Baka ezt a hiányzó párbeszédet helyettesíti be Aeneas monológjával, ám a két vers nem egy időt ábrázol: Brodszkij az elválás pillanatát írta meg, Baka pedig egy ezt követő időszakot. Aeneas vallomása tehát nem juthat el Didóhoz, noha neki szól. Didót nem lehet már megszólítani: nem ér hozzá a szó. A terek bejárhatóságának illúzióvolta beteljesül. A papír neszez, s ha Carthago falai összeomlottak is, a neve fennmaradt: a megszólítás ábrándja talán a kövekig is elér.

FELHASZNÁLT KÖNYVEK

Brodszkij, Joszif: Post aetatem nostram. Versek. Európa, 1988.
Hodászevics, Vlagyiszlav: Mint sivatagban délibábot. Európa, 1992. – Utószó: Szőke Katalin.
Puskin, Alekszandr: Lírai költemények. Európa, 1978.

KRITIKA

Marsall László: Város papírmadárból

Van itt ma is néhány költő, aki újat, érdekeset és értékeset hozott irodalmunkba. Most az öregebbjéből való Marsall Lászlóról beszélek, *Város papírmadárból* című kötetének megjelenése alkalmából. Az „öregebbje" úgy értendő, hogy ő, aki már évekkel ezelőtt a *Negyvenegy öregek* közé sorolta magát, nem a régi, „nagy generációk" valamelyikének maradéka, nem a „harmadik" vagy „negyedik nemzedék" tagja, de azért öreg fiú; csak úgy van, Orbánnal, Petrivel, Csoórival, Tandorival, Paranccsal egy időben. A mértékadó költőegyéniségek egyike, kinek minden költői megnyilvánulására figyelni kell.

Az első hallásra különösen hangzó kötetcímről: a „papírmadár" egy japán hajtogatóművész kislány munkájára utal, aki Marsall számára a kreativitás példaképe, szemben azokkal a felnőtt várostervező bácsikkal és nénikkel, akik ezt a szép fővárost ittott bizony alaposan elfuserálták.

A *Város papírmadárból* című verseskönyv ezeknek az éveknek egyik legnagyobb szenzációja lehetne, ha volna kellő figyelem a költészet, a tiszta művészet iránt. Az ő generációja nem túlzottan szerencsés; nem jut neki annyi visszhang, mint az előzőnek. Pedig költészetük nem kevésbé érdekes, mint az iskoláskönyvekbe bevonult elődeiké. Amivel körülbelül annyit mondtam, hogy az élet, az ember, a világ ma sem érdektelenebb, mint húsz vagy százhúsz évvel ezelőtt. Az a baj, hogy régebben a politika csinált szenzációt a költészetből (vagy éppen hallgatta agyon a költészetet, ha nem volt ínyére), ma pedig kevesen hiszik el, hogy a költészet önmagában is éppen elég érdekes lehet – lásd ezt a kötetet.

Marsall az abszolút költeményt kísérti meg *Az átváltozás kísértete ma* című versében. A költői személyiség maga is szeretne teljes egészében nyelvi jellé válni – anyagtalan, súlytalan valamivé, mint a rigó tollpihéje, mely egy szellőtől a háztetők fölé emelkedik. „...s rólam szólna épp ez az ének / s lennék csak észlelet / az énekben is nyelvi tárgy csak / vagy más tárgyaknak tárgyi társa". Az alliterációval mintha meg is valósítaná *non sense* kívánságát. Játék ez, játék egy lehetőséggel. E lehetőség viszont maga a lehetetlenség. Vágy-dalt írt Marsall, az objektív líra még ki nem aknázott területére hatolva, ahol a költő teljességgel feloldódik saját énekében. Mégis olyasfajta dal, mint amilyeneket Csokonai írt boldogtalan-boldog verseiben. Felelőtlen és tollpihekönnyű, panteisztikusan mindenre sóvárgó és mindenről lemondani kész: a legfinomabb részletekben jelenlevő, ugyanakkor mindenen kívülálló, szabadon lebegő, s ha kell, önként elvesző.

Egy barokk kanálra nyolcsoros miniatűrje a tárgyiasságnak abból a fajtájából való, amely regényeket is produkált már. Tersánszky Józsi Jenő regényét, az *Egy ceruza történetét* például. A nemesfémből való barokk evőeszköz története emberi viszonyokat és típusokat csillant meg. A történet végét mondja csak el a szerző, hiszen a patinás tárgy életkorát jó kétszáz évre becsülhetjük. A vers az „És végül" szavakkal kezdődik, holott csak itt kezdődik a történet, melynek a költő tanúja. Játék az idővel: beavatott-

jai leszünk egy értékét megőrző tárgy életdarabjának, mely egy emberöltővel egyidejű. Az elszegényedett, egykor jómódú családtól zálogházba kerül, onnan egy orgazdaféléhez: hirdetésre mégis visszajut gazdájához vagy annak egy leszármazottjához, s újra elfoglalja helyét az étkezőkészletet és más családi kincseket őrző fiók mélyén. Ez minden, csak nem *happy end:* az életből ismét kiesik, s az ereklyék rejtekében szunnyad tovább, ki tudja, meddig. A felülllévő, de ott „fönt" se magukkal, sem előnyös helyzetükkel kezdeni mit sem tudó emberek történéstelen életéről beszél, mint Goncsarov, Krúdy, Kodolányi és még oly sok orosz és magyar író.

A *Kanalak szótalan pincérek* rokonságban áll az előbbivel. A kanalak „feküsznek egymás mellett a fiókban, / vízszintesen, mint táborban a deportáltak". Itt más társadalmi háttere van a képnek: a nyomorúságot, a kiszolgáltatottságot és az uniformizáltságot jeleníti meg az emberi létfenntartáshoz oly szorosan kapcsolódó tárgyak, a kanalak közvetítésével. Emlékezetünkbe idéz megint egy orosz elbeszélést: Ivan Gyenyiszovics kanalának van életbevágó szerepe a nevezetes műben. A kanál megjelenítése, mely különböző állagú falatokat továbbít az evő szájüregébe, fölöttébb eredeti látásmódra utal. Az ember esendően biológiai voltát érzékelteti. Mint egy abszurdba hajló groteszk mese, úgy ábrázolja az embert, a behörbölt falat felől nézve ezt a falánk óriást, aki habzsol, őröl és emészt. Undor nincs ebben a látásmódban, csupán komikum, s talán valami kákabélű gyermeki rettenet emléke a hatalmas, nagyétkű felnőttekről, akik a gyermek számára hányingert keltő falatokat kebeleznek be látható, de felfoghatatlan élvezettel.

Az émely *A nagy zabáló* című vers számára van fenntartva. A XX. század nagy háborúinak karikaturistáit idézi. A tömegeket vágóhídra küldő uralkodók, fegyvergyárosok, bankárok és népvezérek falánk és telhetetlen természetét rajzolja meg travesztikus humorral. Csúfondáros vidámság van benne: a népmesei kisgömböcöt is felidézi, mely az egész falu népét nyájastul, hadseregestül elnyeli. A sokszor lejáratott groteszk igaz értelmét állítja helyre Marsall ebben a műben: a borzalom mint köznevetség tárgya jelenik meg benne, már nem félelmet, legföljebb undort keltően.

Jócskán felélénkült Marsall érdeklődése a közdolgok iránt. Mindig éreztem benne a szabad ember tiltakozását a rab életek látványa fölött. Stílusával is ellenállt a megbotránkozás manipulátorainak és manipuláltjainak. A nyolcvanas évek közepét megelőzően elég volt olyan stílusban írnia, ahogy neki tetszett, már ez is szembeszegülésnek számított az előírásokkal, elvárásokkal szemben. Pályakezdése, az ötvenes évek vége óta a hazai és a francia szürrealisták vonzáskörében élt és alkotott. Most már azonban a vers nemcsak a nyelv, a stílus, hanem a gondolat síkján is „támad". Egy költői mű persze, ahogy Szerb Antal fogalmazza meg a forradalmi szellemű Shelleyről szólva, csupán a *lepke támadása a fal ellen.* Marsallról sosem mondanék olyasmit, hogy „forradalmár" – de kétségtelenül a kiböjtölt demokrácia védelmezőjeként szólal meg: támadja a társadalmi haszonlesést, a hol politikának, hol kereskedelemnek álcázott közártalmakat, a hatalmi monstruózusságot, a terrort és a maffiaszellemet.

Az utóbbi fölötti elképedését vetíti ki szatirikus éllel *A külföldi kufár háborgása.* Eltűnődhetünk azon, hogy a mű abszurditása mennyiben származik a megírt jelenség, s mennyiben a költői látásmód és nyelv abszurdságából. Csak a záró poént idézem: „Hogyan lehet itt s kivel fair play kereskedni?" – háborog a szarkasztikusan megjelenített fegyver-, kábítószercsempész és lánykereskedő. Társadalmi szatírái közül föltétlen említeni kell még az *Adó-galoppot,* az írásaiból megélni próbáló költő maliciózus morgolódását.

Nyelvvédő versnek is mondhatom a *Meghökkenés és torpanás* című darabját. Olyasféle közérdekűségnek, amilyet Arany vagy Illyés írt versben, Kosztolányi újságcikkben. Marsall nem csupán tiltakozik az elterjedő nyelvi szörnyszülöttek hallatán, hanem az okukat is célba veszi. Az életet elöntő politikai és kereskedelmi hírzuhatag, a hazudozáskampány és a reklámoffenzíva nemcsak az ízlését bántja, hanem társadalomféltő reflexeit is mozgásba hozza, mert új nyelv burjánzik a régin, mint vetésben a gyom. A MIG-ek és Katyusák után feltűntek a show-k, a bio-regenerálások és solariumok, a kimondhatatlan álnemzetközi márkanevek, OMO-k, Amway-k, Voll Dusch-ok és hasonlók tömegei. „Mosolygok inkább, mint acsargok", mondja bölcsen, pedig olykor talán ő is rádiókapcsoló-gombot törne, mint Illyés. Jó találmány a groteszk: nem önti el a düh, mégsem megbocsátó, hanem elriasztó.

Legszívesebben minden versét kommentálnám. Néhány verscsoportját szeretném még legalább összefoglalóan értékelni.

Egyik a költői személyiség filozófiáját feszegeti. A *Kép és jelkép* „Az Én kikiáltásának napjá"-t emlegeti, mintha *a harag napja, ama nap* hangzanék el valamely gályára hurcolt protestáns prédikátor szájából. Vagy mintha mesterét, Weörest hallanám prófétikus pillanataiban (tudjuk, nemcsak pillanatai voltak e nemben): „elfelejtjük az alázatot", és „mindenek magukba roskadtak" ama napon, az Én kikiáltása napján. Csaknem szó szerint idézi Weörest: „Nem-lenni egyszerűbb". Ez a visszájára fordított lételmélet tüntető kivonulás a bármi áron, erőszakkal, csalárdsággal, ön-felülértékeléssel fertőzött egyéniségek közül. Pünkösdi királyságuk idején „Van, aki öklét rázza és harap. Harap, tülekszik, bírlal és fél". Fontos az utolsó ige is: Bibó István óta tudható, hogy a demokrácia annyit jelent, mint nem félni.

A versek egy másik csoportja közel áll ehhez: az ismeretelmélet metafizikai képzeteiből építkezik, s az ismeretelméleti diszciplínából mindjárt önismeretet is kerekít. Ilyen a már említett *Város papírmadárból:*

A szemem mögött, valahol a koponyámban
forog az „érzéki észrevételek", a percepciók darálója:
a plakátokat, szoknyákat, kirakat-béli javakat
egyetlen török-halmazban összezúzó,
romboló demiurgosz nagy, fogas szerkezete –

Mindez a nyugvópontra nem lelő szemlélet sorsát vetíti ki a forgalmas nagyvárosi utcán; megfelelőit megtaláljuk a századelő expresszionista festészetében. De a látásmód e káosza mindjárt rendezettséget kap a közhely-újságírói fordulat elutasításától:

a zsurnaliszták együgyű frazeológiája nevezi ezt
egy háború lerombolta, majd zagyván újjáépített
s itt-ott hebehurgyán lerombolt „főváros forgatagának".

Ismét látható: Marsall most is az avantgárd költő hangnemében beszél, de nem stílmanieristája az előőrsi irodalomnak, hanem e látásmód mögött, a tudat kirakatüvegében tükröződő világ, a „forgatag" élesszemű megfigyelője, úgy, hogy közben látja azt a másik világot is, amelyet a manipuláló konzumérdek csábosan elhelyezett a kirakatban. Ehhez a verstípushoz tartozik a *Ha Catullus beszéde meghasad,* mely a klasszikus, latinos-világos beszédmód esélyeit latolgatja a 20. század utolsó évtizedében. Igazi kísérleti vers, de az avantgárd jelleg ezúttal sem puszta külsőségeken alapuló ráfogás.

Szorosan az előbbi műhöz tartozónak vélem a *Tanköltemény érzékszervekről* című, melyet Lucretius emlékére írt Marsall. A komputerek korába vetített „szenzualista" mű ez az eidolokkal, melyek leválnak a tárgyakról, mint kicsinyített másaik, s áramlanak, mint elektronmikroszkopikus angyalboly, a szem bogarába – bogár a bogárba.

Egy további verstípus a szellemit, az anyagtalant és álomit ragadja meg Marsall tán legnagyobb erőssége, a képzelet segítségével. „És minden átadatik a gyarló és szeszélyes emberi képzeletnek, [...] hódítsam, ami még nincs" – emelhetem ki a közös jellemzőt ebből a költeménycsoportból *(Meditáció hajnalodáskor).* A *Jelentéktelennek tetsző találkozás* tiszta álomkép és áthasonulás egy másik létbe, melyben csak ő honos. Az olvasó legföljebb visszaemlékezik saját álmaira, melyek alig emlékeztetnek erre a világra, mégis élesek és érvényesek, mintha már élt volna bennük egy előző életében. A Tóth Árpád alakját megidéző vers *(Egy T-betű keresztje) Az árnyból szőtt lélek* képzetének újragondolása hetven év után: ez segíthet az olvasónak konkrét utalásaival a metafizikai költői képek tárgyszerűbb megvilágításában.

A repülés-versek (a *Ha már volna szárnyam* és társai) ősi vágyat idéznek fel, melyet még nem rontottak el a sugárhajtású repülőgépek: repülni, önerőből, mint a madár. Az ember továbbra is kísérletezik az autonóm lebegéssel (például sárkányrepülőként), mert a repülőgép vagy az űrkabin sem elégíthette ki ezt a sóvárgását.

Manierista formaművész mutatja meg költői képességeinek magasiskoláját a versek egy újabb körében. A *Kucorognom díván ölében* alkalmazza Balassi és az utána következő másfél évszázad hazai manierizmusának és barokkjának nyolcas-hetes versszorait, magyaros ütemeit, bonyolult strófaszerkezetét és rímképletét (A A B C C X B). Nem az benne a teljesítmény, hogy hiba nélkül végigviszi a veretes régi formát, hanem hogy a manierista és rokokó költők kedélyességét is érvényre juttatja benne – mondjuk, Faludyét.

Kötete egyik legbecsesebb darabját, *A rossz vendég*et Orbán Ottónak ajánlja, aki E. A. Poe *Holló*jára azt a remek parafrázist írta *(A holló).* Ezt azért helyezném – mindenféle skatulyázó szándék nélkül – a manierista versek sorába, mert nálunk a manierista Balassi írt először önmagáról s hét költőtársáról úgy, mint „Kik a magyar nyelven / Való versszerzésen / Egymással vetekedtek". A franciáknál Charles D'Orléans és Villon, majd a pleiádok korában versengtek hasonlóképpen, előre megadott versformát és témát tűzve ki maguk elé. Orbán és Marsall e „vetekedője" az újabb magyar líra nagy nyereségét hozta; mindkét költő a legjobbat nyújtja, ami csak formaérzékéből és fogas létkérdéseiből kitelik. (Hadd emlékeztessek Tóth Eszter *Holló-ábra* című, húsz évvel korábbi versére is, mely az első magyar *Holló*-parafrázis volt, a műfordításokról nem beszélve.) Marsall verse nemcsak ritmus- és rímbravúrjaival, hanem a gondolatával is meglep: ő maga, a költő az okozója is, az elszenvedője is a szorongásnak, mely hívatlan látogatóként tör reá időnként, mint ama holló a nagy preszimbolikusra.

Marsall matematikát tanult az egyetemen, s ezt a csöppet sem poétikus (és talán épp azért költői vállalkozásra csábító) tudományt régóta szívesen választja versei tárgyának. *Három metafizikai dialógus a matematikából* című kis ciklusa játékosan abszurd ötleten alapul: ehetővé, foghatóvá, megszeretgethetővé tenni a matézist, ezt a makrancosan ellenálló, frigiden absztrakt diszciplínát. A párbeszédes formában írt versben a költő felesel a matematikával. A matézis múzsájának végső válasza a replikázva udvarló lírikusnak arra a kérdésére, hogy mit jelent matematikául gondolkozni: „Ha így tetszik neked: állni szélként a szélben". Paradox ítélet: képben fogalmazza meg a képtelenséget. De a relativitás elvét is sejteni vélem a képben.

Legvadabb avantgárdistaként *A király zárkája* tünteti föl számomra a költőt. Csakúgy záporoznak, csakúgy ropognak a marsalliádák petárdái, a képi abszurditások, az ötletek, a fantáziasziporkák. Obszcenitásokkal tarkított fiziológiai és anatómiai non sense, építészettechnikai tótágas (mint a holland Escher optikai trükkökre „épített" grafikái), történelmi és kultúrhistóriai utalásokkal spékelt, imádni való sültbolondság: a felbujtó ezúttal is a magyar újmanierizmus atyja, Weöres Sándor – és alighanem Határ Győző. Összefog ebben a versben a nyelv kimeríthetetlen készsége játékra, bölcsességre és bohóságra, mint Marsall oly sok más darabjában.

Annyi súlyos ítélet, szatirikus bölcselet és prófécia rejlik ebben a kötetben etikáról, szabadságról, szegénységről, költészettanról, matézisről és más közügyekről, hogy a nagyérdemű olvasó az ilyen üdítő tréfákat is megérdemli. *(Cédrus Kiadó, 1993.)*

Alföldy Jenő

A változó és a változatlan

MARSALL LÁSZLÓ ÚJ VERSESKÖNYVE

A nyilvánosság elé viszonylag későn lépett a költő, s ez már önmagában is különös volt: nem szokás a műhelymunkát sokáig rejtegetni. Marsall László 1970-es első könyve óta is folytonosan meglepetésekkel szolgál, s akárhányszor hinné azt a jóakaratú, ámde jámbor olvasó, hogy most aztán végleg rátalált a maga igazi és egyetlen lehetséges útjára a költő, a következő kötet rendre ismét járatlan tájakra invitál. Így volt ez a mostanit megelőző *Negyvenegy öregek* (1988) esetében, s ezt a változó jelleget reprezentálta a válogatott versek gazdag gyűjteménye, a *Holdraforgó* (1989) is, amely alighanem már a címével is utalt magára a változékonyságra, de talán arra is, hogy emögött ott van a lényegi azonosság-változatlanság magában a holdban meg a „ráforgó" emberben is. Ember és világ, szubjektum és objektum viszonya – ma már talán mindannyian tudjuk –, nem tartozik a határozott egyértelműségek közé, hiszen a legmetszőbb logikával is megválaszolhatatlan kérdések sora vetődik fel, amelyeket akár a filozófiai, akár a költői gondolkodás csak körüljárhat, s ha születik is válasz, az minden esetben csakis költői jellegű lehet, tehát szintén többértelmű.

Ez a többértelműség és a vele járó többértékűség Marsall költői világának elemi sajátossága, s ez teszi nem csupán a pálya egészét változatossá, hanem annak egyetlen szeletét, így a *Város papírmadárból* c. kötetét is. Még csak lefordítani se kell a szimbólumokat, annyira meghatározó e könyv egészében a változás-átváltozás élmény- és motívumköre. Azért használom itt e két fogalmat, mert bár nyilvánvaló, hogy egymástól elválaszthatatlanok, vannak olyan nézetek, amelyek szembeállítják a „hagyományos" élményköltészettel a leginkább Weöres Sándor nevével jelzett próteuszi, alakváltó, elszemélytelenítő jellegűt. Bármennyire van is indokoltsága egy ilyen szembeállításnak, úgy vélem, az alakváltó jelleg is rendre élményelemeken alapszik. Marsall Lászlónál legalábbis így van ez. A változás tehát egyrészt e líra domináns motívumköre, amely másfajta motívumokat is a maga körébe von, s így akár ontológiai jellegűnek is nevezhető, ugyanakkor ezt a lírát egy olyan személyiség alkotja meg, amelyiknek mindennapos

személyiségtörténeti élménye is a változás a maga sokféle formájával és jelével. Változik a világ (az ország), változnak az emberek és változik az én, s mindezek sajátos összjátékaként változik a költői én is.

Mindezt összetetten szemlélteti a kötet élén álló *Az átváltozás kísértete ma*, amelyben nem is madárrá, csupán madártollá változásról van szó: „lebegjek inkább minthalétben / kékellő égi tinta-lében / mint prior tétova / megszűnne vágy gond és kisértés / és nem felelet – ha van is kérdés – / a »talán sehova«". Az élő tehát egy másik élőlény tárgyiasult részévé változna át, tárggyá, jellé, amelynek már nincs önálló sorsa-léte, bár még jelent valamit, sőt – s ez adja a költemény igazi varázsát – tünékenysége ellenére is maradandóvá rögzülhet, hiszen róla „szólna épp ez az ének". A költő tehát a pillanattól vezérelve valamivé változna, s a vers nemcsak ezt a vágyat jeleníti meg szinte megtörténőként, hanem azt is, hogy a változatlanul megmaradó költői én egymásra vetíti a változás különböző fokozatait, az embert és a rigócska-begytollat egyaránt. Látható, igen összetett madár-motívum ez, s ugyanezt észlelhetjük a címadó költeményben is. Különös költői látomás a *Város papírmadárból* is. Kiindulópontja kétféle város: az egyik a „zagyván újjáépített / s itt-ott hebehurgyán lerombolt" Budapest, a másik egy modern, megtervezett Urbs. S ezt követi a látomás, amely egy japán papírhajtogatóművész kislány papírmadarát felidézve kérdi, hogy a széthajtogatott madár miféle szellemváros alaprajza lehetne. „És újra meghajtogatva, / mint Ő tette akkor, vajon kik s hogyan élnénk / abban a madár-forma városban? Őrültek? Bolyongók? Szentek?" A kötetet lezáró négy vers is a madár-motívumra épül, ezúttal a szárnyas, a repülő ember képzetkörét bontva ki, onnan kezdve, hogy *Ha szárnyam volna avagy egy lehetőség dimenziói*, addig, hogy *Ha már volna szárnyam*. Az „üzembe helyezhető" emberszárny az átváltozásnak igen elmés módja, s mind a térben, mind az időben nagy szabadságot ad.

Marsall László számára soha nem gond a költői képzelet működtetése. E versek indukáló rétegeiben az ötletnek fontos szerepe van, a témát, a képanyagot, a szerkezetet, a nyelvet is érintően. Ötlet ötletet szül, olykor szinte láncolatot alkotnak, s mindezt úgy teszik, hogy nem rájuk irányul a figyelem, mert elnyerik funkciójukat a versegészben. A *Ha szárnyam volna...* például „igazi" szárnyat szeretne, közben „Dehogyis akarnék madár lenni, csak röpülni, akár farmernadrágban is.", s kitalálja a nyári meg téli anorák-szárnyat, majd eljátszik velük: „csillag helyett egyenest az Országház tetejére telepednék, / s még röptömben rágicsálnék kenyérrel keménytojásokat / – közel a Húsvét –, s ott meditálnék új Státusról, Alkotmányról. / Ott föntről, mert addig kitanulnám a varjú-nyelvet, / rikálnék – kár-kár-kár – mint aranyjánosi Rebi-néni". Látható az idézetből nemcsak az ötletek szellemessége, hanem az is, hogy valóban jelen vannak benne hétköznapias és történelmies élményrétegek is, a húsvéti maradék ételtől a rendszerváltozásig.

Nem borzalmasan, hanem borzasan, s így szinte anyagában is szeretnivalóan groteszk világ és jelleg bontakozik így ki, mert hiába is éreznénk egy természetellenes, felfordult világ jelének az Országház tetején tollászkodó repülő embert-költőt, az értünk is formálódó költői világban mindez természetessé válik. Ez a fantasztikummal is, feloldó humorral is dúsított groteszk az át- és visszaváltozások elválaszthatatlan kísérője. S közben igen gyakori, az iménti példa is tanúsíthatja, a nyolcvanas-kilencvenes évek formálójának történéseit e szemléletmóddal minősítő magatartás. Nemcsak az egyén sorsa, a történelem is csupa *Meghökkenés és torpanás:* „Nem hittem volt, hogy még »az én időmben« / – gyermekkoromban így mondták az öregek – / elzakatolnak a tratata-gitárosék, MIG-esek, Katyusáék / a »Folyón át a FÁK közé«." E helyzetben

még drasztikus képzet is keletkezik: „elvinnék egy ocsondék rongya, pártváltó gazembert a temetőbe, / s tojva a humanitásra, temetőkapuzárás után is / leütném" *(Új temetkezés).* S ha megbocsátóbb, akkor így szól a költő: „Országházas, hites varjak, / nehogy bármelyükbe marjak, / fölöttem jó magasan / károljanak pizsamában, / megférnék én a gatyámban, / volna kedvem szunyókálni, / napon süttetni hasam." *(Kucorognom díván ölében)* Látható: a groteszk nemcsak a személyen kívüli világra vonatkozik, hanem az önszemléletnek is karakteres, bár nem kizárólagos vonása. Egy-egy versben azonban meghatározóvá is válhat. Személyes síkon *A fogatlanítás nótája* példázhatja ezt, a társadalmin az *Adó-galopp*, s mindegyik vers már címébe rejti a várható fonák szemléletet.

Bizonyos értelemben a legátlagosabb emberélet is maga a fantasztikum, s a leginkább groteszk maga a végesség, a halál. Az átváltozások költőjének világában a halál sem ítélhető meg egyértelműen. Egyrészt botrány, másrészt a kíváncsiság tárgya. A botrány a másik ember sorsára, s itt torokszorítóan a tíz éve halott fiúra vonatkozik: „Emlék? – Node miféle sarlatán badarság: »örökké él« – hogyan? Csupa kudarc. / Miért nemzettelek, ha nem vagy, / s ha nem vagy, miért vagy ilyen cudarul, / létezve nem-létezőben, távolodóban. / Botrány. El kell viselni ezt is." *(A fiam)* A kíváncsiság az éppen-halottság állapotára vonatkozik: „aki már nem *az*, aki voltam és vagyok –, és onnan kileselkedve mégis, / vajon úgy látnék-e – mondjuk – behavazott fehér fenyőfaágat, / amint az *valójában* van a csak madárlátta világban odakint, / a nagy és tisztult embertelenben?" *(Elégia)* E végsőnek tudott változáshoz képest minden megelőző másodlagos, s ezért lehet a születés és a halál közti életre a változatlanság is jellemző. Eldönthetetlen, hogy a változás vagy hiánya a jobb, de bizonyos, hogy hullámmozgásukat a harmóniaigény és a harmóniahiány határozza meg. A legharmonikusabb e kötetben a rigócska-begytoll létébe beleképzelt sors, annak szelek vezérelte libegése a legigazibb élettánc, s ahhoz képest válik az élők mozgása haláltánccá, a fonák világ állandósult karneváljává, ahol mégsem jön a felszabadító tavasz, s így a vallomástevő számára nincs más, mint a megismételt versekbeli zárszó: „Akkor szememet lehúnyom reájuk, / s visszatérek az éjbe, magamba." *(Ha Catullus beszéde meghasad,* illetve változata: *Európai vacsora úgy keleten.)* Mindez természetesen nemcsak végpont lehet, hanem új utak kiindulópontja is, s ezen nem változtathat már a könyvet záró s eldönthetetlen kérdés sem: „vajon kudarc volt-e, vagy bosszú, hahogy repülnöm kell?" *(Cédrus, 1993.)*

Vasy Géza

Oravecz Imre: 1972. szeptember

Az, hogy – 1988 után – másodszor is megjelenik ez a kötet, egyszerre több, viszonylag eltérő kérdést is felvethet, amelyeknek tárgyalása körülírhatja talán azt a befogadási szituációt, amellyel e szövegeknek számolniuk „kell". A szerző által írt *Előszó*ból kiderül, hogy – legalábbis az itt közölt információk alapján – az újramegjelentetés legfőbb indokaként az első kiadás mesterségesen korlátozott példányszámát lehetne említeni. A kötet szerkezete is módosult ugyan, de csak kis mértékben: a fő szerkesztési elvek nem változtak a kötetkompozícióban, néhány darab kimaradása, apróbb javítá-

sok jelentik azt az első megközelítésre is megfogalmazható eltérést az első kiadástól, amely indokolttá tette (?) az új megjelenést. Persze – hacsak nem feltételezhető a szövegek „materiális" állandóságával egy irodalmi jelenség (befogadási folyamat, elvárási horizontok, esztétikai kánonok, normarendszerek, társadalmi-politikai és egyéb kontextuális tényezők) állandósága is – a helyzet egészen más. Az új kötet ugyanis egy más struktúrájú „szöveguniverzumba" lép be, mint az első kiadás, aminek több tényezőből nyerhető, de magától értetődő magyarázata van: egyrészt az eltelt öt év magyar lírai „termése" korántsem jelentéktelen (persze leginkább nem egy „abszolút" esztétikai értékelő szempontból, hiszen ezt igazából az „utókorra" kellene bízni, hanem azt figyelembe véve, hogy éppen ezek az évek rajzolták ki a magyar líra elképzelhető fejlődésirányainak legújabb pontjait, és az esetleges megváltozó olvasási stratégiákat is). A kötet azonban nemcsak ezekkel a szövegekkel lép párbeszédbe, hanem azokkal az 1988 óta folyóiratokban publikált *Szajla*-versekkel is, amelyeknek esztétikai tapasztalata már befolyásolja az *1972. szeptember* (újra)olvasásának horizontjait. Ezzel a tapasztalattal az 1988-as olvasatok természetesen nem rendelkezhettek. Az, hogy a második kiadás olvasása már egy újabb hermeneutikai összefüggésrendszerben, „múltként" vagy előzményként, „nem jelenlévőként" tapasztalhatja meg a szövegeket, az Oravecz-művek kontextusában különösen jelentős lehet: mind ez ideig általános vélekedés, hogy – hagyományviszonylatait tekintve – különös, „idegen" líráról van szó, amely nem igazán illeszthető be a magyar költészettörténet „jól bevált" kategóriáiba, fejlődésmodelljeibe, ráadásul az eddigi kötetek olyan mértékben alakították át Oravecz előző műveinek értelmezési terét, ami arra enged következtetni, hogy maga az életmű még sokáig ellent fog állni a kanonizáció diszkurzív műveleteinek (ami persze korántsem baj, sőt mintegy előre biztosítja Oravecz költészetének érdekességét, vonzó jellegét). Mindez azonban avval is jár, hogy az eddigi (nem sok!) esztétikai és irodalomtörténeti értékelések is óriási eltéréseket mutatnak, elbizonytalanítva még a jószándékú kritikust is. Az eddigi fejtegetéseket lezárandó pedig meg kell még jegyezni azt is, hogy az új kiadás olvasását természetesen az 1988-as kötet recepciója is irányítja, azaz: semmiféleképpen nem olvashatók e szövegek a diskurzusban interpretációk által még nem terhelt „újdonságként". Elvileg ezért a dokumentálható recepciót (leginkább Keresztury Tibor és Radnóti Sándor írásait lehet említeni) is be kellene vonni az értelmezés műveletébe, azonban e recenzió ettől kénytelen lesz itt eltekinteni.

A fenti megjegyzésekből arra lehet következtetni, hogy a befogadási szituáció eme sajátosságai tulajdonképpen a „klasszikus"-szerephez juttatják a kötetet, legalábbis az irodalmi-kritikai diskurzus olyan formális pozíciójába kerül, amely teret engedhet a klasszikusként való olvasási (és elvárási) stratégiáknak. Ily módon felmerülhet a kérdés, hogy „megérdemelte"-e ez a kötet a klasszikussá avatás „hatalmi" gesztusát (ami persze nem egyedülálló az utóbbi években: úgy tűnik, a legújabb, posztmodernnek is nevezett irodalmi korszak kezdi „érteni", értelmezni önmagát, és – mintegy önmagáról „tudomást véve" – sorban „újrakiadja" klasszikusait, hogy csak Esterházy, Nádas, Petri nevei említtessenek).

Bár ez az írás nem kívánta a magyarországi kritika legújabb trendjének eljárásait követni (mint pl. a saját pozíció meghatározása, a „hogyan lehetséges kritikát írni?" kérdés boncolgatása, a kritikus önmagáról való elmélkedése stb.), az eddigi gondolatmenet szükségszerűen elhalasztotta a „magáról" a műről való értekezést, aminek immár illene megkezdődnie:

A szövegek olvasását irányító előszó azok közé tartozik, ahol a „paratextuális" viszony értelmezhető: a leírt alkotási folyamat főbb jellemzőit a kötetkompozíció poétikai-strukturális jegyei is „visszajelzik". Maguk az egyetlen, hatalmas körmondatból álló szövegek erősen redukált számú műfajjelölő sajátosságot mutatnak, ami az Oravecz-lírára talán általánosan is érvényesnek mondható. E prózaköltemények az élőbeszéd nyelvi és stílusregiszteréből épülnek fel, ám ennek automatizálhatóságát folytonosan megakasztják a legjellegzetesebb Oravecz-féle poétikai eljárások: bár ez a nyelv szemantikailag-lexikailag valóban *de*retorizált, a körmondatok szintaktikai szerveződési elvén már felismerhetők a deviációk: a társalgási jellegű közlésfolyamatként induló „beszédművek" olyan ismétlődéses vagy ellentétes mondatritmikai képletek szerint „duzzadnak" fel, amelyek az olvasást elsőként irányító beszélt nyelvi regisztertől idegenek (a legjellemzőbb példák erre: *Kezdetben volt, Szerettem előtted, Mikor annyi* stb.). Másrészt azt – a talán még fontosabb eljárást – kell itt megemlíteni, amelyről az *Előszó* így vall: „Rájöttem, [...] hogy vállalnom kell a másik, a távol lévő fél képviseletét is." Ez a „törekvés" eredményezi ugyanis azt a sajátos beszédmódot, amelynek jellemzője a függőbeszéd különböző megvalósításának kihasználása (függő, megjelenített függő és kapcsolt egyenes beszéd), amelyek a jelzett dialógus-szólamba ágyazódtak. A szövegek tehát egy Másikhoz szólnak, a dialógus pedig megvalósul (legalábbis formailag), hiszen ez a dialógus-szólam jelenvalóvá teszi az idézéssel a másik oldalt is. A szövegek tehát hangsúlyosan az identifikációt teszik az olvasói szerep egyetlen végigvihető módozatává, hiszen folytonosan egy meghatározott, de a fikción belüli partnerhez szólnak, azaz, mintegy „kizárják" a kommunikációból a befogadót, aki az esztétikai kommunikációba csak a szövegek identifikációs ajánlatain keresztül léphet be. Erre az eljárásra egyébként nem lehet túl sok példát hozni, egészen távolról pl. Cortazar egyes novellái említhetők.

Az *1972. szeptember* nyelvhasználatának másik jellegzetes vonása a korábbi Oravecz-művek kontextusát hívja elő (és ezt a *Szajla*-versek tapasztalata is megerősíti): Az *Egy földterület növénytakarójának változásá*tól jelenlévő pontosságra törekvő, analitikus, leíró beszédmód, amely e kötet darabjaiban mintegy másik nyelvként épül be a „polilógusba". Az így létrejövő nyelv tehát nem biztos, hogy annak az életszerűségnek és önfeltárulkozásnak felel (csak) meg, amelyet Oravecz egyes elemzői elismerően vettek tudomásul. Ugyancsak az ilyenfajta, ábrázolás- és kifejezéselvű esztétikai gondolkodásmód előfeltevéseiből kibontakozó ítéleteknek ellenében hat az a mód, ahogyan az *1972. szeptember* alapkérdése, a múlthoz való viszony, a múlthoz való hozzáférés folyamata megjelenik. A kötet másik paratextusa, a mottó e tekintetben igazít el *(...valami tegnap, mely mintha ma lenne...* – Szabó Lőrinc: *A huszonhatodik év):* a múlt jelenvalóvá tétele, azaz az emlékezés az a fő eljárás, amely az egykori szerelem megidézésének kísérletével megalkothatná a szövegek egységes, átfogó esztétikai „jelentését" is.

Az emlékezés azonban nem emlékirat-, hanem inkább naplószerű kompozícióban bontakozik ki. Ez a naplószerű szerkesztésmód (ennek részletes értelmezésére támaszkodik Gács Anna igényes kritikája a *Holmi* 1994/2-es számában) azt a sajátosságot kölcsönzi a szöveg(ek)nek, hogy az (el)beszélő-emlékező én elvileg nem rendelkezik átfogó nézőponttal, hanem az egyes „szövegdarabok" ilyen szempontból is külön egységként, folyton csak az előzők tapasztalatával bírnak, függetlenül a későbbiektől. Az *1972. szeptember*ben erről a napló-„linearitásról" nyilvánvalóan nem lehet beszélni. A szerkesztési elvnek az a magyarázata, hogy a napló egyes darabjai össze vannak keverve, ugyanúgy nem elégséges, mint az, mely szerint a naplóforma a beszélő reflexióí-

nak történetét adja meg. Itt segítségül kínálkozhat az *Előszó* paratextuális vonatkoztathatósága, amelyben az alkotási folyamat úgy értelmeződik, hogy az eleinte csak véletlenszerű rendben tárolt lapokat a szerző később, immár a „poieszisz" tevékenységének jegyében esztétikai szempontok alapján rendezte, illetve írta tovább. Így a következő sémára lehet következtetni, a K. Stierle-féle elbeszélés-hermeneutikai modell segítségével: az eseményekre jellemző a mozaikosság és esetlegesség, a történet gyakorlatilag az emlékezés és a reflexió története, amit az elbeszélés úgy interpretál, hogy egyrészt dekomponálja annak kontinuitását, másrészt viszont új kapcsolódásrendet alakít ki. Nagyon beszédes itt egy másik paratextuális viszonylat, az egyes darabok címének sorozata. Ezek mindig a kezdőszavakból állnak, együttesük viszont értelmezhető egy elbeszélés különböző narratív funkcióinak töredékes összességeként (ezekben szintén uralkodó a beszélt nyelvi fordulatok jelenléte). A kötetkompozícióként megformált elbeszélésszerkezet sajátossága pedig az, hogy a különböző darabok párbeszédbe lépnek egymással, s így a folytonos előre-vissza utalások gyakorlatilag az emlékezésfolyamat asszociatív, bonyolult rendjét idézik. Egyfajta linearitása is van így a kötetnek: az első szöveg *(Kezdetben volt)* ciklikus-mitikus világképet sugalló felépítése mintegy a költői életmű korábbi poétikáját hívja elő (hopi-versek), majd a kötet vége felé – az emlékezés sikertelenségének fokozatos belátásával – egy, a múlt idő dimenziója nélküli világ bontakozik ki, utalva Szajlára, egy esetleges új, passzív (keleti?) mitológiára („mikor már legyőztem magamat, és semmit sem akarok, semmit és senkit, se téged, se mást" – *Csak ülök majd valahol),* ahol „csak jövő lesz, szép és könyörtelen" *(Már csak azt kívánom).*

A múlt hozzáférhetősége tehát fő probléma e kötetben: megtévesztő lehet ugyan az a pontos, „könyörtelenül" önelemző leírás, ami miatt a kötetet önfeltárulkozása, őszintesége és mégis intimitása révén szokás értékelni. A gyakran körülményeskedő nyelvhasználat éppen a „megbízható elbeszélés" képzete ellen hat (e recenzió itt persze – információ hiányában – nem foglalkozhat a biográfiai kontextussal): „[...] akárhogy is volt, emlékszem, elhatároztam, úgy teszek, mint aki remél, azt utánozom [...]" – olvasható a történet hozzáférésének többszörösen áttételes módjára rámutató legjobb példaként *(Éppen új életet).* A múltbeli kapcsolat felidézésének emellett nem is csak az emlékezés az útja, hanem az álom és a képzelet is *(Tegnap éjjel, Van egy visszatérő, Miután szakítottunk, Most megpróbállak elképzelni, Most arról),* illetve a különböző helyettesítések (onanizáció leírása; más nők lépnek a megszólított helyébe – tulajdonképpen mind kiegészítői annak a Másiknak, aki tehát nem csupán egy nő, hanem mintegy „a" Nő).

Az emlékező mindeközben hangsúlyozottan elzárkózik, azaz saját képzelőerejével és emlékezetével marad magára „[...] úgy jártam-keltem otthon, mint egy fegyőr a fogházban [...]" – *Eljött az is*). Ez a helyzet mintegy metaforája lehet a költő a magyar irodalmi hagyományhoz való viszonyának is: már említett „idegensége" e szövegek kevéssé hangsúlyos intertextuális jellegében mutatkozhat meg. Egy másik szövegben a következő, autoreferenciális kóddal értelmezhető sorok olvashatók: „Reggel, kilenc óra, elhallgattak a házban a rádiók, véget ért a sürgés-forgás [...] nincs több áthallás" *(Reggel, kilenc óra).* Intertextuális szempontból valójában döntően a Szabó Lőrinc-utalások uralják e szövegeket: „*tizenöt év,* ennyi idő telt el, mióta nélküled élek" *(Délután történt);* „akkor még nem mondhattam meg, még hiányoztak a szavak, hiányzott a több mint huszonöt év" *(Akkor még nem)* stb. Minden bizonnyal értelmezhetőnek tűnik a párhuzam e két költő két kötete között – ám míg Szabó Lőrincnél a dialógus lét és nemlét között az esztétikum megalkotásában, mintegy tárgyiasulva, létrejön, addig az Oravecz-kötetben a döntően nyelvként megidézett (és idézett) Másik jelenvalóvá

tétele nem sikerül. Bár a szövegek idézik, leírják és elképzelik az egykori szerelmet, ezek a szavak már nem értelmezhetők a beszélő számára: „[...] egészen elfelejtettelek, és teljesen elvonttá, értelmetlenné váltál, akár egy kihalt szó, melyet még ismételgetek, de már nem tudom, mit jelent" *(Íme, egy érzés)*. A történeti „elhelyezhetetlenséget" illetően pedig szinte megdöbbentő, hogy a Szabó Lőrinccel (szintén nehezen „befogadott" költő!) való kapcsolatot mennyire nem aknázta ki az eddigi Oravecz-recepció: minden bizonnyal további párhuzamokat is ki lehetne mutatni, könnyen elképzelhető pl. a hopiversek, illetve Szabó Lőrinc „keleti" verseinek, vagy akár a *Szajla*-versek és a *Tücsökzene* termékeny párbeszédbe léptethetése is.

S végül vissza kell térni az először érintett kérdéskörre. Itt csak vázlatos felvetések megfogalmazásába bocsátkozva a következők jegyezhetők meg: a legutóbbi évek magyar lírájában a legfontosabbá váló poétikai sajátosságok (a fikcionalitás különböző szintjeinek egymásba játszása, a „privátvilág" középpontba kerülése, inkonzisztencia a különböző szemiotikai szinteken, formák és kultúrkörök „polilógusa", [ön]irónia stb.) irányvonalai azt jelzik, hogy az Oravecz-líra továbbra is olyan helyet tölthet be a magyar költészetben, amely képes válaszokat adni a kor esztétikai és más jellegű kérdéseire, és termékeny dialógusba léphet a műnem más irányú fejleményeivel is. Az *1972. szeptember* egyenletesen magas színvonalú nyelvi megalkotottsága, felmerülő világértelmezési problémái pedig arra utalnak, hogy valóban maradandó értékű műről van szó, amely képes megfelelni az irodalmi diskurzus által lassan megelőlegezett „klasszikus"-pozíciónak. Az újra kiadott kötet egyben még inkább fokozhatja a várakozást a további „termés" irányában, melynek kötetben való publikálására remélhetőleg rövidesen sor kerül. *(Pesti Szalon, 1993.)*

Kulcsár-Szabó Zoltán

Hogyan szorongunk mi itt, Kelet-Közép-Európában?

JUHÁSZ ERZSÉBET: ESTI FÖLJEGYZÉSEK

Egy évad a balkáni pokolból

Az egzisztencialista irodalom elkoptatott közhelye a szorongást az ember halandóságával, a halál kikerülhetetlenségének tudatával összekapcsolni. Az egzisztencialista többnyire úgy gondolja, hogy őt az emberlét időbeli végessége nyomasztja. Ugyanakkor jól tudjuk, hogy egyrészt nem minden ember egzisztencialista, nem minden ember él szakadatlanul a haláltudat nyomasztó terhe alatt, másrészt pedig meg vagyunk győződve arról is, hogy ennek ellenére komolytalan dolog volna a szorongás problémáját valamiféle múló intellektuális divattá degradálni. Éppen ezért az egzisztenciális bölcselet szigorúbb, pontosabb megfogalmazásainak megfelelően föl kell tételeznünk, hogy a szorongás jelenségének olyan mélyebb oka, kielégítőbb magyarázata van, amelyről a kétségtelenül szorongó, a szorongás jelenségét megtapasztaló átlagegzisztencialistának tulajdonképpen nincs is sejtelme.

A szorongásélményt elemzéseik középpontjába állító egzisztencialista írók másik kedvelt témája a hatalomtól szorongatottság állapota. Az egzisztencialista nagyon is hajlik arra, hogy az életkörülményeinket vitathatatlanul sokban befolyásoló politikai hatalmat metafizikai tényezővé játssza föl, benne mintegy természetszerűen lelki-szellemi szabadságunk korlátozóját lássa, olyan démonikus erőt ismerjen föl, amely a maga abszurd logikáját követve, kíméletlenül törli el személyiségünket. Nem nehéz belátnunk, hogy a hatalomtól provokáltság nem tipikus emberi létállapot: nem minden hatalom egyenlő mértékben provokál, sőt nem is minden ember egyaránt provokálható. Ugyanakkor viszont semmi kétség, hogy ma, az egzisztencializmus divatjának elülte után is a szorongást mindannyiunkat egyformán érintő létállapotnak gondoljuk. Következésképp, mint a halálfélelem, a hatalomnak kiszolgáltatottság sem igazán képes a szorongás amazoknál mélyebb, egzisztenciánkat valahol a gyökereinél megragadó állapotát motiválni.

Bár esszékötetében Juhász Erzsébet a választott műfaj szabályai szerint nem vet föl ilyen elméleti kérdéseket, írásai igen következetesen e kérdések körül csoportosulnak. Amikor ifjúkori olvasmányait a szerző ma, a régiónk sajátos kultúrtörténeti nyomorát megtapasztaltató délszláv háború napjaiban újraolvassa és újraértelmezi, arra ébred rá, hogy mindannak, amit eddig mindennapi szellemi kenyerének tartott, van valamilyen mélyebb olvasata, illetve, hogy minden, amit csak kedvel, eddig is valamely korábban benne nem tudatosult mélyebb olvasat következtében állt annyira közel hozzá. A jórészt egzisztencialista, de legalábbis korábban egzisztencialista kulcsban értelmezett művek mélyebb olvasata Juhász Erzsébet előadásában így hangzik: „A közeg, a körülmények, a bennünket megelőző nemzedékek, az adott kultúra egészének tere, ahol él és ír az ember, az adja meg a kiszolgáltatottság (a szorongás), de a helytállás fölcserélhetetlenül egyedi jellegét is... nemzedékem kiszolgáltatottságának lényege abban áll, hogy időn kívül, közéleten kívül, a történelem alatt (Pilinszky) vállalja önnön létét, mely nem más, mint írásmódjának öntörvényűsége. Ebben, egyedül az írásban áll helyt. Vállalja azt, hogy nem több, mint »mag hó alatt« – talán örökre csírahajthatatlanul." (32. l.)

Nincs itt szó sem az individuális létezés végességét jelentő halálról, sem a személyiség lelki-szellemi szabadságát korlátozó hatalomról. A szorongás forrása, mint látjuk, „a kultúra egészének tere, ahol él és ír az ember", az a kultúrtér, amely minden bizonnyal személyiségünket is megalapozza, lelki-szellemi arculatunkat kialakítja, és amely mindezt egyáltalán nem valamely olajozottan gördülő intellektuális-metafizikai mechanizmus megbízhatóságával teszi, hanem furcsa módon éppen olyan úton, mondhatjuk: éppen azon az áron, hogy időről időre – legalábbis, amíg a történelem dolgaiban, emberlétünk végső kérdéseiben nem sikerül kellőképpen tájékozódnunk – mindennapi életünk porában és sarában megmerít, a pokol szörnyeit mintegy okulásunkra újra és újra ránk szabadítja. Tévedünk, ha azt hisszük, hogy az individuális létünket az időben korlátozó halál, és mondjuk a térben határok közé kényszerítő hatalom fenyegető réme miatt gyötör a Gond minket, hogy tőlük szabadon ez a létezés derűs és gondtalan volna. Annak a kultúrának a tere és ideje szüli szorongásunkat, amely eredetileg – magába feledkezni hajlamos és kulturális gyökereit szem elől tévesztő – individualitásunkat is kialakította, s amelynek (ha ezt igényeljük, és ha a kultúrához fűző kapcsolatainkat vállalva ezt elérnünk sikerül) tulajdonképpen jelenbeli szellemi teljesítőképességünket is köszönhetjük.

Mindig, mindenütt így van ez: így volt az algériai háború borzalmaiba bonyolódó franciák és a vietnami poklot megjárt amerikaiak esetében is, de akkor, ott, sem a franciáknak, sem az amerikaiaknak nem volt módjuk a problémát átlátni. A mi kelet-közép-európai viszonyainkra, a kelet-közép-európai kultúrtér sajátosságaira (például az etnikai tisztogatásokkal operáló nemzetállam-alkotási ambíciókra) volt szükség ahhoz, hogy a gondolkodás létünk kultúrába ágyazottságát, a szorongás kulturális gyökereit megtapasztalja. Az Egyesült Államok és Vietnam, Franciaország és Algéria földrajzi és civilizációs értelemben is messze vannak egymástól: bármilyen nagy lelki-szellemi megrázkódtatást, gazdasági és politikai tehertételt jelentett számukra a háború, az amerikai vagy francia kultúrát létében nem fenyegette, sőt a társadalmukat valóban fenyegetve érző vietnamiak vagy az algériaiak sem kulturális létüket fölszámolni akaró, hanem gazdasági-politikai berendezkedésüket önkényesen befolyásolni törekvő erőnek tekintették az úgynevezett imperialista betolakodókat.

A délszláv háborúban viszont minden megtámadott vagy támadó, fenyegető vagy fenyegetett fél kulturális létében érzi érintve magát, kulturálisan szorong, és – gondolkodásunk jelenlegi rendjének elégtelenségét bizonyítva, kulturális léte hagyományos kereteiből a világcivilizáció mozgásai által kiforgatva – szellemi teljesítmények vállalása helyett fegyveres erőszak útján kívánja szorongását csillapítani. Minthogy a világnak az a része is, amely e háborúban sem fenyegetőnek, sem fenyegetettnek nem tekinthető, lényegében úgy gondolkodik, ahogy a háborúban érintettek, azaz akármit is mond, akárhogy is beszél, létünk kulturális megalapozottságáról megfeledkezik, a kulturális-szellemi problémák rendezésére kizárólag gyakorlati (politikai-gazdasági) intézkedéseket ajánl, tévedésük súlyosságát, eljárásmódjuk értelmetlenségét nem lehet képes nekik megmagyarázni. Vajon ki fogja az itt vagy ott nemkívánatosnak nyilvánított és ennek megfelelően a legsúlyosabban zaklatott, megalázott őslakóval – akinek mellesleg nem is nagyon van hova mennie – beláttatni, hogy a civilizáció és a józan ész szabályai szerint át kellene engednie a terepet a nacionalista őrjöngés hatalmába került zaklatónak? Vagy fordítva: ki tudja értelmesnek föltüntetni a helyben maradást, a szülőföldhöz, a kultúra tárgyias megvalósulásaihoz való ragaszkodást, ha annak a gyűlölet mérgező légkörébe merülés vagy a vérengző öldöklésbe keveredés az ára?

Az író tehát akkor jár el helyesen, ha – léte kulturális megalapozottságának és a kultúraőrzés, -teremtés szellemi természetének kettős tudatától áthatottan – ír, ha csak „a forma révén összevont szóval" kívánja intencióit érvényesíteni, és ha súlyos szorongásai közepette is számít arra, hogy a forma által összevont szóban a kultúra értékei képződnek meg. Juhász Erzsébet számára Márai ebben az értelemben példa, mert – mint írja – „nem tudom, mennyire jó író, csak annyit tudok bizonyosan, hogy ízig-vérig olyan ember, aki írásra és olvasásra tette fel az életét". (7. l.) És azért áll hozzá annyira közel Danilo Kiš is, aki szerint „a kultúra immanens jelenléte megannyi allúzió, reminiszcencia, az egyetemes európai örökségből vett citátumok alakjában". Az írást kulturális tettnek tekintő és az írásban a kultúra egyetlen tiszta megnyilvánulását látó Juhász Erzsébet számára az írás és a művekkel társalkodás, az olvasás a létünkben adott szorongás oldásának egyedül lehetséges és egyedül helyes módja: „Iszonyú erővel bizonyosodhattunk meg róla, az embert e térségben mindenéből kiforgathatják. Műveink azonban – megpróbáltatásaink, ide-oda taszítottságunk, létünk lényegi marginalitásának és formátlanságának irodalmilag kifejezett formái – talán-talán megmaradnak." (20. l.)

Ugyanebbe az irányba vág Ivo Andrić Beszélgetés Goyával című esszéjéből vett idézete: „Láttam a természetet, láttam a társadalmat... Ezt mind ismerem, s mindezt nem nehéz megismerni és megérteni. De az, ami előtt meg kell állni, s ami előtt szent értetlenséggel és néma főhajtással áll az ember, az a gondolat világa. Mert a gondolat világa az egyedüli valóság az okoknak és kísérteteknek ebben a kavargásában, amit valóságos világnak neveznek. S ha nem volna gondolat, az én gondolatom, amely megvalósítja és összetartja a képet, amelyet készítek, mindez a Semmibe zuhanna alá, amiből támadt, nyomorúságosabban a beszáradt, elszíneződött festéknél és az üres vászonnál, ami semmit sem ábrázol." Az idézetet Juhász Erzsébet így kommentálja: „Én nem tudok biztató távlatokat vázolni a közeli jövőre vonatkozóan, de a távoli jövőt illetően is csak bizonytalanul. Az egyetlen bizonyosság, ma éppúgy, mint holnap, s holnapután, hogy ne adjuk föl. De mit is? A hazát, mely épp most hullott szét végképp alattunk? A pályát, amelyet még meg sem kezdtünk, vagy több mint húsz éve szakadatlanul a legelején tartunk? Mindez túl sok lenne, vagy inkább túl kevés. Amit nem adhatunk fel, a meghatározás andrići értelmében: hajótörésből megmentett tárgyaink." És itt ismét idéz: „Ez a világ az anyagi törvények és az animális élet birodalma, értelmetlen és céltalan, s mindennek befejezése a halál. Mindaz, ami szellemi és gondolati benne, véletlen folytán keletkezett, mint ahogy civilizált hajótöröttek ruhájukban, eszközeikkel és fegyvereikkel teljesen más éghajlatú, távoli szigetekre vetődhetnek, amely tele van fenevadakkal és vademberekkel. Ezért minden eszménk a hajótörésből megmentett tárgyak különös és tragikus bélyegét hordozza." (126–127. l.)

Az író talán sehol sincs annyira megrendítően, olyan nyomorúságosan és fölemelően pusztán az írásra – gondolataira, hajótörésből mentett tárgyaira – hagyatva, mint itt, a szellem intencióit az élet véges dolgaiba olyan resten bevonó és mégis a térség íróit annyira kíméletlenül a szellem, a kultúra szolgálatára sarkalló Kelet-Közép-Európában. E régió mint pozitív művelődéstörténeti egység, amelynek lakóit az életvitel, a mentalitás közössége, jól kivehető és körvonalazható stílusa jellemez, igazában nincs is. Térségünk kultúrtörténeti értelemben inkább csak hiányában, hiányának tudatában van, mint Juhász Erzsébet mondja, „máig sem, s a (közel)jövőben sem (lesz) több, mint »imaginárius régió«... – a továbbiakban már Hanák Péterre utalva – nem egyszerűen a térbeli elhelyezkedés jele, hanem önismeret is, nem pusztán földrajzi vagy geopolitikai meghatározottság, hanem önmeghatározás és orientáció is." (22. l.)

A kelet-közép-európai hiánytudat, önismeret és orientáció – a térség színes etnikai-kulturális-nyelvi tagozódása ellenére és e színesség, tagoltság messzemenő elismerése mellett – föltétlenül szükséges, mert az itt egymás szomszédságában elhelyezkedő nemzeti kultúrák valahogy úgy utalnak egymásra, és szellemi, kulturális vonatkozásban úgy igénylik ezt a ki nem mondott – megfelelő szavak, fogalmak híján – elhallgatott egymásrautaltságot, ahogy Gascogne, Provence, Burgundia, Bretagne és Normandia irodalma is különálló nemzeti-etnikai-nyelvi egységek irodalmaként utalna egymásra, ha történetesen Franciaország különböző részei nem álltak volna össze egyetlen nyelvi, gazdasági, politikai közösséggé, azaz nagy, birodalmat alkotó, Európa sorsába döntően beleszóló nemzetté, ha a – különböző vidékeket, népeket abban az esetben is egymásra utaló – virtuális vagy imaginárius szellemi-kulturális egység az élet véges dolgaiban valami okból ott sem realizálódott volna, ha ezen szellemi-kulturális minőség intellektuális formulázását a kultúrtörténet a különböző etnikai egységek nemzeti-kulturális öntudatának kialakulásáig nem tette volna lehetővé.

A régió szellemi-kulturális egysége – amint azt Juhász Erzsébet a délszláv háború borzalmaitól körülvéve, a kulturális szorongás karmaiban vergődve is hiszi – meg fog teremtődni. Kelet-Közép-Európa abban a pillanatban megszűnik képzetes, csak hiányának tudatában létező egység lenni, mihelyt az európai gondolkodásban érvényesül az a fölismerés, hogy az emberlét kulturálisan megalapozott, hogy – jó esetben alkotásra ösztönző, rossz esetben a pokol hatalmait ránk szabadító – szorongásaink kulturális gyökerűek, vagyis mihelyt a délszláv polgárháború végső tanulságát – kelet-közép-európai vagy egyetemes európai katasztrófává szélesülését megelőzendő – gondolkodásunk földolgozza, s mihelyt e gondolati megoldás eredményeként az immanens kultúrafölfogás, azaz a nemzetállamok horizontján túlmutató egységes kelet-közép-európai szellemi-kultúrtörténeti tapasztalat – intellektuálisan belátható módon – működésbe lép, és annak hatására viszonyaink stabilizálódnak, életünk pedig harmonikus formát, szellemi habitusunkat jól kifejező stílust kap.

Igaz, régiónk sosem lesz Európa vagy a világ sorsát befolyásoló birodalom, népei sosem fogják magukat valamely, mindannyiukat egybefogó állam polgárainak, szupernemzet tagjainak tekinteni (a Habsburg Birodalom föltámasztására vagy valamely hozzá hasonló államalakulat létrehozására irányuló elképzelés nem több, mint puszta illúzió), de hát e kultúrtérnek nem is az a föladata, nem is az a sorsa. Az viszont nagyon is várható, sőt a kibontakozás szempontjából egyenesen nélkülözhetetlen, hogy Kelet-Közép-Európa kulturális egységesülési folyamata – kizárólag a szellemi hatás eszközeivel – világunk egészét átalakítsa. Elemi gazdasági és politikai hiányosságaink mielőbbi pótlására törekedve, gyakorlati síkon természetesen aligha tehetünk mást, mint – ahogy mondani szokás – Európához fölzárkózunk, de aki csak egy kicsit is ért minket, látja helyzetünket, az tudja, hogy ez a mi „fölzárkózásunk" amennyiben sikerül, és lehet-e, szabad-e engednünk, hogy ne sikerüljön – Európa egészét fogja átformálni. Némileg tréfásan fogalmazva: anélkül, hogy akár csak egy ujjunkat is kinyújtanánk, szellemi-kulturális oldalról kiindulva, mi fogjuk Európát magunkhoz csatlakoztatni.

Az esszékötet szerzőjét Kelet-Közép-Európa, az imaginárius régió viszonyain túl a kisebbségi lét, a kisebbségi író sorsa is nyomasztja, és miközben a kulturális szorongás problémáját körbejárja, mintegy a kisebbségben élés „metafizikáját" is kidolgozza. „Társtalansága és magánya" nemcsak hogy nem az every man szorongása, de még csak nem is valamely térségünkbeli nemzetállam polgárának rossz közérzete, amit érez, azt magyar „íróként és olvasóként a Vajdaságban érzi". (10. l.) A maga következetesen vállalt szellemi-kulturális (és sohasem szociális-politikai) beállítottságának megfelelően Juhász Erzsébet most sem hatalmi pressziókra vagy anyagi nehézségekre panaszkodik, a legsúlyosabb gondot neki az okozza, hogy a kisebbségi irodalom szellemi státusa tisztázatlan, lépten-nyomon kérdésessé válik, van-e egyáltalán, szabad-e beszélni róla, és ha mégis, akkor mi a szerepe, föladata.

Semmi kétség, ő maga föltétlenül vállalja a szóban forgó társtalanságot, magányt, és kisebbségi író lévén, legszemélyesebb ügyének e társtalanság és magány kifejezését tekinti, de hivatásának vállalását szörnyű módon megterheli, hogy a hivatás ilyen, egyedül teljes értékű fölfogásának elismertetése igen nehezen megy. A létünk kultúrában fogantságáról megfeledkező, a kultúrához való szellemi kötődést etnikai, demográfiai, nyelvi kérdésekkel fölcserélő és ily módon az eredendő kulturális szorongást rossz irányba terelő gondolkodás egyfelől azt szeretné, ha a kisebbségi író mint az adott

népcsoport mindenese – más, normális írókkal ellentétben – nem a maga hangján, nem a maga nevében írna, hanem művében valamiféle „desztillált kollektív én szólalna, amolyan nemtelen, hermafrodita én" (idézi Juhász Erzsébet ez esetben Grendel Lajost); másfelől e gondolkodás az „egyetemes magyar irodalom" eszméjének nevében kétségbe vonja a kisebbségi, nevezetesen a vajdasági irodalom létét, lehetőségét.

Igen figyelemre méltó, amit a szerző ezekkel az elvárásokkal, kétségekkel szembeszegez: „Lehet az ember – írja – elégedetlen a vajdasági magyar írók műveivel, megtagadni azonban e kategória létét annyi, mint nem rendelkezni ön- és helyzetismerettel. Hiányérzetünk és kifogásolnivalónk nem a vajdasági magyar irodalom fogalmát kell hogy érintsék, hanem épp az egyetemes magyar irodalom fogalmát. Minthogy az máig is meglehetősen tisztázatlan. S a körülötte gomolygó homály ugyancsak homályt szülhet a vajdasági magyar irodalom mibenlétének meghatározása tekintetében is." (18. l.) Az esszéíró, mint látjuk, egy váratlan fordulattal a kisebbségi irodalom problémáját az egyetemes magyar irodalom problémájává emeli, mintegy azt a meggyőződését árulva el, hogy a kisebbségi létet itt, Kelet-Közép-Európában megtapasztaló magyar író testesíti meg a legegyetemesebben, a leghitelesebben a magyar irodalmat, ami nem is olyan meglepő, ha meggondoljuk, hogy Németh László szerint kultúránk igazi képviselője – az etnikai összetételtől függetlenül, határokon innen vagy túl – mindig is kisebbségben van, illetve hogy (Prohászka Lajost idézzük) mindig „bujdosó", akár széles e hazában, akár a nagyvilágban.

A Németh László által fölvetett kisebbségben levést azonban Juhász Erzsébet finoman, észrevétlenül kelet-közép-európai sajátossággá avatja, és egyben a magyar irodalmat a térség adottságait – legalábbis potenciálisan – a legegyetemesebben megtestesítő irodalomnak mutatja, ezáltal most egészen új oldalról tapasztaltatva meg régiónk nemzeti kultúráinak hiányukban, formátlanságukban, intellektuális meg nem világítottságukban megnyilvánuló egymásra vonatkoztatottságát. A „bujdosó", a „kisebbségben" élő magyar író itt és most, a – többé semmiféle egyetemes igényű ideológiával nem palástolt – etnikai tisztogatások közvetlen közelében arra a belátásra jut, hogy „felnőttségünk... a hazakereséssel kezdődik, azzal a mind mardosóbb fölismeréssel, hogy otthon lenni többé nem evidencia. Ekkor csap meg először – írja – az a fölismerés is, hogy az időnek súlya van és története. S mi magunk is részei vagyunk. Ekkoriban történt, hogy ráeszméltem örökségem lényegére, mely abból áll, hogy az ember, anélkül, hogy elmozdulna a helyről, ahol született és él, valamiként mégis emigráns, azaz idegen. Nemhogy révbe nem tud jutni, de igazi hazája sincs." (66. l.) Ez a mi, intenzíven megélt kelet-közép-európai felnőttségünk más régiók népeinek „infantilis" kulturális és civilizációs otthonélményével szemben vajon nem azt jelenti, hogy régiónk önmagára eszmélése, a szorongás oldásának céljából kulturális kötődéseink módszeres intellektuális számbavétele, azaz Európa más, e mélyen gyökerező problémák valódi természetét nem sejtő régiónak hozzánk való fölzárkóztatása elkezdődött?

A recenzens – gondolatmenete végére érve – szeretné megmondani, hogy Juhász Erzsébet kötetét annak szerénysége, egyszerűsége ellenére igen figyelemre méltó írásnak tartja. Van valami rendkívüli abban, ahogy a szerző a hatásos pózokról, belletrisztikai manírokról, divatos poétikai trükkökről lemondva, a mi posztmodern korunkban vállalja ezt a szerénységet, egyszerűséget. Elhatározását belső, intellektuális vagy szellemi komolysága magyarázza, amellyel fölismeri, és figyelme középpontjába állítja... nem is a háború mindannyiunk által jól tudott elfogadhatatlanságát, embertelen-

ségét, hanem annak gondolkodásmódunk, világképünk alapjait megrendítő voltát. A fölismeréséből fakadó, merőben új föladat kényszeríti az egyszerűségre, szerénységre, mert egyelőre természetesen hiányoznak, nincsenek kéznél a teljes értékű esztétikai megoldáshoz nélkülözhetetlen formai eszközök. Ő maga így ír erről: „Milyen távol vagyok valójában magától a korszaktól, amelyben élek. S ha tudok egyáltalán valamit az egészről, akkor az sokkal inkább kínkeserves szorongás formájában van csak meg bennem, még részlegesen sem lehetne betekintésnek vagy áttekintésnek nevezni... Sok mindent el lehet képzelni, a helyzet egészét azonban képtelen vagyok átélni is, átgondolni is. Arról nem is beszélve, hogy mennyire megoldhatatlan lenne számomra egy olyan prózai mű, novella vagy elbeszélés megírása, amelynek cselekménye épp itt és most játszódna... (majd később, Ady Krónikás ének 1918-ból című verse kapcsán) műalkotásban számot vetni a történő történelemmel még zsenik esetében is csak kivételes pillanatokban lehetséges." (53–56. l.)

Nagy kár volna, ha a mi, a felszíni jelenségekhez kötődő, bizonyos (nyilván nyomós) okokból programszerűen komolytalan szemléletünk figyelmetlenül siklana át e kötet elgondolkodtató esszéi fölött, ha elszalasztaná a gondolkodásunk fölfrissítésére, megújítására általuk kínált alkalmat, hiszen a gondolkodás – legyen bármennyire kimunkált, bebiztosított, önmagát tökéletesen igazoló – szakadatlanul ki van téve az idő kíméletlen próbájának, olykor-olykor átalakítását lehetetlen elhalasztani. A szerzőről magáról most szándékosan nem is szólunk, annál is inkább, mert ő, ismervén a helyzetet, igyekszik az olvasói reakciókkal: a „befogadással" és a „be nem fogadással" nem törődni. „Engem nem érdekel a kritika – írja megint valaki mást, ez alkalommal Kocsis Zoltánt idézve –, és egyáltalán semmiféle kritika, mert az ember saját magának a legpontosabb kritikusa, csak legyen ereje odafigyelni." Majd az idézetet így kommentálja: „Hát igen, csak legyen ereje odafigyelni az embernek. A többi – bármennyire vérre menően komoly is tud lenni nehéz időkben – részletkérdés." A művet értő, a szerzőhöz hasonlóan komolyan gondolkodni tudó olvasó azonban nem teheti meg, hogy ne törődjön ezzel a „részletkérdéssel" is. *(Forum, 1993.)*

Fejér Ádám